

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
PRACOVISŤĚ HISTORICKÉ SOCIOLOGIE

Bělorusko na křižovatkách 20. století:
Historická-sociologická analýza procesů sociálních změn
v sovětském a západním Bělorusku
v letech 1921 – 1939.

Diplomová práce

Bc. Dzmitry Badzevich

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jiří Šubrt CSc.

PRAHA 2012

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně s použitím uvedené literatury a souhlasím s jejím eventuálním zveřejněním v tištěné nebo elektronické podobě.

V Praze dne 29. 06. 2012

.....

Bc. Dzmitry Badzevich

Poděkování: Na tomto místě bych chtěl zejména poděkovat svému vedoucímu diplomové práce doc. PhDr. Jiří Šubrt CSc. za jeho podporu a mnoho cenných rad při vedení diplomové práce.

„This thesis is dedicate to my grandmother Eugenja Badziewicz, who was born in Pińsk in 1928 (in inter-war Poland), lived in Soviet Union and died in the Republic of Belarus“

ABSTRAKT V ČEŠTINĚ

Titul a jméno autora:	Bc. Badzevich Dzmitry.
Instituce:	Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií U Kříže 8, 158 00 Praha 5.
Obor:	„Historická sociologie“.
Název práce:	BĚLORUSKO NA KŘÍŽOVATKÁCH 20. STOLETÍ: HISTORICKO-SOCIOLOGICKÁ SROVNÁVACÍ ANALÝZA SOCIÁLNÍCH ZMĚN V SOVĚTSKÉM A ZÁPADNÍM BĚLORUSKU V LETECH 1921–1939.
Vedoucí práce:	Doc. PhDr. Jiří Šubrt, CSc.
Počet stran:	106 + přílohy.
Počet příloh:	3.
Rok obhajoby:	2012.
Klíčová slova:	Kapitalismus, komunismus, sociální změna, struktura, společnost, právo, městské a venkovní hospodářství, průmysl, státní instituce, vzdělání, náboženství, ideologie, každodennost.

V diplomové práci jsem zabýval tematikou procesů sociální změny ve dvou částech dobového Běloruska v letech 1921–1939. Pomocí kombinací různých teoretických konceptů (Parsonsovův AGIL a Sztompková typologie procesů sociálních změn) a jejich následného použití jako návodu pro analýzu byl vymezen pojmový aparát. První část práce zabývá historickým pozadím dobového Běloruska. Druhou část tvoří kapitoly o dějinách struktury každé ze dvou částí dobového Běloruska, a kapitola, v níž analyzuji procesy sociálních změn. Výzkumná část analyzuje jednotlivé procesy a srovnává jejich průběh s předchozím obdobím a také s procesy v druhé části dobového Běloruska.

ABSTRACT IN ENGLISH

Author's name: Bc. Dzmitry Badzevich.

School: Charles University, Prague
Faculty of Humanities.
U Kříže 8 150 00 Praha 5.

Program: „Historical sociology“.

Title: BELARUS ON THE CROSSROADS OF TWENTIETH-CENTURY:
HISTORICAL AND SOCIOLOGICAL COMPARATIVE ANALYSIS OF
SOCIAL CHANGE IN SOVIET BELARUS AND WESTERN BELARUS IN
1921–1939.

Consultant: Doc. PhDr. Jiří Šubrt, CSc.

Number of pages: 106 + attachments.

Number of attachments: 3.

Year: 2012.

Key words: Capitalism, communism, social change, social structure, society, economy,
urban and rural economy, industry, law system, government institutions,
education, religion, ideology, family, every day.

This thesis describes the processes of social changes inside social structure in contemporary Belarus, which has developed by different ways during the interwar years in 1921–1939. Combination of two theoretical concepts like “ideal types” (Parsons’s AGIL and Sztompka’s typology of the process of social change) have been defined terminology and methods of operation for analyzing and comparing. First part focuses on the history of Belarusian land before 1921. The next part describes structural development of Western Belarus in Poland and Soviet Belarus in Soviet Union in the years 1921–1939. Last part has been explained the research of compares the situation of changing many elements of social structure in each of parts of contemporary Belarusian area with previous period of social reality.

ABSTRAKT V ČEŠTINĚ	5
ABSTRACT IN ENGLISH	6
ÚVOD	8
KAPITOLA PRVNÍ.....	10
1.1 TEORETICKO-METODOLOGICKÉ ZAKOTVENÍ A BIBLIOGRAFIE.....	10
1.1.1 VYMEZENÍ POJMŮ.....	11
1.1.2 ČASOVÝ RÁMEC BĀDÁNÍ.....	15
1.1.3 PROSTOROVÝ RÁMEC BĀDÁNÍ.....	16
1.1.4 METODOLOGIE BĀDÁNÍ.....	17
1.2 HISTORIOGRAFIE	19
KAPITOLA DRUHĀ.....	25
PŘEHLED DĚJIN BĚLORUSKĚHO ŪZEMÍ NA PŘELOMU 19. – 20. STOLETÍ.....	25
KAPITOLA TŘETÍ.....	30
NĀSTIN DĚJIN VÝVOJE SOCIĀLNÍ STRUKTURY SOVĚTSKĚHO BĚLORUSKA A ZĀPADNÍHO BĚLORUSKA	30
3.1 SOVĚTSKĚ BĚLORUSKO V LETECH 1921–1939.	32
3.1.1 EKONOMICKÝ SYSTĚM.	32
3.1.2 POLITICKÝ SUBSYSTĚM.	38
3.1.3 KOMUNITNÍ SUBSYSTĚM.	42
3.1.4 SOCIOKULTURNÍ SUBSYSTĚM.	45
3. 2. ZĀPADNÍ BĚLORUSKO V LETECH 1921–1939.....	48
3.2.1 EKONOMICKÝ SUBSYSTĚM.	48
3.2.2 POLITICKÝ SUBSYSTĚM.	53
3.2.3 KOMUNITNÍ SUBSYSTĚM.	60
3.2.4 SOCIOKULTURNÍ SUBSYSTĚM.	64
KAPITOLA ČTVRTĀ.....	71
HLAVNÍ PROCESY SOCIĀLNÍCH ZMĚN V BĚLORUSKU V LETECH 1921–1939. 71	71
4.1 EKONOMICKÝ SUBSYSTĚM.....	72
4.2 POLITICKÝ SUBSYSTĚM.....	78
4.3 KOMUNITNÍ SUBSYSTĚM.	81
4.4 SOCIOKULTURNÍ SUBSYSTĚM.	89
ZĀVĚR.....	95
LITERATURA	101
APPENDIX	107

ÚVOD

Až po pádu Sovětské opony a vzniku nezávislého Běloruska v roce 1991 můžeme hovořit o vzniku pravého dějepisectví a sociologie v novodobém Bělorusku, které, jak víme, neměly čas zbavit se přísné ideologické konotace marxisticko-leninistické propagandy a kontroly ze strany vládních cenzurních úřadů, nicméně objevila se široká vědecká a veřejná diskuse ohledně minulosti běloruského území. Kupodivu zůstávají některé stránky nedávných dějin Běloruska, jejichž svědkové jsou stále ještě naživu, nadále neotevřené, neohodnocené nebo jsou posuzovány vždy v kontextu velkých a slavných národních dějin jednotlivých národů.

Jednou z takových nejcitlivějších a možná nejrozporuplnějších stránek dějin Běloruska je období mezi dvěma světovými válkami v letech 1918–1939. Území tehdejšího Běloruska bylo bohužel na svém počátku kvůli okolnostem těchto let a kvůli činnosti různých dobových aktérů (zásahem a působením velmocí, jednáním a činnostmi tehdejších významných osobností a různých skupin apod.) rozděleno do dvou částí a každá z těchto částí se začala vyvíjet vlastním směrem. Stejně tomu je i v případě dnešní historiografie, která je kvůli různým politickým okolnostem dnešní doby, zvláště kvůli těm týkajícím se porozumění toho, co se dělo v těchto letech na úrovni vztahů mezi různými segmenty sociální struktury, rozštěpena do několika táborů, z nichž se každý pokouší prosadit vlastní vizi vyřešení tohoto problému. Především jde o oficiální běloruskou historiografii, která se neustále pokouší o selekci „pravdy“ týkající se každé poloviny tehdejšího Běloruska, kdy jsou například některé aspekty dobových reálií, události nebo aktéři z dějin meziválečného období záměrně opomíjeni, zamlčováni nebo odsunuti do dějinného pozadí. Nicméně na druhou stranu jsou tam i jiné aspekty analogickým způsobem nadhodnoceny, podhodnoceny a vysunuty do popředí. Naopak je tomu v kruzích různých badatelů na univerzitní a soukromé půdě, kde se každý pokouší na základě vlastní národní příslušnosti zasadit vše, co se odehrávalo v tomto časoprostoru, do celkového proudu „slavných a tragických“ národotvorných dějin běloruského, polského či ruského národa, kde je důraz kladen především na citovou vazbu k vlastní národní příslušnosti a k prostředí, v němž se badatel narodil, žil a působil. Třetí tábor je tvořen jednotlivými badateli, kteří jsou jakýmsi „mírotvorci“ mezi dvěma prvními tábory, a těmi, kteří se zabývají

dějiny různých etnických a společenských skupin na tomto území nebo jednotlivými událostmi v kontextu globálních nebo regionálních dějin.

Dokonce i když se jednotlivá, různým způsobem popsaná a ohodnocená, studia o dobovém Bělorusku mohou ve svém obsahu diametrálně rozcházet, vždy nalezneme jisté shody, o které pak samotný klasický dějepis ztrácí zájem, jelikož zde chybí metody a přístupy dalších společenských věd, jako je sociologie, která alespoň částečně napomáhá dějinám zbavit se jejich vlastní „národní příslušnosti“ a nahlížet na dobovou realitu způsobem, který by umožňoval porozumět kauzálním vztahům uvnitř dějícího a vidět, jakými směry se ubíhal vývoj sociální struktury v různých kontextech (Polsko a Sovětský svaz), aniž by ponechaly stranou společné historické pozadí (carské Rusko).

Tato práce „Bělorusko na křižovatkách dějin 20. století. Historicko-sociologická srovnávací analýza procesů sociálních změn v sovětském a západním Bělorusku v letech 1921–1939“ byla napsána s cílem nastínit a objasnit kauzální vztahy mezi vznikem, průběhem a důsledkem hlavních procesů sociálních změn v každém elementu sociální struktury dvou částí Běloruska v letech 1921–1939. Právě těmito otázkami se hodlám ve své práci zabývat.

KAPITOLA PRVNÍ

1.1 TEORETICKO-METODOLOGICKÉ ZAKOTVENÍ A BIBLIOGRAFIE

Tato práce je věnována studiu procesů sociálních změn, které probíhaly v dobovém Bělorusku v letech 1918–1939 v období mezi dvěma válkami. V práci je uplatněna perspektiva logiky systematického vidění dobových procesů sociální změny, tj. bude se zde jednat o porozumění hlavním procesům sociální změny, nikoli o jejich kompletní sledování a všestranné zachycení všech detailů. To je dáno především tím, že v práci nehodlám použít široké spektrum dobových zdrojů, což by samozřejmě přispělo k odhalení tehdejších procesů sociálních změn na všech úrovních vývoje společenské struktury, nicméně budou použity literární prameny primární a sekundární povahy, tj. texty zpracované z dobových materiálů anebo sestavené z jiných bibliografií, které se tomuto problému určitým způsobem věnují. Samozřejmě nelze nechávat stranou určení terminologického aparátu, vymezení časoprostorového rámce a souboru metod, které pomohou porozumět zkoumanému problému.

Pokládám za vhodné představit strukturu zmíněného bádání a zároveň určit základní teoretické podklady jednotlivých kapitol. První kapitola se bude věnovat teoreticko-metodologickým podkladům a historiografii bádání, obsahuje jednotlivé postupy výkladu, pojmový aparát, úvahy o časoprostorovém rámci studia a jednotlivých krocích analytického uvažování o zkoumaných jevech. Zahrnuje také popis a kritiku bibliografických zdrojů. Druhou kapitolu bude tvořit obecný a stručný přehled dějin zkoumaného území na přelomu 19. a 20. století až do roku 1921, kdy bylo zkoumané území součástí carského Ruska, které roku 1921 již definitivně zaniklo a na jehož troskách vznikly nové statní útvary a sociální struktury. Důvody, pro sepsání této kapitoly, jsou evidentní. Dle Parsonse, jenž usiloval o aplikaci svého konceptu AGIL na studium sociální struktury a místa, které v ní jedinec zastává, je lepší před studiem struktury porozumět fyzickému prostředí a společenskému pozadí, v němž byl sociální systém a jedinec umístěn [Parsons 1960: 250–252]. Proto je vhodné sestavit a krátce zanalyzovat historické pozadí zkoumaného fyzického prostředí: populaci, společenský systém a vztahy mezi jednotlivými společenskými strukturami a skupinami atd.

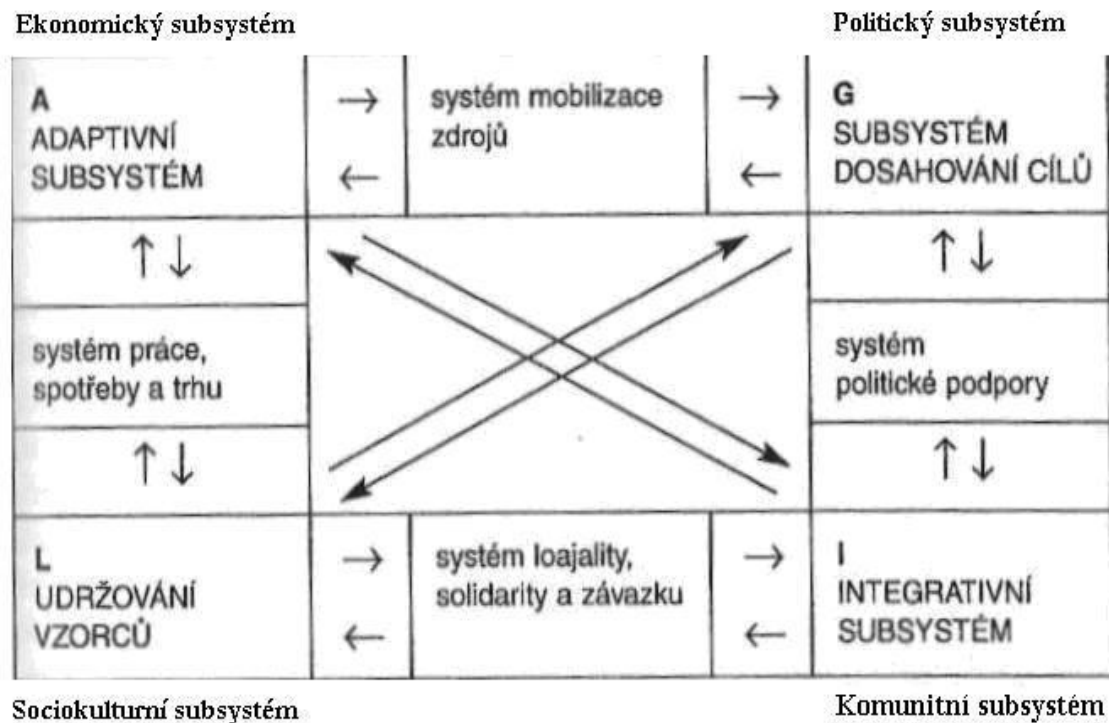
Třetí kapitola je přímo věnovaná výkladu cílů badání. Na základě stanovených kritérií se bude jednat o odhalení dobových reálií, ve kterých probíhaly strukturální změny. Vzhledem k tomu, že jde o komparaci sociálních změn, každé prostředí bude popsáno odděleně. Čtvrtá kapitola je věnována hlavním cílům badání a obsahuje popis výsledků srovnávací analýzy jednotlivých procesů změn, v němž bude znázorněn obecný vývoj procesů sociální změny, vývoj jednotlivého procesu ve vztahu k ostatním procesům a synchronické srovnávání vývoje procesů sociálních změn v různých částech sociální struktury.

1.1.1 Vymezení pojmů.

Fenomén studia procesů sociálních změn v různých společnostech je poměrně dávnou záležitostí sociologické a historické vědy a svými kořeny sahá až do počátku devatenáctého století. Pojem „změna“ sám o sobě nemůže existovat bez prostředí, v němž bychom ji mohli zachytit. To znamená, že jestli někdo chce zaznamenat změnu, musí uvažovat o nějakém abstraktním společenském konstrukt. Tímto konstruktem je v pojetí klasiků sociologické vědy myšlena sociální struktura.

August Comte byl pravděpodobně první, kdo přišel s vlastním teoretickým konceptem „sociální statiky“ jako struktury společnosti a „dynamiky“ jako neustálého procesu transformací jednotlivých strukturálních elementů. Bezpochyby se jedná o systematizovaný model vidění struktury a dynamických procesů, jímž se většina sociologů 19. a 20. století ve svých pracích inspirovala. Polský sociolog Piotr Sztompka ve svém díle *The sociology of social change* zajímavě poznamenal, že celý konceptuální pojmový aparát, který je obvykle používán v analýze sociálních změn, má své kořeny především v systémovém modelu vidění sociální reality, a to dokonce i tehdy, kdy o tom jednotliví vědci takto neuvažují anebo sami sebe nevidí jako příznivce systémových nebo strukturálně-funkcionalistických modelů [Sztompka 1994: 4]. Proto pokládám za vhodné použít pro studium změn pojmový aparát systémového modelu, jehož součástí je strukturálně-funkcionalistický přístup Talcotta Parsonse a jeho operantní model AGIL. Na základě tohoto přístupu budou strukturální elementy sociálního systému použity jen jako jakési ideální typy a návody pro zachycení změn pouze na úrovni strukturálních složek. Pojmem *společnost* je zde myšlen nejvyšší typ sociálního

systemu v jakémkoli světě sociálních systémů, který dosahuje jako systém nejvyššího stupně soběstačnosti vzhledem ke svému prostředí [Parsons 1971: 29]. Tento nejvyšší systém je tvořen strukturou. Jako *struktura* se označují relativně stabilní elementy stavby, která představuje systém [Šubrt 2001: 53]. Tato struktura je obnovována a uchovávána funkcemi jednotlivých elementů systému [Šubrt 2011: 40]. Těmito elementy jsou myšleny čtyři subsystemy konceptu sociálního systému AGIL (ekonomický, politický, komunitní, sociokulturní), v němž se každý subsystem nachází v interdependenčním vztahu, tj. jakákoli změna v jednom subsystemu okamžitě vede k proměně všech ostatních strukturních složek, čímž je zajištěna dynamika celého společenského systému.

Obrázek 1. Model AGIL. Společenský systém dle Parsonse [Parsons 1969: 398; Německy 2006: 187].

Každý subsystem společenského systému sestává z určitých elementů, které jsou jeho vlastnostmi. Podle německého sociologa Richarda Müncha, který se přímo inspiroval

Parsonsem a modelem AGIL a který se také pokusil o jeho širší použití, sestává každý subsystem sociální struktury z vlastních hodnot, rolí a kolektivních nositelů [Münch 1987: 69–71]. Jak již bylo poznamenáno, ve své práci se nebudu zabývat systémem jednání na úrovni jedince, a proto by bylo vhodné ukázat Münchův popis modelu AGIL a na jeho základě vytyčit základní popisné kategorie elementů každého subsystemu, jehož vývoji a proměně se bude tato analýza věnovat. Popis jednotlivých elementů by se dal kategorizovat a představit následujícím způsobem:

1. **Ekonomický subsystem** je tvořen hodnotami ekonomické racionality a pravidly trhu; rolí producentů, spotřebitelů, zaměstnavatelů a zaměstnanců, prodejců a kupujících; skupin zaměstnavatelů a sdružení pracujících.

Kategorie: *bankovní systém a banky, finance, měna, peníze, trhy, struktura hospodářství, technika a technologie.*

2. **Politický subsystem** je tvořen hodnotami demokracie, pravidly demokratického parlamentárního přijetí řešení, rolí členů parlamentu nebo vlády, voličů nebo lobbistů, skupin politických stran a zájmových skupin.

Kategorie: *systém státních institucí (parlament, vláda), stranický systém, volby a volební preference (dobová periodizace), občanská společnost (chování občanů v politickém systému, zájmová hnutí a občanská hnutí, tisk a struktura zpravodajství).*

3. **Komunitní subsystem** se skládá z lidských hodnot a lidských práv, norem schopných řešit spory a hledat kompromis mezi jedinci, rolí občanství a sociálních tříd a stratifikačních, profesních, náboženských, etnických, jazykových, regionálních a jiných skupin.

Kategorie: *právní systém, každodenní život a rodina.*

4. **Sociokulturní subsystem** je založen na hodnotách intelektuální racionality, norem diskursu (epistémé), roli intelektuálů, odborníků, klientů, laiků atd., skupin intelektuálů a profesních sdružení.

Kategorie: *náboženství, vzdělávací systém a věda.*

Co se týče analýzy a analytických kategorií studia procesů sociálních změn, v práci se budu inspirovat pojmovým aparátem a typologií polského sociologa Piotra Sztompky. Pojem

sociální změna je pojímán jako rozdíly, které se projevují v celkovém stavu sociálního systému nebo uvnitř některých elementů v časové dimenzi [Sztompka 1994: 5–6]. Všechny sociální změny uvnitř společnosti mají úsporný charakter, což může následně vést k celkové transformaci sociálního systému. Dle Sztompky se sociální změny projevují v různých dimenzích společenského systému: ve společenské skladbě, ve strukturních jednotkách, ve funkcích, ve vnitřních společenských hranicích, v interakci mezi subsystémy a ve vnějším prostředí [Sztompka 1994: 6].

Na sociální změny nelze nahlížet jako na jednoduchou transformaci vytrženou z dobového kontextu, nýbrž jako na nepřetržité procesy, které probíhají na různých úrovních, mají vlastní původ a charakteristiku, směr a trvání. Tomu všemu vyhovuje následující typologie procesů sociálních změn a kvalitativního a kvantitativního zhodnocení jejich výsledků. Tato typologie je založena na určitých kriteriích, která určují podstatu analýzy procesu změny:

- **forma a obrysy, kterých proces změny nabývá:** směrované (nezvratné, úspornéⁱ, vzorové) a nesměrované (případové, chaotické, nemající vzorec);
- **výsledek procesu změny:** morfogenetický (jednoduchá, rozšířená a zužující reprodukce, transformace) a transmutační procesy;
- **informovanost o společenském procesu:** manifestní, latentní a proces-bumerang [Merton 1968: 73];
- **hybná síla procesu:** endogenní (s vnitřní příčinou) a exogenní (vnější příčiny);
- **úroveň sociální reality, kde proces probíhá:** makro-, mezo- a mikroprocesy [Sztompka 1994: 12–23].
- **časová dimenze procesu:** krátkodobý, okamžitý, impulzivní, dlouhodobý.

Propojení Parsonsových struktur sociálního systému a Sztompkovy typologie sociálních změn umožní usnadnit analytický nástroj pro odhalení, sledování a porozumění sociálním změnám a také poskytne možnost zasadit výsledky tohoto bádání do širšího studia procesů sociální změny.

ⁱ Jde o neustálý nárůst inherentního potenciálu procesu. Každá nová stadia procesu změny je souhrnem výsledků všech předchozích stadií.

1.1.2 Časový rámec bádání.

Stanovení časoprostorového rámce je nezbytným předpokladem pro studium procesů sociálních změn. V tomto případě se jedná o úsek mezi první a druhou světovou válkou, tj. jde o období od poloviny roku 1921, kdy se ustálily územní hranice Polska a Běloruska, do září roku 1939, kdy došlo v důsledku německo-sovětské okupace k zániku Polska jako státního celku a jeho části byly různými způsoby připojeny k územím útočících stran. V případě tehdejšího Běloruska šlo o zvětšení území na úkor území východního Polska, které v práci označuji jako „západní Bělorusko“ a někdy též nepolitickým termínem „západoběloruský kraj“.

Všechny sociální změny jsou v časové perspektivě včleněny do většího proudu procesů sociálních změn a nejsou zvrtné [Lewis, Waiegart 1990; Sztompka 1994: 42-43]. Interpretaci všech procesů sociálních změn lze provést pomocí rozdělení zkoumaného období na menší úseky, což by umožnilo z kvalitativní a kvantitativní stránky sledovat a porovnat proces změn každého z elementů struktury v různých společenských subsystémech tehdejšího Běloruska. Rozhodl jsem se rozdělit tento dvacetiletý úsek nikoli podle klasického rozdělení na základě událostí většího měřítka jako například ekonomického cyklu, válečných konfliktů nebo dle vývoje vztahů mezi státy, nýbrž na základě Weberova konceptu prolínání politického programu vládnoucí skupiny, hospodářské a ideologické moci, která v těchto státech ovlivňovala společenský život [Iggers 2002: 67]. První období začíná procesem budování státních institucí na územích západoběloruského kraje a sovětského Běloruska a končí na konci 20. let, kdy se v těchto státech upevňuje totalitní forma vládnutí s vlastním politickým programem. Druhým časovým úsekem je období upevnění politického režimu v Polsku a SSSR v letech 1926–1934. Zatímco v prvním případě šlo o nový program „sanace“ Josefa Pilsudského, v druhém šlo o režim „kultu osobnosti“ Josefa Džugašviliho (Stalina). V obou případech šlo o projev výrazných politických, ekonomických, kulturních a sociálních změn [Broza, Sowa 2006: 80–483]. Třetí perioda je obdobím od poloviny roku 1935 až do zániku samostatného Polska v roce 1939. Ve dvou případech je toto období poněkud kontroverzní – v případě Polska došlo v období po smrti Pilsudského k rozpadu politické jednoty, společenské stabilizaci a ustoupení ideologického napětí, naopak v případě SSSR šlo o vyvrcholení „kultu

osobnosti“ Stalina a ideologické nadvlády nad všemi stránkami společenského života [Raťkovski, Chod'akov 2001: 87–116].

1.1.3 Prostorový rámec bádání.

Již v názvu zazněl prostorový rámec, kterému se bude tato práce věnovat. Jde o území Běloruska v meziválečném období 1921–1939, které, jak uvažovali všichni dobově ovlivnění sovětští a běloruští historici, bylo obýváno převážně běloruským etnikem [Winnicki 2010: 24–25]. Je obtížné určit přesné dobové hranice tohoto území, které bylo v důsledku Řížské mírové dohody z roku 1921 rozděleno do dvou částí, z nichž každá měla svůj vlastní ráz. Zatímco východní část tehdejšího Běloruska tvořila Běloruská sovětská socialistická republika (BSSR), ovšem v rámci hranic Sovětského svazu, západní část byla tvořena severovýchodní částí meziválečného Polska, která nesla v sovětské propagandě a historiografii, stejně jako v dnešní běloruské historiografii, název „Západní Bělorusko“. Jelikož dnešní Bělorusko je tvořeno většinou těchto dvou částí území meziválečného období, dalo by se tehdy uvažovat o „Západním Bělorusku“ pouze jako o geografickém a etnografickém pojmu, pro který by bylo vhodnější označení „západoběloruský kraj“, které by mohlo představovat jakýsi kompromis v soudobém dějepisectví.

Ponechám stranou všechny ideologické a historické diskurzy týkající se problematiky, v jakých hranicích by mělo tehdejší Bělorusko ležet jako stát a kdo patřil k běloruskému etniku. Prostorové hranice zkoumaných společností, v nichž pobíhaly procesy sociálních změn, jsou tedy následující:

1. Území sovětského Běloruska určilo své hranice v předvečer jednání o míru mezi Polskem a sovětským Ruskem v Rize v roce 1921. Po uplynutí několika let nebyli běloruští komunisté spokojeni s hranicemi BSSR a následně podali vládě Sovětského svazu v Moskvě návrh na zvětšení území připojením etnicky běloruského území na úkor sovětského Ruska, neboť sovětské Bělorusko by tímto mohlo vytvořit jediný hospodářský prostor [Ladyseu, Bryhadzin 2003: 147]. V letech 1924–1926 se území BSSR zvětšilo více než dvakrát (viz. Apendix 1).

2. Západoběloruský kraj (v té době území severovýchodního Polska) je tvořeno některými částmi Vilenského, Bialostockého, Navagruského a Poleského vojvodství tehdejšího Polska. Přesné hranice území západního Běloruska jsou znázorněny na upravené „etnické mapě Polska z roku 1931“ⁱⁱ, na níž jsou červenou čarou označeny územní hranice zkoumaného prostředí, které bylo na podzim roku 1939 obsazeno sovětskou armádou a sjednoceno se sovětským Běloruskem [Broza, Sowa 2006: 121, 556].

1.1.4 Metodologie bádání.

Jelikož cílem této práce je odhalení a srovnání sociálních změn v různých společenských útvarech, sociální změny budou sledovány pouze na úrovni strukturních složek společenského systému, nikoli na úrovni jedince. Vzhledem k předmětu a cílům bádání pokládám za vhodné použít metodu komparativní analýzy.

Žádná práce, jejímž cílem je sledování sociálních změn ve vybraném časoprostorovém rámci, se neobejde bez analytických postupů komparativní metody. Především se to týká analýzy historického pozadí vybraných společností, v nichž se nějaký proces sociálních změn odehrál. Dalším postupem komparace by mohla být historicko-srovnávací analýza proměn jednotlivých elementů subsystémů společenské struktury na příkladě jednotlivých procesů sociálních změn ve dvou navzájem podobných společenstvích: v sovětském Bělorusku pod nadvládou sovětského Ruska a v západoběloruském kraji pod nadvládou Polska. Proto byl podle postupů historicko-srovnávací analýzy určen objekt komparace (sociální změny), cíle komparace (odhalit změny, shody, rozdíly, kauzální vztahy a souvislosti), kritéria (rozměr srovnání) a význam komparace (porovnat proces sociálních změn v sovětském Bělorusku a v západoběloruském kraji v jednom dobovém kontextu). Výsledky srovnávací analýzy lze také graficky zobrazit a tabulkovat, což by umožnilo pozorovat, jakými směry se ubíraly změny jednotlivých elementů každého subsystému.

Součástí metodologických postupů by mohl být také krátký historiografický přehled bibliografických zdrojů a výzkumných studií, ze kterých by mohl být čerpán materiál pro výklad. Celkový přehled výzkumných studií, které by nějakým způsobem navazovaly na

---

ⁱⁱ Na mapě chybí zobrazení rozmístění židovského etnika.

sociologický výzkum tehdejšího běloruského prostředí a sociálních změn, by mohl alespoň zčásti umožnit interpretaci dobových procesů v běloruském prostředí. Nelze opomíjet ani kritiku pramenné základny.

Jakékoli historické a sociologické bádání se neobejde bez problémů, které budou vznikat během výkladu. I proto je nutné poukázat na zjevné zdroje těchto problémů. Zaprvé, dějiny severozápadního Polska nebo jinak řečeno tzv. „západního Běloruska“ postrádají jednoznačnou interpretaci ze strany běloruských a polských historiků. Polští historici nevnímají severozápadní část meziválečného Polska jako samostatný region, který zasluhuje nějakou zvláštní pozornost. Na druhou stranu nahlízejí běloruští historikové na toto území jako na část etnického Běloruska neoprávněně obsazenou Polskem a popisují ji odděleně od polského státu. Zadruhé, problém spočívá v nejednoznačnosti interpretace dobových reálií, především co se týče procesů sociálních změn směřujících k posílení a udržení státního celku podle polských historiků, naopak ze strany běloruských historiků se jedná o sociální změny směřující k rozpadu etnické jednoty běloruského etnika a jeho pohlcení polskou většinou. Zatřetí, jedná se o to, jakým způsobem historici uvažují o procesu sociálních změn. Z jedné strany je tento problém posílen ideologizací, politizací a „nacionalizací“ historické minulosti soudobými nezávislými nebo provládními běloruskými badateli, na straně druhé jde o zcela nezávislý badatelský přístup soudobé polské historické vědy, který se však také občas politizuje nebo se kloní ke „znárodňování“ minulosti.

Veškeré písemné zdroje a odborná vědecká literatura použitá pro sepsání této studie je k dispozici v knihovnách Běloruska, Polska a Česka. Nelze také opomenout internetové databáze, v nichž jsou seskupené různé literární zdroje, které se týkají praktické části bádání a otázek kontextu studia. Jsou to především servery www.jstor.org, elektronické knihovny Fakulty humanitních studií a různých společenských organizací jako například www.kamunikat.org.

1.2 HISTORIOGRAFIE

Jak je tomu i v případě mnoha soudobých studií historicko-sociologické povahy, které se týkají vývoje Běloruska během posledních dvaceti let od pádu Sovětského svazu, historiografie dějin tohoto území je velice bohatá a zároveň internacionální, jak již bylo naznačeno v předchozí podkapitole. Jednotlivé části zmíněné oblasti byly součástí různých státních celků: Polska a Sovětského svazu. Tyto dva státní celky měly svoji vlastní historiografii vypěstovanou na různých tradicích dějepisectví, navíc existuje také historiografie soudobého nezávislého Běloruska s pestrou linií různých badatelských přístupů ke konstrukci vlastní nedávné minulosti. Pakliže bude v práci aplikován sociologický konstrukt na historickou realitu a sekundární literatura bude zdrojem historických dat, pokládám za důležité pokusit se ze všech stran popsat tuto bibliografickou složku, jejíž jednotlivá díla by se bezprostředně týkala problematiky sociálních změn území tehdejšího Běloruska. Pozornost si zaslouží též popis obecného vztahu vědeckého prostředí ke zkoumanému území a období v jednotlivých národních historiografiích.

Pohled na dějiny období meziválečného Běloruska je poněkud kontroverzní. Je to dáno tím, že se v důsledku politické krize Evropy a Ruska koncem první světové války rozštěpila historická věda na dva ideologické tábory (klasický pozitivismus a marxismus-leninismus), které následně určovaly obecné podmínky, v nichž se vyvíjela historiografie 20. století [Grabski 2000]. Obecně vzato uvažujeme v tomto období o Bělorusku jako o území rozděleném do dvou částí, ale tak tomu ve skutečnosti zcela nebylo. Sovětská povalečná a oficiální historiografie soudobého Běloruska a Ruska uvažuje o Bělorusku jako o územním celku, který vznikl v roce 1919 a k jehož rozdělení došlo v důsledku boje mezi buržoazním Polskem a sovětským Ruskem: zatímco východní část Běloruska tvořilo BSSR jako autonomní státní útvar uvnitř hranic sovětského Ruska, západní část tvořilo území tzv. „Západního Běloruska“ neoprávněně obsazené Polskem. Avšak pohled na Bělorusko jako na stát a národ se v těchto dvou historiografiích výrazně lišil. Na druhou stranu bychom mohli v polské historiografii nalézt název BSSR pouze jako označení „uměle“ vytvořeného státního útvaru v rámci národní politiky SSSR. Název „Západní Bělorusko“ se používal pouze ve

vztahu k vlastní východní části území meziválečného Polska, které mělo geografický název „Kresy Północno–Wschodnie“, v kontextu dějin tehdejšího komunistického Polskaⁱⁱⁱ.

Dějiny Běloruska v meziválečném období zaznamenávají různé historické školy odlišným způsobem. První historické záznamy o Bělorusku jako kulturním etniku a státním národu po první světové válce se objevily v sovětské historiografii a týkaly se především otázek nespravedlnosti Říšské mírové dohody, po níž získalo Polsko území s převážně nepolským etnikem. Bezpochyby to byly studie výrazně ideologické povahy. Sověští historici se snažili vytvořit obraz vlády Sovětského svazu jako pečovatele o bratrský národ, který nejen ubránil státnost Běloruska, ale podpořil i formování běloruského národa spolu s územním rozšířením sovětského Běloruska [Trafimczyk 2008: 115]. Marxisticko-leninistický dějepis traktoval dějiny BSSR neoddělitelně od dějin sovětského Ruska a ruského národa. Byly to dějiny třídního boje mezi odvěkými kapitalisty v čele s polskou vládou a zeměpány a proletářským běloruským venkovem. Běloruské etnikum bylo vnímáno jako příbuzné vzhledem ke sdílené historii, kultuře a duchovní povaze, jen se zvláštním národním charakterem. Okamžitě po ustálení „míru“ mezi Polskem a sovětským Ruskem se v sovětské propagandě rodí pojem „Západního Běloruska“, které bylo odtrženo polskou vládou od mateřského území. Tento pojem se objevuje v historické vědě sovětského Běloruska jako případ polské asimilace Bělorusů. Bohužel nejsou tato raná díla k dispozici, jelikož stalinské represe začátku 30. let zahrnovaly i historickou vědu, důsledkem čehož byla většina běloruských historiků pronásledována a popravena a jejich vědecké práce se dostaly do „specchranu“^{iv} [Novik 2006: 11].

První vlna úvah historicko-sociologické povahy o meziválečném období se objevila v sovětském tisku ihned začátkem druhé světové války, jejímiž prvními důsledky byly zánik polského státu a sovětská anexe východních částí Polska (polsky Kresy Wschodnie): tzv. „Západního Běloruska“ a „Západní Ukrajiny“. Příčinou objevu těchto jednotlivých statí byla snaha obhájit odtržení východní části území Polska a jejich následné připojení k Sovětskému svazu. Jako důvody, proč Sovětský svaz vstoupil na území Polska, se uváděly nestabilita

---

ⁱⁱⁱ Severovýchodní území dobového Polska v letech 1921–1939.

^{iv} Zvláštní název pro uchování předmětů intelektuální a umělecké práce, které neprošly sovětskou ideologickou cenzurou.

Versailleského systému a odvěký antihumanismus polského buržoazního kapitalistického systému ve vztahu k „bratrskému“ a proletářskému běloruskému lidu. Jedním z těchto článků byl Molotovův proslav „Istoričeskoje rešenije“ [Molotov 1939], v němž byl v černých barvách a s použitím statistických dat a propagandistické interpretace faktografických údajů představen ekonomický, politický, sociální a kulturní vývoj meziválečného Polska a jeho politika drancování neoprávněně obsazené části území etnického Běloruska, jehož etnické menšiny tvořili Židé, Poláci, Rusové a Ukrajinci. K nim ještě patřila skupina obyvatel bez národní identity, kteří sami sebe nazývali „Tutejšími“. Někteří historici tvrdí, že otázka existence lidí bez identity byla důsledkem tehdejší menšinové politiky polské vlády vůči etnikům, která bránila budování polského národního státu [Tomaszewski 1986: 28–34]. V sovětském tisku nikdo otázky etnické příslušnosti do hloubky nerozebíral a nebral v potaz, neboť by se skutečnost rozcházela s oficiální verzí sovětské propagandy popisující zrození proletářského národu.

Sovětští historici ihned dodali k dějinám sovětského Běloruska kapitolu o meziválečném období, v níž je západní Bělorusko představeno jako hrůza a bída západoběloruského lidu, naopak o BSSR se pojednávalo v jasných barvách jako o „neuvěřitelně šťastném životě dělníků a rolníků“ [Smalianchuk 2000: 78]. Až do Džugašviliho smrti v roce 1953 se na základě těchto ideologických nastavení a ideologického tlaku vyvíjela historická věda v Sovětském svazu.

Od druhé poloviny 50. let byly v sovětské historické vědě zaznamenány výrazné změny. Především se to projevilo v objevení vědeckých diskuzí, které se týkaly dějin komunistické strany a národních revolučních hnutí, ale měly se držet určitého ideologického rámce [Belazarovič 2006: 243]. Již koncem 70. let se v pracích sovětských historiků A. A. Filimonovové [Filimonovová 1968] a M. P. Kasciuka [Kasciuk 1979, 2002] objevila témata kulturního, hospodářského, politického a sociálního života lidu BSSR a tzv. „Západního Běloruska“ [Belazarovič 2006: 244]. Co se týkalo dějin sovětského Běloruska, důraz byl kladen na studium budování nové společnosti podle pětiletých plánů, tj. na problematiku industrializace, kolektivizace a budování politického a kulturního života. V případě západoběloruského kraje byl důraz kladen na kritiku vývoje kapitalistického hospodářství,

právního systému, procesů ničení běloruské kultury a vzdělávacích institucí a otázky prohlubujících se rozdílů mezi jednotlivými sociálními třídami. Zvláštní postavení měla problematika studia sociálních a hospodářských dějin meziválečného Běloruska v pracích Navického [Navicki 1990, 1996], Sarokina [Sarokin 1999], Lyča [Lyč 1987] a dalších, kteří se bezprostředně zabývali otázkami národního hospodářství a průmyslu, vývojem měst a venkova a sledovali vývoj sociální struktury a dynamiky [Belazarovič 2006: 244].

Ve druhé polovině 80. let vedla Gorbačovova politika „glasnosti“ a zároveň postupného oslabení ideologické kontroly v předvečer rozpadu Sovětského svazu k výrazným proměnám v historické vědě Běloruska. Nová koncepce historiografie dějin Běloruska se zformovala pod vlivem politických opozičních sil – šlo o odhalení deideologizovaných dějin meziválečného Běloruska s použitím různých metodologických přístupů založených na principech objektivní poznání. Dějiny těchto dvou částí Běloruska byly vsazeny do obecného konceptu formování nezávislého běloruského státu, a to například v práci Brygadzina a Ladyseva „*Mezi Východem a Západem: Formování státnosti a územní jednoty Běloruska v letech 1917–1939*“ [Belazarovič 2006: 325].

Bez ohledu na ideové pozadí jednotlivých historických škol nezávislého Běloruska na přelomu století nalezla jednotlivá témata dějin meziválečného Běloruska svůj odraz na stránkách velkého počtu historických publikací běloruských historiků. Politický život sovětského Běloruska se odrazil v práci historika R. Platonova [Platonov 2001], v níž se autor pokusil odhalit obraz politické stránky společenského života BSSR. Dějiny kultury (umění, literatury, hudby a duchovního života) nalezneme na stránkách velkého počtu autorských publikací, jež byly zasvěcené jednotlivým částem kulturního života sovětského Běloruska, a to především v pracích Lyča a Navického [Lyč, Novicki 1996] a S. M. Chodzina [Chodzin 2001]. Zvláštní postavení měla historická bádání na témata sociálních a ekonomických dějin Běloruska, především to byly práce Galuboviče [Galubovič 1996], Poluyana [Poluyan 1991], Skoka [Skok 2009] a Šymukoviče [Šymukovič 2001]. Zvláštní pozornost zaslouží bádání o dějinách tzv. „Západního Běloruska“. Patrně to má spojitost se skutečností, že se do vědeckého oběhu dostaly nové archivní zdroje a byly použity nové metodologické přístupy. V rámci obecného výkladu dějin tzv. „Západního Běloruska“ si zaslouží pozornost monografie

běloruského historika Z. V. Szybieky *Studie dějin Běloruska (1795–2002)* [Szybieka 2002], v níž autor načrtl předpoklady pro analýzu a porovnání vývoje západoběloruského kraje a sovětského Běloruska v jednotlivých etapách meziválečného období v rámci politického, ekonomického, sociálního a kulturního dějepisectví, ale s důrazem na studium postavení běloruského etnika. Velký počet vědeckých prací historicko-sociologické povahy našel svůj odraz na stránkách historického časopisu „Białoruskie Zeszyty Historyczne“^v, který se vydává v běloruštině, polštině a ruštině. Jednalo se hlavně o studie politické struktury, politického života jednotlivých etnických skupin a podílu na politickém životě, vývoje právního systému, ekonomiky a ekonomických institucí, otázek vývoje městského a venkovského prostředí, kultury a vzdělávacích institucí, vývoje náboženských institucí a vlivu náboženství na život společnosti, otázek každodenního života různých etnických skupin apod.

Otázky dějin území meziválečného Běloruska našly svůj odraz v historiografické vědě poválečného Polska, které se proti vlastní vůli stalo součástí socialistického bloku pod nadvládou Sovětského svazu. Základním principem historické vědy sovětského období v dějinách Polska byla stalinská varianta marxistické koncepce dějin s přijetím nových ontologických kategorií dějícího se [Grabski 2000: 190–191]. Navíc nelze opominout fakt, že během druhé světové války a prvních poválečných let došlo ke zničení velkého počtu archivních materiálů a knihoven meziválečného Polska a k likvidaci nezávislých vzdělávacích a badatelských institucí, kde zemřelo nebo zmizelo zhruba 53 % všech pracovníků [Grabski 2000: 199]. Dějiny Běloruska byly zasazeny do obecného konceptu dějin revolučního socialistického státu, jehož národ tvořila třída proletariátu. Nešlo samozřejmě o kompletní studium celého území tehdejšího Běloruska, ale především o studium území západoběloruského kraje v kontextu studia dějin meziválečného Polska. Nejznámějšími studiemi byla bádání historiků z Polské akademie věd a Ústavu polsko-sovětských vztahů jako například monografie Alexandra Bergmana [Bergman 1984], Alexeje Derutyho, Jerzyho Tomaszewského [Tomaszewski 1963, 1985, 1990] ve spolupráci s historikem Zbigniewem Landauem [Landau, Tomaszewski: 1977, 1978].

---

^v Více o tom na <http://kamunikat.org/bzh.html>

Problematika dějin Běloruska se ve většině případů objevovala v diskuzích o polsko-ruských nebo polsko-sovětských vztazích jen v kontextu otázek „Západního Běloruska“ v letech 1918–1939 [Głogowska 1998: 98]. Obecně se traktovalo, že přičlenění tohoto území bylo důsledkem vztahu zrádcovské politiky polských meziválečných vlád vůči vlastnímu národu [Grabski 2000: 211]. Lid tzv. „Západního Běloruska“ byl bez ohledu na národní příslušnost reprezentován třídou sedláků a dělníků, zobecněně třídou proletariátu, která toužila „po osvobození a budování nové socialistické společnosti“ [Hroch 1985: 56]. Nikdo nevěnoval tomuto regionu nijakou zvláštní pozornost, byl zkoumán pouze v kontextu celého území Polska z hlediska nových přístupů studia hospodářských a kulturních dějin. Potíže vznikaly se studiem politických a sociálních dějin, neboť do něj vstupoval faktor marxisticko-leninistické ideologie, jejíž hlavní tezí bylo pojetí třídního boje, kolem něhož se vše točilo.

K výrazným proměnám došlo v polovině 80. let., kdy se oživil zájem o dějiny Běloruska, a to především o studium běloruské menšiny v meziválečném Polsku. V kontextu politické a ekonomické stagnace a začínajících reforem v Sovětském svazu se na konci 80. let objevily první články historičky Krystyny Gomółki, „která diskutuje o vztazích polských politiků a politických skupin k běloruské otázce ve II. Rzeczypospolité“ [Głogowska, 1998: 102]. Tato práce se týkala především otázek politického života a činnosti národních hnutí Polska v meziválečných letech. Ve vědeckém prostředí se uvažovalo o absenci historických studií, které by se týkaly objektivního studia dějin etnicky heterogenního obyvatelstva vlastního území Polska a sousedního Běloruska. Odhalit tyto nerozkryté otázky se pokusila generace polských historiků běloruského původu působících na univerzitní půdě v Białystoku, kteří v roce 1993 založili Białoruskie Towarzystwo Historyczne a časopis „Białoruskie Zeszyty Historyczne“. Jedním z předmětů zájmu bylo všestranné porozumění dějinám meziválečného tzv. „Západního Běloruska“ v kontextu dějin Polska. Lze také připomenout práci soudobých polských historiků Czesława Brzozy a Andrzeja Leona *Historia Polski 1918–1945*, která za pomoci kvantitativních a kvalitativních metod bádání odhaluje dosud neznámé stránky meziválečných dějin Polska, a také práce Stanisława Ciesielského [Ciesielski 2004], jež odhaluje otázky národní skladby meziválečného Polska, příčiny a dynamiku změn uvnitř různých etnických skupin.

KAPITOLA DRUHÁ

PŘEHLED DĚJIN BĚLORUSKÉHO ÚZEMÍ NA PŘELOMU 19. – 20. STOLETÍ.

Dějiny tehdejšího Běloruska nejsou jen dějinami dnešních Bělorusů, nýbrž jsou také součástí „slavných“ dějin a dějinného vědomí lidí dnešního Polska a Ruska. Důvody jsou evidentní – až do začátku 20. století Bělorusko jako stát s tímto názvem a národní identitou nikdy neexistovalo. Nicméně v 19. století bylo možné tento název vztahovat pouze na název etnické skupiny severovýchodní části dnešního Běloruska [Bez-Kornilovič 1855: 1–5]. To bylo možná dáno tím, že se Bělorusové nikdy nesetkali s pojmy, památkami či institucemi, které by připomínaly jejich sounáležitost a společnou minulost a mohly se tak stát živnou půdou pro moderní národní identitu [Hroch 2009: 71].

Od středověku až do konce 18. století se na tomto území rozléhaly jiné státní útvary s vlastní dobovou mentalitou jako Kyjevská Rus, pozdně středověké Velké knížectví litevské a novověká litevsko-polská konfederace „Rzeczpospolita“. K zániku posledně jmenovaného útvaru došlo v důsledku trojího dělení Polska mezi Prusko, Rakousko a Rusko. Hlavními příčinami tohoto dělení byly stagnace vnitřního politického a ekonomického vývoje parlamentární „Rzeczypospolite“, na druhou stranu šlo rychlý a prudký vývoj sousedících absolutistických monarchií. I proto se území tehdejšího Běloruska ocitlo v tehdejším carském Rusku. Připojení k carskému Rusku bylo doprovázeno obsazením celého území ruskou armádou, zavedením nové administrativy, potlačením městských a selských vzpour a povstání, rusifikací obyvatelstva, konfiskací a přerozdělováním všech druhů majetku a také hospodářskou přestavbou podle ruského vzoru, přičemž výjimku tvořily otázky náboženství a života církevních institucí [Szybieka 2002: 23–31].

Po celé 19. století až do roku 1918 bylo území Běloruska tvořeno běloruskými guberniemi^{vi} (Vitebská, Mogilevská), litevskými guberniemi (Vilenská a Hrodnenská) a minskými guberniemi (viz mapa 1). Toto území bylo v tehdejším Rusku součástí nejzaostalejší

---

^{vi} Gubernie je název pro největší jednotku administrativně-teritoriálního dělení v carském Rusku a Sovětském svazu do roku 1929.

oblasti Evropy s výlučně agrárním způsobem výroby a velmi nízkým podílem na tržních vztazích [Hroch 2009: 59]. V důsledku zatížení selského lidu systémem „státního nevolnictví“ a různými druhy daní a také vlivem zkostnatělého politického a sociálního systému zde nebyly žádné předpoklady pro vnitřní rozvoj hospodářství a průmyslu. Tato tendence přetrvávala zhruba až do poslední třetiny 19. století, kdy ruský car Alexandr II. napomohl pomocí vyhlášení hospodářských reforem strhnout na cestu pokroku celé tehdejší Rusko. Pod absolutním dohledem cenzurních úřadů a politiky nepatrné asimilace místního obyvatelstva však stále zůstávaly otázky kulturního vývoje a vzdělání. Takovýto přístup k jiným slovanským etnikům samozřejmě přispíval k tomu, že vnitřní procesy utváření národa zde téměř chyběly, jelikož většina běloruského etnika nebyla až do začátku 20. století alfabetizována [Hroch 2009: 60].

Na přelomu 19. a 20. století byl počet obyvatel tohoto území přibližně 7 280 131 lidí, přičemž proporce mezi počtem obyvatel venkova a města byla v poměru zhruba 93,1 % ku 6,9 % (6 836 043 venkovanů a 444 088 měšťanů) [Lewis, Rowland 1969: 781–782]. Podle výsledků sčítání lidu se v roce 1897 na celém zdejším území k běloruskému etniku hlásilo zhruba 73,3 % lidí, na druhém místě bylo židovské etnikum, ke kterému se tehdy hlásilo kolem 14,4 %, na třetím místě byli Rusové v zastoupení 4,3 % a dále Poláci s 2,4 % [Latyševa 2009: 135–136]. Zatímco lidé, kteří se hlásili k běloruskému etniku, tvořili většinu obyvatelstva venkovského prostředí, městské prostředí se skládalo především z Poláků, Rusů a Židů. Podle náboženství tvořilo většinu obyvatelstvo pravoslavného vyznání s počtem kolem 70,8 %, na druhém místě byl judaismus se 14,0 % a katolicismus se 13,7 % [Latyševa 2009: 135–136]. Zde šlo ještě o jeden zajímavý fakt, totiž že většinu městského obyvatelstva tvořilo židovské etnikum (kolem 50–70 % všech obyvatel měst a městeček). Bylo to dáno tím, že podle zákonů carského Ruska bylo všem Židům povoleno bydlet pouze ve městech a městečkách západních regionů carského Ruska, ale nesměli vlastnit pozemky a nebyli přijímáni na pozice do státních úřadů a do služby u policie a v armádě a také do práce na železničních tratích.

Od roku 1864 začala ruština získávat monopolní postavení ve všech sférách společenského života: od vývěsek na budovách a ulicích a zákazu mluvit jinými jazyky než

ruštinou na veřejných místech a shromážděních (včetně zákazu tisku v polštině anebo alfabetizované běloruštině) až po plnou rusifikaci školní správy [Szybieka 2002: 117]. Co se týkalo školství, nebyly zde žádné vysoké školy nebo specializovaná středoškolská technická vzdělávací zařízení. Existovala síť státních škol se základním vzděláním i gymnázia, jejichž absolvování nedávalo žádnou možnost nastoupení na vysokou školu v jiných krajích carského Ruska [Novik, Marcul' 1998: 316–318]. V carském Rusku existoval duální školní systém, to znamená že jednou jeho částí byl systém státních škol, kdežto druhá část byla tvořena sítí pravoslavných církevních škol pro venkovské obyvatelstvo, avšak jejich hlavním úkolem byla rusifikace a pravoslavizace venkova [Szybieka 2002: 118–119]. Přestože právo na vzdělání měl každý obyvatel tohoto území, vzhledem k tomu, že většina obyvatelstva byla chudá a negramotná, vše zůstávalo privilegiem vyšších vrstev a bohatého městského prostředí.

Toto území nemělo žádný autonomní status a bylo řízeno podle zákonů výjimečného stavu, který platil pouze v hranicích dobového Běloruska a Ukrajiny. Systém administrativy byl tvořen státními, krajskými, oblastními a guberniálními úřady. Většina pracovníků těchto úřadů byla jmenována carskými vládními úřady v Petrohradu. Městská administrativa se řídila podle zákonů samosprávy a sestávala z městského úřadu a městské rady. Volební princip v těchto úřadech byl založen na principu velikosti podílu na tvorbě ročního městského rozpočtu [Novik, Marcul' 1998: 315–316, 360–362].

Politický život v běloruských zemích nebyl záležitostí většiny obyvatelstva, týkal se především městského prostředí. Vznik politického vědomí u širších sociálních vrstev byl zřejmým důsledkem procesu postupné industrializace místního hospodářství v poslední čtvrtině 19. století, což následně způsobilo řadu proměn ve společenském vědomí. Především musíme uvažovat o vrstvě městského proletariátu převážně židovského původu, která byla zapojena do různých polských a ruských marxistických sociálně-demokratických hnutí [Szybieka 2002: 144–147]. Dalším běžným trendem politického života bylo šíření různých socialistických národních hnutí, jejichž hlavním úkolem byla mobilizace venkova k revolučnímu boji proti nadvládě carismu a starého společenského řádu, případně šlo o evoluční proměny cestou postupných reforem [Novik, Marcul' 1998: 316–318]. Třetím hnutím v politickém životě bylo nacionalistické hnutí různých etnických skupin, jako bylo například

sionistické hnutí, které usilovalo o vytvoření územní autonomie pro židovské obyvatelstvo, anebo další hnutí nacházející se na okraji politického života, která však usilovala o autonomii a nezávislost území Běloruska v rámci hranic středověkého Velkého knížectví litevského.

Bez jakékoli výjimky nebo zvláštního autonomního statusu, jak tomu například bylo v případě Finska, Estonska nebo některých asijských teritorií carského Ruska, soudní správa v běloruských zemích byla součástí celostátního soudního systému carského Ruska, měla však mnohé zvláštnosti. Soudní systém byl tvořen soudy první instance (smírčí soud s jedním soudcem), soudy druhé instance (shromáždění mírových soudců, krajské soudy v hranicích jedné gubernie), soudní dvory (soudy několika gubernií), farní soudy, duchovní konsistorské soudy, vyšší kriminální soud pro úředníky vyšší hodnosti a vojenský soud [Novik, Marcuľ 1998: 314]. Zatímco soudci u soudů nižších instancí byli jmenováni ministrem spravedlnosti (v centrálním Rusku byli soudci voleni městskými a zemskými radami), soudci vyšších instancí byli voleni schválením návrhu skladby soudních komor ruským carem. Dohled nad činností soudních institucí a policejního aparátu v běloruských zemích byl v rukou prokuratury a guberniální vlády [Novik, Marcuľ 1998: 315].

Vzhledem k počtu měst, v nichž byl převážně soustředěn malý a velký průmysl, představoval místní hospodářství výlučně agrární způsob výroby, přičemž více než polovina veškeré půdy patřila statkářům, kteří mohli propůjčovat vlastní pozemky v dočasné vlastnictví majetným sedlákům a drobným rolníkům. Agrární hospodářství bylo více rozvíjeno v západních a centrálních částech tehdejšího Běloruska, v nichž převládal velký počet malých továren využívajících námezdní síly. Lehký a těžký průmysl s využitím nové techniky a technologií byl soustředěn především ve městech, která ležela poblíž železničních a silničních cest z Evropy do centrálního Ruska. V těchto městech se prudce rozvíjel bankovní a finanční systém, který představoval velký počet veřejných a komerčních bank a finančních institucí, úvěrové, tržní, průmyslové a agrární bankovní společnosti a burzy [Tagebuch, ročník 1914; 219–250]. Avšak co se týče rozvoje komunikace, stále zůstávala stará, dobře uspořádaná síť tradičních obchodních cest a míst, kde se scházeli lidé z okolních vesnic a malých městeček (městské trhy včetně říčních trhů, čtvrtletní a roční jarmarky apod.), aby mohli prodávat vlastní výrobky a nakupovat věci z jiných krajín a vyměňovat si navzájem informace, což

bezpochyby přispívalo k počátečnímu hromadění kapitálu a jeho akumulaci [Kištymov 2002: 97–98].

Veškerý vývoj území, na kterém se rozléhá dnešní Bělorusko, byl zastaven vypuknutím první světové války. Hlavní příčinou stagnace a regrese byla geografická poloha tohoto území, které stálo v cestě rakouskouherských a německých armád do vnitrozemí carského Ruska. Ihned byl zaveden tvrdý vojensko-policejní váleční stav. Pod přísným dohledem se ocitl veškerý politický a společenský život. Na rozkaz cara Mikuláše II. začalo na podzim roku 1914 nucené přesídlování části místního obyvatelstva do centrálního Ruska a Sibiře (především obyvatel německého a rakouskouherského původu) a také přemístění státních institucí – v tomto okamžiku začal přesun hospodářského života na válečné koleje [Karňaluk 1999: 24–30].

Od konce roku 1915 byly Běloruské země postupně rozděleny válkou na dvě části. V každé z těchto částí pobývalo zhruba 1,5 milionu vojáků různých stran válečného konfliktu. Pakliže na ruské straně fronty nedocházelo k žádným sociálním změnám, na straně obsazené německou a rakouskouherskou armádou byl zaveden poněkud odlišný společenský řád – byl zrušen monopol ruštiny, vzdělání probíhalo pouze v národních jazycích a zavedeno bylo povinné doučování němčiny, tisk v národních jazycích, svoboda náboženského přesvědčení a také osvojení nových obchodních cest a místního trhu německým průmyslem [Szybieka 2002: 185–196; Novik, Marcul': 369–378].

Tato válečná tragédie, které se ve své době říkalo „Mikulášova válka“, přispěla v roce 1917 ke zhroucení starého režimu v celém Rusku a následně k občanské válce, která přerostla v dlouhá léta politického a ekonomického chaosu a společenského neklidu. Až v roce 1921 byl oficiálně nastolen mír. Nicméně tehdejší území Běloruska se ocitlo na hranicích dvou navzájem se lišících politických útvarů – kapitalistického Polska a komunistického sovětského Ruska.

KAPITOLA TŘETÍ

NÁSTIN DĚJIN VÝVOJE SOCIÁLNÍ STRUKTURY SOVĚTSKÉHO BĚLORUSKA A ZÁPADNÍHO BĚLORUSKA

Jak již bylo naznačeno v předchozí kapitole, vznik a formování územních hranic dvou částí dobového Běloruska probíhaly zcela různými cestami, i vývoj každé z částí byl určen ekonomickými a kulturními předpoklady a závisel především na vůli některých vůdčích politických osobností.

Vznik sovětského Běloruska byl záležitostí dobových reálií a politiky vlády sovětského Ruska vůči národnostním menšinám, které toužily po vlastní státnosti a jejichž požadavky byly splněny pouze díky některým postulátům marxistické utopie o vzniku proletářského národu. V roce 1922 se sovětské Bělorusko stalo jedním ze zakladatelských států Sovětského svazu a svou strukturou bylo znovu propojeno se společenskou strukturou sovětského Ruska. Proces formování územních hranic BSSR startoval v předvečer ukončení první světové války a byl dovršen v roce 1926, kdy území již s novými hranicemi tvořilo zhruba 152 854 km² s počtem obyvatelstva přibližně 5 milionů [Novik, Marcul' 1998: 145]. Národnostní skladbu sovětského Běloruska tvořili Bělorusové (80,6 %), Židé (8,2 %), Rusové (7,7 %), Poláci (2 %) a další etnické menšiny (1,1 %) s poměrem městského a venkovního obyvatelstva 1:4, tj. kolem 1 086 563 městského lidu oproti 4 109 986 venkovského obyvatelstva [Zhyromskaya, Kiselev, Polokov 1996: kap. 4]. Ve 20. a 30. letech tvořilo většinu městského obyvatelstva židovské etnikum s poměrem obyvatel kolem 40–50 % velkých měst nad 50 000 lidí, což bylo důsledkem zhroucení bývalých hospodářských vazeb a ekonomické regrese v prostředí malých měst a městeček, které přestaly vykonávat funkce obchodního a řemeslného prostředníka mezi městem a vesnicí [Rozenplat, Elenskaya 2002: 31–35].

Na druhou stranu, mluvíme-li o „západním Bělorusku“, je třeba říci, že region s tímto geografickým pojmem nikdy neexistoval a ani neměl zvláštní autonomní status coby region v dobovém Polsku. Nicméně předpokládané západoběloruské území zaujímalo 98 815 km² s počtem obyvatel zhruba 3 171 627 [Ladyseu 2003: 138; Broza, Sowa: 2006: 118–123].

Otázka národnostní skladby západoběloruského kraje v meziválečném období je poněkud kontroverzní. Zatímco podle polských zdrojů byla etnická skladba tvořena Poláky, „Tutejšími“, Židy, a až pak Bělorusy, podle běloruských zdrojů tvořili většinu Bělorusové, poté Židé a nakonec Poláci [Srovn. Brzoza 2006; Ladyseu 2003]. Velikost židovského etnika se v těchto letech výrazně neměnila a tvořila zhruba 5 % obyvatel západoběloruského území (výjimkou byla první léta po utvoření polské státnosti, kdy se Židé ze sovětských republik stěhovali do Polska [Tomaszewski 1990: 13]). Otázku „Tutějších“ a Bělorusů bylo obtížné řešit vzhledem ke skutečnosti, že podle sčítání lidu z roku 1921 se část obyvatelstva přihlásila k „Tutějším“, tj. k lidem s absencí národní identity, avšak nikoli k Bělorusům. Už po uplynutí jednoho desetiletí, podle sčítání lidu v roce 1931, kdy poprvé zazněla otázka mateřského jazyka, se počet „Tutějších“ výrazně zvýšil, neboť lidé nepokládali běloruštinu, která byla především záležitostí běloruských intelektuálních elit, nikoli většiny západoběloruského obyvatelstva, za vlastní mateřský jazyk. Její výslovnost a gramatika totiž nebyly podobné místnímu polsko-bělorusko-ukrajinskému dialektu [Brzoza 2006: 125; Srebrakowski 2004: 127–130].

Městské obyvatelstvo představovalo výhradně polské a židovské etnikum, přičemž absolutní většinu v tomto prostředí tvořilo židovské etnikum s poměrem městského lidu kolem 50–80 % obyvatel některých velkých měst a městeček v západoběloruském kraji. Pomineme-li kulturní rozdíly mezi představiteli různých náboženství, mezi společenstvím Židů a Poláků nebyly velké rozdíly, především co se týkalo ekonomického a sociálního života, jelikož Židé byli odedávna součástí polské kultury a zcela se identifikovali jako Poláci židovské národnosti. Poláci pak uvažovali o Židech jako o vlastních předcích [Tomaszewski 1990: 20]. Sociální stratifikaci západoběloruského města představovali dělníci, řemeslníci, obchodníci a intelektuální měšťanstvo. Pokusíme-li se srovnat statistická data z roku 1921 a roku 1931, zjistíme, že počet městského obyvatelstva se zvýšil o 2 % a tato tendence přetrvávala až do roku 1939. Západoběloruský venkov byl reprezentován především běloruským etnikem a "Tutějšími", kteří tvořili 85 % celkového počtu obyvatel venkova [Novik, Marcul' 1998: 197]. Z hlediska sociální stratifikace tvořili rolníci 90 % všech obyvatel západoběloruských vsí, naopak dělníků bylo kolem 7,4 % a dalších vrstev 2,6 % [Landau, Tomaszewski 1978: 45].

3.1 SOVĚTSKÉ BĚLORUSKO V LETECH 1921–1939.

3.1.1 Ekonomický systém.

Starý bankovní systém byl zničen 14. prosince roku 1917, kdy Leninova vláda vyhlásila znárodnění všech bankovních institucí (státních i soukromých) a monopol na bankovní správu veškerého prostoru bývalého carského Ruska a také zákaz jakýchkoli transakcí peněz, nemovitostí a pozemků ve městech a vesnicích [Raťkovski 2001: 37]. Všechny státní a soukromé bankovní instituce byly sjednoceny pod záštitou nové státní banky RSFSR (Ruské sovětské federativní socialistické republiky). V roce 1921 byla v Minsku obnovena pobočka Sovětské státní banky s místními pobočkami ve velkých městech a také byly vytvořeny speciální akciové bankovní společnosti a různé komerční banky, jejichž počet se za pět let zvýšil více než třikrát. Bankovní systém BSSR tvořila státní banka s devíti partnerskými pobočkami ve všech velkých centrech, běloruská pobočka „Prambank“ s jednou pobočkou ve Vitěbsku, pobočka Obecné komerční banky, Komunální banky, sedm bankovních společností vzájemného úvěru, Selské banky (Belselbank) se sítí poboček v různých místech a tři společnosti zemědělských půjček [Novik, Marcuľ 1998: 111]. Okamžitě byl zaveden bankovní kodex, který zajišťoval základní práva všem vkladatelům na bankovní nebo spořitelní konta, například suma vkladu pro všechny občany a organizace nebyla omezena, zajištěna byla ochrana osobních údajů, zakázána konfiskace a umožněna pravidelná a okamžitá výplata – důsledkem této politiky bylo několikanásobné zvýšení počtu kont a vkladatelů [Novik, Marcuľ 1998: 111].

Před rokem 1921 vypadal peněžní systém sovětského Běloruska pestřejší, než tomu bylo v ostatních oblastech sovětského Ruska, neboť kromě měn carské a Prozatímní vlády byly v oběhu německá a polská marka, občas bylo též možné setkat se s americkým dolarem [Šymukovič 2001: 100]. V letech 1921–1923 se sovětská vláda pokusila o reformu měny a do oběhu zavedla nové peníze, které by bylo možné směnit za starou předreformní ruskou měnu v poměru jeden nový papírový rubl k 10 000 starým nebo jeden sovětský rubl vzoru 1923 k 1 milionu předchozích. Avšak vzhledem k rostoucí inflaci, nestabilitě finančního trhu a nedůvěře ze strany obyvatelstva všechny tyto pokusy neustále krachovaly [Novik, Marcuľ 1998: 110–111].

Na konci roku 1922 se novým krokem ke stabilizaci peněžního a finančního trhu stalo zavedení zlatáku, nové sovětské měny podle starého principu carského zlatáku, jehož použití bylo spjato s pokusem stabilizovat peněžní oběh spolu s existujícími sovětskými penězi (sovznaky), s nimiž neměl stanoven žádný poměr a které se používaly pouze pro vyrovnání deficitu státního rozpočtu [Raťkovski 2001: 85–88]. Již začátkem roku 1924 byl zaveden nový sovětský rubl, který odstraňoval nedostatky předchozích „sovznaků“ a byl zajištěn zlatem s drobnými stříbrnými a měděnými mincemi. Po celá 20. a 30. léta zůstávaly na území BSSR v oběhu vedle nových sovětských peněz, které stabilizací situace na finančních trzích měnily pouze svůj design a materiál, také carské a sovětské zlatáky, jejichž využití se bankovní systém nevzdával.

V roce 1922 byl na území BSSR zaveden nový daňový systém ve formě věcného (tj. 6 druhů zboží) a peněžního plnění (zhruba 21 % z naturálního), který se v následujících letech proměnil v jediný daňový systém s plněním kolem 5 % ve zlatácích z příjmu z výroby jednoho hospodářství [Novik, Marcul' 1998: 110]. Jestliže se v polovině 20. let daně vybíraly podle principu „město-provincie“, velikosti příjmu v hospodářství (počtu dobytka a velikosti sklizené úrody), a také na základě slevy pro komunisty, pracovníky ideologických a stranických úřadů, veterány občanské války a zdravotně postižené, to v druhé polovině 20. let se daně zvýšily až 200-300krát a čítaly až 45–70 % z příjmu soukromých podnikatelů a hospodářství [Tresčenko 2006: 174–175].

Období válek a ekonomické krize donutila sovětskou vládu povolit vývoj tržních institucí, které prošly ve 20. a 30. letech výraznými změnami, od relativní svobody trhu během Nové ekonomické politiky v polovině 20. let až po zatížení všech tržních struktur státním aparátem a represe vůči účastníkům trhu ve 30. letech. Období NEP na území BSSR charakterizovala léta soukromých, kooperačních a státních tržních institucí. Trhy soukromých prodejců existovaly ve všech městech a velkých vesnicích a byly zastoupeny soukromými městskými podnikateli nebo vesničany. Velkoobchodní kooperační a státní trhy se nacházely především ve městech a byly určeny pro podniky a velkoobchodníky. V těchto letech převládal maloobchod a rolnické trhy, které hrály úlohu v zásobování měst všemi důležitými druhy

zboží a produktů a také působily jako zpětná vazba pronikání průmyslových produktů na venkov.

Vnitřní strukturu tržních institucí městského prostředí představoval velký počet míst stánkového prodeje, kiosků, malých obchodů soukromého a státního charakteru a městských bazarů. Stánkový prodej, kiosky a malé obchody byly především v rukou ruského, polského a židovského obyvatelstva, jejichž politikou byl nákup zboží na venkově, dovoz do města a následný prodej, případně se jednalo o kooperaci se soukromými výrobci (tato část trhu se vyvíjela dynamicky, ale byla vystavena neustálému tlaku a překážkám ze strany státu, jelikož rozvoj tržního kapitalismu překážel státní ideologii a vývoji sovětského maloobchodu, realizaci prodeje zboží prostřednictvím státních obchodů a pokusům zavést obchod s kolchozním zbožím) [Hessler 2004: 101–132].

Od začátku 30. let se veškerá tržní činnost dostala pod přísný dohled státní byrokracie a orgánů státní bezpečnosti. Existovaly organizované byrokratické úřady kontroly výroby a prodeje, zaveden byl sanitární kodex a pravidla nákupu a prodeje a také trestní zodpovědnost za spekulace a hromadný nákup, což vše mělo za úkol transformovat rolnické a kolchozní trhy v novou formu kulturního socialistického prodeje [Hessler 2004: 256–258]. Stejně jako na začátku 20. let hrály soukromé trhy důležitou roli v zásobování městského prostředí (30–60 % ovoce a zeleniny, zhruba 27–54 % výrobků z mléka a kolem 40–60 % čerstvého masa, polotovarů a masných výrobků a také výrobky z kůže a kovu) [Hessler 2004: 252–253].

Vzhledem ke skutečnosti, že území Běloruska bylo po dobu 8 let místem neustále se přemísťujících frontových linií a válečných bitev, struktura hospodářství byla zcela zničena: průmyslové podniky nefungovaly nebo byly odvezeny pryč ustupujícími armádami, objem osevní plochy se zmenšil o 40 %, stoupla obecná výnosnost půdy a počet dobytka. V rámci plánu sovětské vlády reorganizovat strukturu hospodářství celého Sovětského svazu dostalo hospodářství BSSR (je nutně počítat se zvětšením území BSSR v letech 1924–1926) jako jedno z prvních státní finanční podporu.

Po celá 20. a 30. léta se struktura hospodářství sovětského Běloruska prakticky nelišila od struktury hospodářství tohoto regionu v předválečném období, výjimkou byl systém všestranného dohledu nad výrobou a kontroly ze strany státních orgánů (i když sovětská vláda

v letech NEP povolila a podpořila rozvoj soukromých podniků a různých akciových společností a propůjčovala některé nerentabilní podniky soukromým osobám) [Szybieka 2002: 266]. Struktura hospodářství byla především orientovaná na zpracování místních surovin, spotřebu hotového zboží na místních trzích a dovoz do velkých měst centrálního Ruska nebo využití pro účely státních orgánů BSSR. Strukturu průmyslových odvětví tvořil potravinářský, dřevařský, papírenský, kožedělný a obuvnický průmysl, malou část výroby tvořil také chemický a textilní průmysl, stavebnictví a výroba stavebních materiálů [Novik, Marcuľ 1998: 112–113]. Většinu průmyslného sektoru ve 20. letech tvořily malé a střední podniky, které vyráběly více než 40 % průmyslového zboží, nicméně podíl průmyslu v celkové struktuře hospodářství BSSR byl vzhledem k převládajícímu agrárnímu sektoru jen zhruba 20 až 30 % [Novik, Marcuľ 1998: 113–114, 122–123].

Po zrušení soukromého vlastnictví výrobních prostředků a znárodnění průmyslu se ekonomika sovětského Běloruska ocitla v rukou státu. Všechny průmyslové podniky byly řízeny úřady pro jednotlivá průmyslová odvětví. Nerentabilní odvětví nebo podniky, v nichž se stát vlastními silami nedokázal s krizovou situací vypořádat, byly propůjčeny v dočasné vlastnictví skupině jedinců jako akciová společnost nebo na základě určitých podmínek zahraničnímu kapitálu, i to však pouze s ponecháním podílu kolem 51 % akcií ve vlastnictví státu. Na druhou stranu se také státní podniky skupovaly do trustů, byly poměrně finančně nezávislé, emitovaly vlastní dluhopisy a držely v rukou monopol na prodej určitého zboží na místních trzích. Také používaly peněžní formu tarifní a úkolové mzdy, jejíž zvýšení záviselo především na skutečných příjmech.

Na začátku neměly soukromé a státní podniky rovné podmínky, neboť zatímco státní sektor byl státem štědře finančně a materiálně podporován a měl daňové slevy, soukromý řemeslný průmysl nedostával od státu žádnou podporu a ke konci 20. let byl zatížen daněmi ve výši zhruba 40–70 % z příjmu z výroby a prodeje. V roce 1928 poklesl v důsledku této politiky výrazně podíl soukromého sektoru ve struktuře hospodářství a také o více než 45 % poklesla výroba průmyslových a agrárních komodit. Nicméně stát nedokázal privátní sektor úplně zničit, protože pro něj bylo důležité ponechat v rukou soukromého vlastníka ty oblasti hospodářství, které vyráběly určitý druh zboží každodenní potřeby obyvatelstva, avšak pouze

ty, které nemohly konkurovat státním podnikům (v období 1926–1935 se počet soukromých malých podniků zmenšil z 89 066 až na 6 385) [Ramanava 2010: 88].

V důsledku odmítnutí principů NEP se v poslední třetině 20. let počet malých a středních soukromých podniků, sdružení a také využití námezdní práce snížilo více než o 70 % a na začátku 30. let již nezbyly žádné. Politika industrializace hospodářství sovětské vlády sice zcela nepozměnila celkovou strukturu hospodářství sovětského Běloruska, ale přinesla některé změny v dynamice vývoje vnitřního potenciálu průmyslu, což se následně odrazilo na sociálním a ekonomickém životě obyvatelstva. Politika industrializace byla za podpory vyvážené bankovní fiskální politiky nasměrována na kompletní reorganizaci hospodářství, výrobu vlastních výrobních prostředků namísto dovozu zahraničních, automatizaci výrobního procesu a snížení nákladů na výrobní jednotku. V prvních letech industrializace bylo v BSSR postaveno až 538 nových průmyslových podniků, z nichž 78 patřilo k novému trendu průmyslové výroby na celém území sovětského Běloruska, jako byly například velkoprámyslové podniky s použitím surovin z jiných částí Sovětského svazu s velkým počtem tepláren a vodních elektráren a s rozšířenou sítí vzdělávacích zařízení technického směru. Počet zaměstnaných v průmyslu se zvýšil dvojnásobně (z 135,5 tisíc v roce 1932 až na 262,2 tisíc lidí v roce 1937) a na konci 30. let zhruba 2/3 celkového počtu obyvatel měst tvořili zaměstnanci průmyslových podniků [Ramanava 2010: 85–89]. K novým trendům v hospodářství sovětského Běloruska patřilo především vytvoření nových průmyslových odvětví, jako byl například lehký průmysl, metalurgie a strojírenství, výroba cementu, těžba soli a výroba hnojiv a také přestavba silničních a železničních spojů mezi městy a sovětskými republikami, založení několika letišť pro potřeby průmyslu a společnosti, dále telefonizace a všestranné využití služeb telegrafu [Novik, Marcul' 1998: 80].

Jak již bylo uvedeno, agrární sektor hospodářství sovětského Běloruska tvořil více než 80 % z celkového počtu zaměstnaných v hospodářství a byl dodavatelem více než 90 % surovin pro průmysl a městské trhy. Podle zákona z roku 1921 měla veškerá půda sovětského Běloruska bez jakéhokoli odškodnění připadnout všem rolníkům, nicméně problém tkvěl v uplatnění tohoto zákona vzhledem k situaci s přelidněním venkova a malým počtem obdělávacích ploch (30 % půdy tvořily lesy a bažiny) – venkov tak dostal pouze 23,3 % všech

lesních a orných ploch [Szybieka 2002: 266]. Dokonce i s použitím nového technologického vybavení, zaváděním nové techniky osevu a pěstováním různých druhů zeleniny a ovoce se většina hospodářství sotva dokázala sama zabezpečit a nacházela se pod úrovní vlastní soběstačnosti, přičemž ve stejnou chvíli zůstávala jedna čtvrtina všech rolnických hospodářství chudá. To byly zásadní důvody, proč vláda sovětského Běloruska uskutečnila politiku přesídlení části venkovského lidu do vnitrozemí Sovětského svazu, kde se nacházela obrovská teritoria neobdělané půdy.

První polovina 20. let se pro rolníky jevila perspektivně, zejména co se týkalo práce na vlastní půdě. Velké daňové slevy a finanční podpora ze strany státu umožňovala rolníkům pronajímat více půdy a využívat práci námezdních pracovníků, používat novou techniku pro kácení lesů a melioraci bažin – to vše přispělo ke zvětšení osevních ploch, výnosnosti půdy a růstu počtu dobytka [Szybieka 2002: 266–267]. Volba formy hospodaření byla na každém rolníkovi. Na celém území sovětského Běloruska se vyvíjely různé formy hospodaření: kolektivní hospodaření (zemědělské družstvo, komuna, sdružení pro obdělávání půdy); kooperace (úvěrová, zásobovací, odbytová); specializované kooperativy (výroba sýru a másla, dobytkářství a drůbežnictví apod.); individuální hospodaření (dvůr, osamělá usedlost, otrub^{vii}) [Novik, Marcuľ 1998: 129]. Podle plánu sovětské vlády na restrukturalizaci agrárního sektoru bylo přibližně 130 tisíc jednotek hospodaření převedeno na usedlosti a „otruby“, které tvořily 25–40 % z celkového počtu veškerého hospodářství sovětského Běloruska, naopak poměrně malá část kolektivních hospodářství byla transformována v sovchozy a kolchozy (někdy podle etnické příslušnosti), jejichž počet byl zhruba 21 % z celkového počtu všech hospodářství [Novik, Marcuľ 1998: 130–131].

Podle plánů nové stalinské politiky, především pokud šlo o ekonomickou modernizaci Sovětského svazu, by zrychlená reforma agrárního sektoru „kolektivizací“ umožnila urychlit "industrializaci" průmyslového sektoru. Kolektivizace agrárního sektoru spočívala v masovém sjednocení všech individuálních hospodářství v kolektivní hospodářství, probíhala pod neustálým ideologickým nátlakem, pod hrozbou popravky nebo uvěznění v koncentračním

---

^{vii} Otrub – je forma individuálního hospodaření v Rusku a Sovětském svazu, která byla zavedena ruským reformátorem Petrem Stolypinym.

táboru, donucením (zatímco v roce 1930 tvořil počet kolchozů 20,9 % všech hospodářství, v roce 1931 to bylo již kolem 60 %), konfiskace majetku (bylo zkonfiskováno zhruba 23 % materiálních a finančních prostředků a 15,6 tisíc hospodářství), nuceného přesídlení rozkulačených hospodářství do vnitrozemí Sovětského svazu (týkalo se zhruba 10-15 % z přibližně 800 tisíc rolnických hospodářství) [Novik, Marcuľ 1998: 133]. Tato politika vyvolala otevřený odpor ze strany venkovského lidu, který se většinou bránil vstupu do kolchozu tím, že ničil vlastní majetek a zabíjel vlastní zvířata, bořil kolchozní majetek a vraždil komunistické pracovníky.

V roce 1932 se zhruba 60 % všech rolnických hospodářství stalo součástí přibližně 200 tisíc kolchozů, což mělo za následek prudký pokles objemu produkce i o více než 25–40 %. Vyvolána byla finanční krize a masový hladomor obyvatelstva, jehož existenci sovětská vláda neustále popírala. Nicméně v roce 1937 tvořily kolchozy již 87,5% všech hospodářství a zabíraly 96 % všech osevních ploch, naopak většina individuálních hospodářství byla rozdrčena nebo přemístěna do vesnic, zabaven byl veškerý majetek rolníků a zvýšeny peněžní a naturální daně [Szybieka 2002: 309–311]. Ve stejnou chvíli začalo kolchozní hospodářství používat automatizovanou techniku jako například kombajny, traktory a různé druhy pomocné techniky pro zpracovávání půdy a skladování úrody, využívány byly služby vědeckých institucí a velkého počtu vzdělávacích středisek pro rozvoj hospodářství a pro přípravu specializovaných pracovníků pro potřeby vlastního hospodářství [Novik, Marcuľ 1998: 137].

3.1.2 Politický subsystém.

Ihned po státním převratu v Petrohradu v říjnu 1917 zahájila bolševická strana, která se chopila moci v zemi a prohlásila se za jedinou politickou moc formující státní orgány na celém prostoru bývalého ruského impéria, proces budování nového systému státních institucí. První ústava sovětského Běloruska z roku 1919 určila na veškerém území Běloruska včetně západoběloruského kraje strukturu systému státních institucí. Nejvyšší vládou sovětského Běloruska byl Sjezd sovětů Běloruska, který se svolával Centrálním výkonným výborem nejméně dvakrát ročně. Jeho účastníky byli delegáti všech městských a selských sovětů všech úrovní. Centrální výkonný výbor byl nejvyšší vládou v období mezi Sjezdy sovětů a řízen byl

60 členy v čele s prezidiem (předseda a 4 zástupci), z nichž většina sídlila v Minsku a jen malá část plnila svou povinnost v okresních a oblastních úřadech. Hlavním úkolem Centrálního výkonného výboru bylo určení Sovětu národních komisařů (ministerstva) a různých oddělení národních komisariátů, které řídily politický, hospodářský a kulturní život společnosti. Na místní úrovni řídily společenský život místní výkonné výbory a sověty deputátů - "národní sověty dělnicko-rolnických deputátů". Ve všech městech a vesnicích byly sověty deputátů tvořeny pomocí místních voleb, které se konaly jednou za čtyři roky, naopak výkonný výbor jmenoval centrální nebo krajský výkonný výbor. Podle administrativně-teritoriálního dělení se sověty BSSR dělily do oblastí: okresních, městských, selských a etnických.

V roce 1922 svěřila vláda sovětského Běloruska všechny otázky týkající se především financí, dopravy, armády, kultury a reprezentací na mezinárodní úrovni vládám sovětského Ruska a následně se stala součástí Sovětského svazu. Podle nové ústavy sovětského Běloruska z roku 1927 byl systém státních institucí reorganizován podle vzoru sovětského Ruska. Zatímco funkce centrálních orgánů vlády se předávaly různým krajským a oblastním oddělením vlády a výkonným výborům, zároveň se některé funkce krajských a oblastních orgánů vlády předávaly na úroveň okresních, městských a selských sovětů a výborů [Novik 1998: 140].

Otázky voleb a volebního práva obyvatel sovětského Běloruska nebyly v polovině 20. let žádným způsobem řešeny a právo volit a být zvolen bylo v rukou místních sovětů a komunistické strany. Nová ústava z roku 1927 oficiálně stanovila pravidla volebního systému, podle nichž bylo některým sociálním skupinám a vrstvám odepřeno právo volit a být zvolen (duchovní klér, obchodníci, podnikatelé, kteří využívali služeb námezdních pracovníků, carští úředníci, bývalí policisté a všichni, kdo bojovali proti sovětské vládě), toto právo se však týkalo formování orgánů vlády pouze na místní úrovni, nikoli na oblastní a státní. Začátkem 30. let byl volební proces absolutně podřízen stranickému aparátu, který určoval kandidáty, kontroloval volební proces a osoby oddané komunistické straně jmenoval na různé státní pozice. Sovětská ústava z roku 1937 stanovila nová pravidla, podle nichž měl právo volit a být zvolen každý obyvatel sovětského Běloruska bez ohledu na svou národní příslušnost, rasu, pohlaví, náboženství, úroveň vzdělání a místo bydliště, avšak výjimka platila pro odsouzené a

osoby duševně nemocné. Tato ústava také stanovila, že jedinou politickou silou na celém území Sovětského svazu je Komunistická strana.

Hlavními politickými silami v sovětském Bělorusku byly v polovině 20. let Běloruská strana socialistů-revolucionářů (BPSr) a její mládežnické křídlo, které se prohlašovalo za politickou opozici v oblasti otázek formování orgánů státních institucí, suverenity sovětského Běloruska a diktatury pracujícího národu, nikoli proletariátu, a Komunistická strana bolševiků Běloruska (KP(b)B), která usilovala o monopolizaci všech stran politického života. Všechny ostatní politické síly a organizace byly odsunuty na okraj politického života a následně zanikly [Novik 1998: 141–142]. V roce 1924 oznámili sociální revolucionáři samolikvidaci na úkor komunistické strany a od tohoto momentu byl veškerý politický život sovětského Běloruska v rukou komunistů. Od druhé poloviny 20. let se komunisté chopili vlády na všech úrovních státních institucí, převzali kontrolu nad hospodářským životem a pokusili se zapojit do samotných organizací všech obyvatel sovětského Běloruska. V čele vlády sovětského Běloruska stál po celé meziválečné období první tajemník běloruské komunistické strany jmenovaný centrální vládou v Moskvě, který však nikdy nebyl běloruského původu.

Vzhledem k politickým událostem a nepokojům na konci 20. let, které byly spojeny především s politikou kolektivizace, byl veškerý společenský život na konci 20. a začátku 30. let podřízen nastávajícímu totalitnímu režimu Stalina a komunistické strany. Hlavními rysy nového režimu v sovětském Bělorusku bylo upozadění role zastupitelských orgánů vlády a zrušení nezávislosti odborů a různých mládežnických komunistických organizací i přísný zákaz kritiky komunistického režimu. Zatímco ve srovnání s rokem 1925 vzrostl počet členů komunistické strany k roku 1928 o 350 tisíc členů a čítal zhruba 388 tisíc aktivních členů, v roce 1937 tento počet vzrostl ještě o 200 tisíc členů [Novik 1998: 143]. Ve stejnou chvíli se rozjela stalinovská mašina represí vůči vlastnímu obyvatelstvu, jejichž obětí se stalo více než 100 000 vedoucích komunistických politiků, členů státního aparátu, kulturních a vědeckých pracovníků a příslušníků polské a židovské menšiny, kteří byli na začátku 30. let odsouzeni na pětileté a desetileté deportace na Sibiř a následně v roce 1937 popraveni. V roce 1938 se počet komunistů snížil ze 600 tisíc na 300 tisíc členů, neboť na všem území sovětského Běloruska se značně vyostřila situace mezi komunistickou vládou a odpůrci stalinovské politiky a

komunismu vůbec. Namísto odsouzených a popravených běloruských funkcionářů přicházeli z vnitrozemí Sovětského svazu noví funkcionáři oddaní Stalinovské politice, přičemž intelektuálním pozadím většiny z nich bylo základní vzdělání. Tito funkcionáři usilovali o jazykovou a kulturní rusifikaci sovětského Běloruska.

Struktura zpravodajství sovětského Běloruska se začala formovat ještě dlouho před vznikem Běloruska jako státu a v polovině 20. let ji představoval výhradně periodický státní a stranický tisk. V roce 1921 existovaly v každém velkém městě nebo městečku různé malé typografie, jež za podpory komunistické strany nebo státních institucí vydávaly různé noviny a časopisy, které byly charakteristické především nízkou kvalitou tisku a obsahu. Vzhledem k ekonomické politice poloviny 20. let a otevřené konkurenci nevydržela většina tiskovin boj s konkurencí a přestala existovat.

V roce 1922 zahájila vláda sovětského Běloruska za pomoci centrálních vlád v Moskvě reorganizaci místního tisku. Byla otevřena unifikovaná síť tiskovin, která předpokládala vydávání tří hlavních druhů tiskovin (masových dělnicko-rolnických politických a hospodářských novin a časopisů; stranického týdeníku a novin okresních vlád; populární noviny pro selské čtenáře), přičemž zhruba 88 % všech tiskovin sovětského Běloruska bylo vydáváno v běloruštině, většina tiskovin v ruštině přicházela ze sovětského Ruska a jen malá část se vydávala v polštině a jidiš [Ovsepián 1999: 54–64]. Většina sovětských novinářů v polovině 20. let nedokázala vynalézt žádný zvláštní žánr, který by se týkal hájení stranických a vládních požadavků na budování komunistické společnosti, neboť NEP byla spíše stavbou kapitalistické společnosti, nikoli socialistické. V roce 1925 se na všem území sovětského Běloruska začíná šířit rozhlasové vysílání, které spolu s periodickým tiskem republiky, stejně jako v případě celostátního sovětského tisku, začalo nabývat zvláštních charakteristických rysů druhé poloviny 20. a 30. let: zaprvé, vláda Sovětského svazu, v těsném propojení s komunistickou stranou, držela monopol na získávání, využití a předávání informací; zadruhé, tisk ovládaly jen monopolní stranicko-mocenské skupiny, které měly za úkol tvorbu masového mínění v rámci zájmu již zmiňovaných skupin; zatřetí, obsah informací byl pod dohledem cenzurního úřadu a měl za úkol vytvoření masového mínění; začtvrté, sovětský tisk nezahrnoval novinářské žánry, které by byly ovlivněny působením novinářské osobnosti.

Přelom 20. a 30. let přinesl zastavení vývoje tisku a rozhlasového vysílání vzhledem k jejich obsahu, protože ten měl odrážet pouze oficiální verze společenské reality. To se však nedotklo vzniku velkého počtu nových tiskovin a rozhlasových programů v důsledku hospodářského vývoje a nového územního dělení uvnitř republiky, což následně vyvolalo šíření městského a selského tisku a tisku různých hospodářských odvětví. Ve stejnou chvíli ztratila většina nestranických tiskovin o literatuře a území podporu státu a zanikla. Na jejich místě vznikaly nové tiskoviny, ale s podporou stranického aparátu a štědrého financování ze strany místní vlády. Ke konci 30. let se veškerý tisk sovětského Běloruska stal součástí obrovské mašinerie sovětské propagandy, jejíž úsilí bylo směřováno na třídní boj uvnitř sovětského Běloruska, odrážení úspěchu socialistické stavby komunistické společnosti a šíření kultu osobnosti Jozefa Džugašviliho [Ovsepian 1999: 79–91].

3.1.3 Komunitní subsystém.

Právní systém sovětského Běloruska se začal formovat ihned po říjnovém státním převratu v roce 1917 jako součást celostátního právního systému sovětského Ruska založeného na marxisticko-leninistickém principu revolučního státu a pak v letech 1918–1919 v kontextu suverénního sovětského Běloruska. Hlavním principem právního systému bylo socialistické právní vědomí, které určovalo veškeré vztahy mezi občany a společenskými institucemi. Právní systém sovětského Běloruska se po celé meziválečné období orientoval na právní systém sovětského Ruska, který byl v roce 1922 oficiálně uznán jako základ veškerého práva na tomto území.

Vývoj právního systému začal v roce 1922, kdy byl na celém území sovětského Běloruska zaveden trestní zákoník sovětského Ruska, který zastavil politiku „rudého teroru“ ze strany komunistických policejních orgánů, jež se řídily pravidlem ničení všech a všeho, co bylo v rozporu s komunistickou doktrínou. Během 20. let byl vývoj trestního řádu sovětského Běloruska dovršen, ovšem přetrvávaly problémy související s nezávislostí soudních a policejních orgánů, neboť všechny orgány vlády měly plnit požadavky a rozkazy komunistické strany. Ve stejné době se rozvíjel i systém státních orgánů dohledu (prokuratury) za účelem plnění zákonitostí ve všech sférách společenského života, hodnocení soudních řízení a zvýšení

zodpovědnosti jednotlivých orgánů vlády [Krutalevič, Jucho 2000: 172]. Industrializace a kolektivizace si v roce 1928 vyžádala zavedení nového trestního řádu, podle něhož se zvyšovala zodpovědnost všech občanů za práci pro socialistické budování a ničení státního majetku a vyhlášen byl otevřený třídní boj (včetně diverzantů a špehování) [Krutalevič, Jucho 2000: 197–199].

V roce 1923 byl na celém území sovětského Běloruska zaveden občanský zákoník sovětského Ruska, v němž se oficiálně uznávala Nová ekonomická politika (NEP), byly určeny principy soukromého vlastnictví (nestátní a nekomunální majetek, obchody a některé malé a střední podniky s omezeným počtem pracovních sil, výrobní prostředky a vlastní majetek) a stanoveny byly formy hospodaření, které si obyvatelé měst a vesnic volili sami, avšak platnost tohoto zákoníku byla narušena zastavením hospodářské politiky a monopolizací společenského života komunistickou stranou a Džugašviliho personální vládou [Krutalevič, Jucho 2000: 170–171]. Ve 30. letech mizí z občanského zákoníku soukromé vlastnictví a jedinými formami vlastnictví jsou socialistická a kolektivní vlastnictví. Také byly zavedeny různé daňové tarify a byly řešeny otázky konfiskace majetku [Krutalevič, Jucho 2000: 196–197]. Ve stejné době se rozvíjel zákoník práce, jehož zásady měly platit na všech úrovních hospodářského života a ve všech formách hospodaření a který určoval vztahy mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem (kolektivní a individuální smlouvy a dohody).

V roce 1936 bylo sovětskému Bělorusku odepřeno právo zabývat se legislativní činností, vydávat zákoníky a zákony, regulovat práci soudních orgánů a prokuratury – vše přešlo do kompetence sovětských celostátních orgánů vlády.

Vzhledem k národní skladbě a poměru obyvatelstva ve městech a na venkově připomínala rodina na území sovětského Běloruska soubor elementů dvou rodinných režimů: starého (tradičního) a nového (moderního). Převládající venkovské obyvatelstvo se nacházelo v režimu tradiční rodiny, která byla tvořena několika generacemi žijícími pod jednou střešou, charakterizována velkou porodností žen a počtem dětí, společným majetkem a společnou prací na vlastním hospodářství a dodržováním hodnot a norem venkovského kulturního prostředí. Na druhou stranu byla městská rodina spíše nukleární, pod jednou střešou ve značné části

případů žili pouze manželé a děti, pracovní místo bylo odděleno od domácího prostředí a děti se nacházely pod dozorem státních předškolních institucí.

Charakter rodinného práva se po celé meziválečné období v sovětském Bělorusku odvozoval od říjnového převratu v roce 1917, kdy nová politická moc zahájila budování nové socialistické společnosti podle hodnot marxisticko-leninistické ideologie. Předchozí rodinný systém, který byl založen na tzv. římskoprávním mocenském pojetí rodiny, byl legislativním způsobem nahrazen novým systémem komunistické rodiny, jehož hlavní účel a funkce byly podřízeny zájmům veřejnosti a který zohledňoval potřeby všech členů rodiny a společnosti, různým způsobem působil na manžele, aby udržovali rodinné vztahy, setrvali v manželství a vytvářeli nejlepší možné podmínky pro výchovu svých dětí [Bělovský 2009: 463–464].

Rodinné vztahy se v sovětském Bělorusku řídily od roku 1918 podle kodexu zákonů a aktů o občanském stavu, manželském, rodinném a opatrovnickém právu upraveného v roce 1922. Úloha církví ve sňatku byla zrušena a samotný sňatek se stal výhradně společenskou záležitostí a měl být zaregistrován u místního orgánu vlády. Podle zákonů se mohl jedinec ženit či vdát od osmnácti let věku, avé výjimečných případech od šestnácti let věku. Veškeré náboženské a sociální překážky sňatku byly oficiálně zrušeny. Zatímco právo manželského vlastnictví v rodině zůstalo beze změn, oficiální uznání obdrželo právo na sociální zabezpečení dětí a žen v důsledku rozvodu (alimony) a všechny děti, bez ohledu na legitimitu jejich narození a původu, měly v rodině rovná práva. Novým opatřením sovětské vlády bylo zrušení institutu adopce dětí, neboť komunistická vláda se obávala, že by děti, které v důsledku světové a občanské války zůstaly bez rodičů, mohly být využity jako pracovní síla v soukromých hospodářstvích [Antokolskaya 2002: 68].

Schválením nového rodinného kodexu v roce 1926 začal být důraz ve sňatku kladen na vnitřní vztahy mezi lidmi, nikoli na samotný proces registrace sňatku, což následně vyvolalo široké veřejné diskuze a spory o zrušení sňatku jako instituce přežívající z předchozí sociálně-ekonomické formace [Antokolskaya 2002: 71]. Věk sňatku byl stanoven až od 18 let a proces rozvodu byl ulehčen žádostí o rozvod pouze jednou stranou a jen u místního orgánu vlády, nikoli u soudních institucí, a také byl znovu zaveden institut adopce dětí, avšak na druhou stranu neřešenými zůstávaly otázky manželského vlastnictví v rodině zejména u žen, které v

důsledku principu rozděleného manželského vlastnictví většinou zůstávaly chudé. V roce 1936 byly všechny formy potratů povolené sovětskou vládou v roce 1917 znovu oficiálně zakázány. Podle státního plánu týkajícího se rozvoje obyvatelstva začaly všechny mladé matky a rodiny s více dětmi dostávat od státu finanční podporu, byla rozšířena síť porodnic a mateřských školek a byla zavedena trestněprávní odpovědnost vzhledem k placení alimentů [Antokolskaya 2002: 73].

3.1.4 Sociokulturní subsystém.

Ihned po státním převratu 25. října 1917 ztratila všechna náboženství nového revolučního sovětského Ruska ve vlastních společenstvích své vedoucí postavení. Hlavní příčinou bylo marxistické vidění světa, v němž bylo náboženství hlavní překážkou vývoje společnosti, svobody a rovnoprávnosti. Na druhou stranu poskytla revoluce náboženstvím nezávislost, a to především pravoslavné církvi, kterou kdysi ruský car Petr I. podřídil státu. Všem církvím bylo odebráno právo vzdělávat obyvatelstvo a vlastnit pozemky, většina církevních kostelů a kulturních míst byla znesvěcena, poškozena a část zničena a pronásledováno mělo být vše duchovní, s výjimkou nižšího kléru a duchovních, kteří měli na sociálním žebříčku stejné postavení jako většina obyvatelstva [Chodyakov, Ratkovsky 2001: 129–130].

V sovětském Bělorusku se pravoslaví, katolicismus a židovství ocitlo v rovném postavení bez jakékoli výjimky. Úkolem místních vlád bylo nenechat pro náboženství žádné místo v socialistické společnosti a usilovat o absolutní odstranění náboženství z lidského vědomí [Jarmusik 2002: 19]. Církevní majetek se tehdy nacházel ve vlastnictví státu, který ho následně pronajímал různým náboženským konfesím a organizacím. Veškeré náboženské obřady byly pod neustálým dohledem komunistů a všichni duchovní museli plnit občanskou povinnost jako ostatní lidé. Koncem 20. let se rozběhla velká kampaň proti všem náboženstvím v BSSR. Kromě ničení a drancování svatyň a kostelů začaly vlády BSSR masově obviňovat duchovní z „kontrarevoluční a antisovětské činnosti“, odsuzovat k odsunu do koncentračních táborů na Sibiři nebo k popravě na místě.

Vzhledem k politice politického teroru počet věřících v BSSR během 20. a 30. let výrazně poklesl. V roce 1937 zůstalo v sovětském Bělorusku pouze 74 fungujících katolických

a pravoslavných kostelů a synagog, ale například v roce 1938 už nezůstal žádný katolický kostel [Jarmusik 2002: 28–30]. Dle sčítání lidu roku 1937 se na území sovětského Běloruska počet věřících snížil, to však vzhledem ke skutečnosti, že 30. léta v Sovětském svazu byla obdobím tvrdých represí. Obrovský počet lidí vůbec neodpovídal na otázky týkající se náboženského přesvědčení nebo uváděl nepravdivé údaje z obavy a strachu před pronásledováním nebo popravou [Zhyromskaya, Kiselev, Polokov 1996: 96–100].

„Likvidace negramotnosti a vzdělání všem!“ bylo základním principem kulturní a sociální politiky sovětské ideologie ve všech republikách Sovětského svazu, zejména co se týkalo tvorby „nového člověka“ schopného nakládat s přírodou, osudem světa a svým vlastním [Puryshava 2004: 3–5].

Začátkem roku 1921 bylo na území BSSR 52,6 % negramotných lidí ve věku 9–49 let, přičemž většinu tvořil venkov. Vzhledem ke skutečnosti, že národ BSSR tvořila čtyři velká etnika, zaručovala ústava sovětského Běloruska rovnoprávnost v užívání čtyř národních jazyků (běloruštiny, jidiš, polštiny a ruštiny) ve všech sférách sociálního a kulturního života včetně školství. Na potřeby likvidace negramotnosti a na vzdělání vláda sovětského Běloruska nešetřila. Jak ukazuje statistika, počet lidí zapojených do programů likvidace negramotnosti se během jednoho desetiletí zvýšil dvacetkrát, tj. ze 12,2 tisíc lidí v roce 1921 až na 297,6 tisíc lidí v roce 1931 (277,8 tisíc obyvatel venkova), přičemž počet gramotného obyvatelstva čítal v roce 1939 78,9 % všech obyvatel BSSR (výjimkou byla však ženská část venkovského lidu) [Novik, Marcuľ 1998: 158–161].

Namísto starého systému vzdělání byl v sovětském Bělorusku zaveden nový víceúrovňový systém státního vzdělání, který byl založen na principu bezplatného vzdělání (princip placeného vzdělání v prvních letech NEP zkrachoval, a to především na venkově), povinném vzdělání pro mladé lidi do 17 let a naopak žádném genderovém principu, zaváděl vzdělání v mateřském jazyce, oddělení církve od vzdělávacího procesu, peněžní příspěvky na knihy a studijní materiály a bezplatné stravování ve školních menzách [Puryšava 2004: 26-27]. Nový systém se skládal z předškolního vzdělání pro děti do 7 let, čtyřletých pracovních škol, sedmiletých pracovních polytechnických škol, škol pro mladé venkovany, škol pro práce v továrnách, profesionálních škol, kurzů dalšího vzdělávání, pracovních fakult, technických škol

a vysokých škol. Chybělo však obecné středoškolské vzdělání, které by propojovalo základní školu a univerzitu, a také existoval rozdíl ve výuce na městských školách a školách na venkově [Novik, Marcuľ 1998: 161]. V roce 1934 se vzdělání stalo povinností každého člověka od útlého věku.

První vysokoškolské vzdělávací zařízení se na území BSSR objevilo ihned po ukončení první světové války. Byly to především pedagogické instituty v oblastních centrech, kde se učili budoucí učitelé mateřského jazyka a základního a mimoškolního vzdělání a také zemědělské a polytechnické instituty, kde se vyučovala agrární výroba, lesní hospodářství a malý průmysl [Novik, Marcuľ 1998: 161]. V roce 1921 byla otevřena první běloruská státní univerzita se šesti fakultami, následně byla pak otevřena vysoká škola sovětské administrativy, dále umělecké školy, hudební a divadelní akademie, i velký počet knihoven a čítáren [Puryšava 2004: 28–34]. Během jednoho desetiletí se počet vysokých škol na území BSSR výrazně zvýšil, ze 4 vysokých škol se 4342 studenty a 436 učiteli v roce 1925 až na 32 vysokých škol s 10 574 studenty a 1388 učiteli v roce 1932 [Novik, Marcuľ 1998: 169].

„Bělorusizace“ jako součást kulturní politiky BSSR měla ve 20. letech za úkol zavést běloruštinu povinně na všech úrovních vzdělávacího procesu. To se však nepodařilo prosadit, neboť tato politika narazila na vysokých školách, kde se v běloruštině vyučovalo jen málo předmětů [Szybieka 2002: 271]. Zastavení této politiky na konci 20. let s následným desetiletím teroru vlastního obyvatelstva přineslo ve druhé polovině 30. let absolutní rusifikaci školního systému, když v roce 1939 nezbylo ani stopy po školách vyučujících v běloruštině nebo v jazycích národnostních menšin a došlo k vědeckému poklesu školního procesu [Jackevich 1998: 70; Puryšava 2004: 33].

Věda ve vlastním slova smyslu se na území BSSR poprvé objevila a byla institucionalizovaná v roce 1922, kdy byl otevřen Institut běloruské kultury v Minsku (zkr.: Inbelkult) a vědecký ústav v Gore-Goreckém agrárním institutu. V roce 1926 byl Inbelkult reorganizován v Akademii věd sovětského Běloruska, která existuje dodnes. Na půdě Akademie věd se začala vyvíjet bádání v přírodních a společenských vědách. Byly otevřeny nejrůznější vědecké ústavy, které napomáhaly hospodářskému a ekonomickému rozvoji sovětského Běloruska, jako ústav geologie a energetických zdrojů, ústavy chemie a fyziky.

Pomocí velkých finanční dotací od sovětské vlády se v roce 1931 akademie věd rozšířila do 14 ústavů, v nichž působilo 22 akademiků vyšší hodnosti a 150 vědeckých pracovníků, přičemž v BSSR již bylo celkem 40 vědeckých ústavů s počtem 1 500 vědeckých pracovníků.

Ve 30. letech prováděly všechny vědecké ústavy reálné vědecké výzkumy jako například průzkum půdy, sestavení geologických map a průzkum užitkových nerostů, řešení otázky zásobování měst vodou a elektrifikace vesnic, průzkumy pro chemický průmysl a biologické laboratoře, selekci nových plodin, průzkum nových léků, výrobu nového medicínského vybavení apod. [Borisevich 2001: 45].

Poprvé v Běloruských zemích byly otevřeny právnické a ekonomické ústavy, které se zabývaly otázkami historie práva a jeho perspektivy ve vývoji a zveřejňovaly mikro a makro krátkodobé a dlouhodobé předpovědi a plány vzhledem k neustálému vývoji socialistické formy hospodaření [Novik, Marcuľ 1998: 172–175]. Se vznikem první běloruské univerzity v Minsku v roce 1921 vznikla i katedra sociologie a studia primitivních kultur, k jejichž založení přispěl vývoj statistických úřadů a konceptuálních teoretických a aplikovaných studií chování a jednání člověka, pedagogické rešerše a psychotechnické studia kvantitativní analýzy statistických dat a zpracování empirických sociálních dat [Danilov 2001: 190–191].

3.2. ZÁPADNÍ BĚLORUSKO V LETECH 1921–1939.

3.2.1 Ekonomický subsystém.

V prvních letech po rozpadu carského Ruska, konci první světové války a za neustálého boje o území Běloruska mezi sovětským Ruskem a Polskem nebylo na celém území západoběloruského kraje v oběhu žádné univerzální platidlo a stále se používala platidla různých finančních systémů: carský zlatý rubl, německé „ost-rubl“ a „ost-marka“ a ukrajinské hřivny a „karbovance“. Od roku 1921 začíná probíhat postupná unifikace platebního systému a všechny druhy měn, s výjimkou polské, přestávaly platit jako zákonné platidlo ve všech typech finančních operací. Tento krok však nebyl uvítán většinou obyvatelstva západoběloruského kraje, které mělo důvěru spíše ke stabilnímu carskému zlatáku, než k nestabilní polské marce [Brzoza 2006: 175].

Otázky měnové politiky se nacházely pod přísným dohledem polské vlády, která kontrolovala všechny nejdůležitější bankovní instituce a určovala měnovou politiku. Po celá 20. léta procházela polská měna neustálými procesy kolísání od hyperinflace k poměrné stabilitě. Nezaměstnanost, opětovný návrat naturální směny nebo obchodu s použitím různých měn zlatého a stříbrného ekvivalentu, zavedení zvláštní měny v každé obci, cenové kolísání a nepokoje – to vše bylo součástí každodenního života v polovině 20. let v malých západoběloruských městech, městečkách a na venkově. Na druhou stranu inflaci využil pouze malý počet lidí a vláda, která její pomocí lákala okolní státy a podniky k nákupu zboží v Polsku, což následně napomohlo snížit dovoz. Neustálá krize polské měny (polská marka), která způsobila v roce 1923 hyperinflaci, vyžádala zavedení měny (polský zloty), která byla zabezpečena zlatem a stala se poměrně stabilní měnou, již všichni obyvatelé i zahraniční finanční a bankovní organizace uznali za vhodnou k použití. Tato stabilita však trvala jen do poloviny roku 1925, kdy se v důsledku nárůstu peněžní masy v oběhu znovu objevila inflace a ke špatné situaci ještě navíc přispěla celní válka s Německem, které bylo největším exportérem polských produktů.

Polské vlády svými silami stabilizovaly vlastní měnu, která se v důsledku bankovní strategie Spojených států a Velké Británie související s deflací vlastních měn stala nejuznávanější měnou na evropském trhu. Stabilita polské měny podnítila ve 30. letech polskou vládu k zásadním reformám západoběloruského města a venkova, které ponechala především v rukou měšťanů a rolníků a nevynucovala je ze strany státu.

První státní bankovní a úvěrové instituce se v západoběloruských zemích objevily ihned po Řižské mírové dohodě. Těmito institucemi byly Polská spořitelna a Polská státní rolní banka. Polská spořitelna vznikla na základě prvního nařízení polské vlády týkajícího se shromáždění různých peněžních prostředků a šíření programu spoření peněz samotnými občany. Významnou roli na západoběloruském území hrála Polská státní rolní banka, která byla vytvořena v roce 1919 za účelem reformy agrárního hospodářství, tj. podpory rozvoje rolnictva a rolnického průmyslu a aktivního rozvoje hospodářství (osadnictví, komasace a přerozdělování) [Brzoza 2006: 223]. V roce 1924 byla za účelem podpory rozvoje průmyslu založena Banka státního hospodářství (Bank Gospodarstwa Krajowego), druhá největší

v celém Polsku, jejíž pobočky byly v každém velkém městě. V předvečer hospodářské krize se objevila nová banka, „Bank Polska Kasa Opieki“, jejímž úkolem byla obsluha a koncentrace peněz polských emigrantů, z nichž většinu tvořili rolníci a farmáři Severní a Jižní Ameriky, nebo zprostředkování konverze a převodu peněz na účty rodin emigrantů, které zůstávaly v Polsku. Blížící se hospodářská krize si vyžádala založení nové bankovní instituce, již byla Banka Akceptační, jejímž úkolem bylo pomoci oddlužit rolnictvo. Na rozdíl od státních institucí neměly soukromé banky a komerční bankovní společnosti žádnou šanci se rozvíjet vzhledem k neustálé vnitrostátní inflaci a světové hospodářské krizi. Mezi soukromé bankovní instituce, které dokázaly přežít léta finanční a hospodářské krize v západoběloruském kraji, patřily „Centralna Kasa Spolek Rolniczych” (spoření a úvěrování), Židovský bank ludowy (národní židovská banka), Kupecká banka a Křesťanská banka [Brzoza 2006: 223–224].

Vzhledem ke své poloze a úlohám netrpěl západoběloruský trh žádnými zásadními změnami od pozdního středověku, tj. od ekonomické a informační výměny mezi městem a vesnicí. Především zde šlo o městské a vesnické trhy a jarmarky (trhy na náměstí, na břehu řeky, na křižovatkách), kde se scházel venkovní a městský lid. Na městském trhu převládaly také malé městské podniky, především rodinné řemeslnické dílny nebo podniky-prodejny s jedním zaměstnancem. Práci na trhu se živilo zhruba 16–18 % městského lidu, především šlo o obchodníky a řemeslníky židovského původu. Na celé ploše západoběloruského kraje byly ceny všech druhů zboží o 25–30 % nižší, než tomu bylo v jiných částech Polska, neboť daňová politika v tomto kraji byla mírnější a většina rolníků dovážela své zboží na trhy, pouze aby mohla zaplatit daně, přičemž nákup průmyslového zboží hrál vedlejší roli [Tomaszewski 1977: 227]. Tržní instituce západoběloruského kraje zůstaly po celá 20. a 30. léta naprosto nedotknuté moderními změnami (samozřejmě výjimkou mohly být trhy ve velkých městech, kde se místní vlády a sami obchodníci snažili zmodernizovat obchod) a plnily úlohu pronikání průmyslových produktů a informací ze světa do hloubky západoběloruského venkova.

Po všech událostech předchozího desetiletí zůstala většina podniků v polovině 20. let na svém místě a pokračovala v aktivní činnosti. Průmysl západoběloruských zemích byl založen především na místních surovinách a tvořil jen malou část v celkovém hospodářství Polska (pouze 2 % z celkového počtu). Významnou část západoběloruského průmyslu představoval

dřevařský průmysl, který tvořil více než 80 % exportu veškerého dřeva z Polska do evropských států a také 30 % všeho dřeva a výrobků ze dřeva, které se dovážely do centrálního a západního Polska [Poluyan 1991]. Finanční nestabilita a potřeba investic donutila polskou vládu prodat anglickým a švýcarským velkým dřevařským podnikům právo těžít dřevo na celém území západoběloruského kraje s propůjčením již existujících podniků pro těžbu a výrobu a také se stavbou nových [Poluyan 1991: 12]. Dalšími průmyslovými trendy byly chemický, dýhový, sklářský a tabákový průmysl, dále výroba gumy a zápalek. Například metalurgii a strojírenství představoval malý počet drobných podniků, které vyráběly jednoduché domácí a hospodářské nářadí, hřebíky a ostnatý drát (3 % všech zaměstnanců průmyslu západního Běloruska). Mezi exportními komoditami západoběloruského kraje byla také pšenice, ječmen, len, ryby, maso a koňská hřívá. Během 20. let byla většina podniků propůjčena mezinárodním bankovním společnostem a podnikům, což řešilo otázku splácení mnoha půjček, kterými se vlády pokusily stabilizovat měnu a přilákat cizí kapitál, a to především ze Spojených států a Francie [Tomaszewski, Landau 1977: 325–340].

V roce 1931, kdy do těchto oblastí zasáhla světová hospodářská krize, byl průmysl reprezentován především malovýrobou s přibližným počtem kolem 45 000 zaměstnanců, ovšem celkově se všemi ostatními odvětvími neagrárního sektoru, včetně sféry transportu, služeb, velkoobchodu a řemeslnictví, nepřevyšoval počet zaměstnanců 90 000. Celkem bylo v průmyslu západního Běloruska zaměstnáno pouze 8,4 % z celkového počtu všech obyvatel [Poluyan 1991: 13]. Na podzim roku 1933 pocítil západoběloruský průmysl úlevu od krize a situace se začala zlepšovat. Některá odvětví průmyslu, např. dřevařský a zápalkový, byla propůjčena na dobu více než 15 let různým mezinárodním společnostem, které pak dokázaly provést obnovu výrobních prostředků a zvýšit a zmodernizovat výrobní sílu. Na druhou stranu se jiná odvětví jako například metalurgie, výroba lihu a lehký průmysl nedokázala obnovit a obecná výroba poklesla o 30–60 % a míra nezaměstnanosti činila zhruba 16 000 lidí [Poluyan 1991: 23–25].

V posledních letech před sovětskou invazí do západoběloruského kraje začal místní průmysl plnit veřejné zakázky, jakými byly například modernizace infrastruktury měst a armády, stavba nových silnic a elektrifikace a radiofikace měst a vesnic, byly navíc položeny

základy různých průmyslových odvětví: chemického, textilního a rozšířeného strojírenského [Brzoza 2006: 211–222]. Aktivní spojení místního průmyslu a agrárního sektoru celkově napomohlo k oživení západoběloruského hospodářství.

Na celém území Polska včetně západoběloruského kraje byly bez výrazných změn zachovány předchozí struktury vlastnictví půdy: velkostatky, servituty (věcné právo na práci na pozemku) s různými povinnostmi vůči majiteli půdy a státní pozemky. Malá rolnická hospodářství (> 5 hektarů), tvořící zhruba 80–85 % všech hospodářství, a střední hospodářství (<5–20 hektarů) byla závislá především na využití pracovní síly námezdních pracovníků a na místních trzích. V roce 1922 byl zahájen proces likvidace instituce servitutů jako dočasného práva na držení pozemku, který trval až do roku 1939. Rolníci západoběloruského venkova se tomuto procesu vzpírali, neboť dostávali do vlastního držení menší pozemek a šlo tak o ztrátu výrazně vyšších zisků z používání servitutových lesů, pastvin a orné půdy [Brzoza 2006: 197]. V roce 1924 obdrželi právo na výkup půdy pouze ti obyvatelé východních částí Polska, kteří vykonávali své povinnosti dle zákonů, platili daně a nezpůsobili polskému státu žádné škody [Poluyan 1991: 36].

Vzhledem k poměrně malému počtu obyvatelstva v západoběloruském kraji a velkým plochám neobdělávané půdy začala polská vláda a krajské úřady ve stejném období uplatňovat zásady nové agrární reformy. Především šlo o dobrovolné přesídlení rolnických rodin ze zalidněných oblastí centrálního a západního Polska a o osadnictví, tj. rozdávání opuštěných pozemků nebo pozemků, které byly kdysi ve vlastnictví carského Ruska, vojákům, dobrovolníkům a jejich rodinám, jež se zasloužili o polský stát [Brzoza 2006: 196]. Většina z těchto přesídlených lidí se však nedokázala vypořádat s novými podmínkami života a práce a nechávala hospodářství v rukou námezdních pracovníků, z nichž většinu tvořili místní rolníci.

Od roku 1925 byla zastavena fiskální politika státní banky a inflace. Ceny zemědělských komodit výrazně vyrostly a na běloruském venkově se začala zlepšovat životní úroveň rolníků a obecně situace agrárního hospodářství, což následně podněcovalo rolníky k nákupu průmyslových produktů, mechanizaci vlastního hospodaření a využití agrotechniky a nářadí, avšak následující léta světové krize tento vývoj zastavila a postihla především západoběloruský venkov – propad cen komodit byl o 2/3 původní cenové hladiny [Landau,

Tomaszewski 1978: 58–59]. V důsledku ztráty příjmů přestal běloruský venkov nakupovat průmyslové zboží, což způsobilo prohloubení krize v místním průmyslu. Na druhou stranu průmyslové podniky přestaly nakupovat suroviny od rolníků a ustaly veřejné zakázky na agrární komodity. Většina základního průmyslového zboží (oblečení, obuv, domácí nářadí) se začala vyrábět na vlastních rolnických hospodářstvích. Podvýživa se v těchto letech stala každodenní záležitostí.

Proces dobrovolné komasace západoběloruského venkova zahájený na konci 20. let nebyl zastaven světovou krizí a ukázal se být životaschopným. Hlavním účelem komasace západoběloruského venkova bylo řešení roztroušenosti rolnických hospodářství a zavedení racionálního uspořádání pozemků, vytvoření vzorových dobrovolných kolektivních ekonomických jednotek a společenská a technická modernizace venkova [Brzoza 2006: 229]. I když se před hospodářskou krizí značná část rolnického prostředí vzpírala tomuto procesu, po roce 1933 se významná část horních (z důvodů akumulace vlastního kapitálu) i spodních vrstev (z důvodů nezaměstnanosti) s ochotou se zapojila do toho programu. Zatímco v roce 1935 bylo zhruba 36 % všech rolnických hospodářství přeměněno na usedlosti, v roce 1938 to bylo již 43 % (přibližně 60 % z celkového počtu obdělávané půdy) [Poluyan 1991: 40].

Ve druhé polovině 30. let se situace v agrárním sektoru obecně zlepšila. Bylo to především způsobeno znovuoživením ekonomického života po hospodářské krizi, růstem cen agrárních komodit a stabilizací cen průmyslového zboží. Vláda však už nedokázala finančně podpořit agrární sektor hospodářství a přesměrovala finanční podporu rozvoje hospodářství do průmyslových částí republiky. Agrární sektor byl zcela unifikován. Ve srovnání s rokem 1921 vzrostl počet hospodářství o 30,4 %, přičemž 80 % tvořila malá hospodářství od 2 do 10 hektarů, 15 % – střední hospodářství od 10 do 20 hektarů a 5 % bohatá rolnická hospodářství o více než 20 hektarech. Obecná výnosnost hospodářství (ovoce, zelenina, počet dobytku a domácího zvířectva) se vzhledem k jejich početnosti snížila [Poluyan 1991: 51–55].

3.2.2 Politický subsystém.

Jakmile Říšská mírová dohoda stanovila východní hranice Polska, okamžitě se v západoběloruském kraji rozběhl proces formování státních orgánů vlády – proběhlo nové

administrativně-teritoriální dělení toho území. Podle ústavy se Polsko prohlásilo za republiku, která garantovala veškerá základní práva každému bez rozdílu. Polská vláda se skládala z dvoukomorového parlamentu (legislativní moc), prezidenta (výkonná moc) a soudních orgánů. Parlament se volil na pětileté období, přičemž důležitou roli hrála poslanecká sněmovna, která se prohlásila za jediný státní orgán, který vyjadřoval vůli národa. Poslanci nesměli zastávat státní úřad a vykonávat placenou státní službu. Prezident byl volen parlamentem na sedmileté období a své funkce vykonával za pomoci rady ministrů. Ministři byli jmenováni prezidentem, ale zodpovídali se parlamentu. Systém soudních orgánů tvořil nejvyšší soud a nejvyšší administrační tribunál, odvolací soud a dále krajské a okresní soudy. Úpravy původní ústavy později přidělily prezidentu více pravomocí za mlčelivého souhlasu parlamentu, což přispělo k pozdější politické krizi a neustálému boji o skutečnou politickou moc mezi výkonnou a legislativní mocí.

Území západoběloruského kraje bylo rozděleno do tří velkých oblastí (województwo) na základě kulturního a hospodářského principu, ale územní hranice se během 20. a 30. let neustále upřesňovaly a upravovaly. Vojvodství se dělila na okresy (powiaty), které zahrnovaly obce (gminy). V druhé polovině 20. let se objevily také nové administrativní jednotky jako hromady a osady, které byly spravovány prostřednictvím místních shromáždění a v čele stál šoltys (polsky „soltys“) nebo „lawnik“.

Vzhledem ke skutečnosti, že se systém státních institucí v Polsku začal formovat již v roce 1919, byly orgány vlády a státních institucí v západoběloruském kraji vytvořeny dle stejného principu, jako tomu předtím bylo v jiných částech Polska. Systém státních institucí byl dvouúrovňový: zatímco orgány I. instance se skládaly ze zástupců centrální vlády, okresních a městských starostů, orgány II. instance byly tvořeny vojvody a krajskými úřady. Vojvodové a okresní a městští starostové byli v čele vládních administrativ, zajišťovali bezpečnost a veřejný klid, dohlíželi nad tiskem, společenskými, politickými a nekomerčními organizacemi, veřejnými shromážděními a samosprávou a také spolupracovali s poradenskými orgány tvořenými úředníky a poslanci okresních rad a oddělení státních orgánů bezpečnosti a hospodářství [Brzoza 2006: 80–81]. Na konci 20. let se objevila nová struktura hospodářských

a zaměstnaneckých úřadů, jejichž úkolem byl rozvoj rolnictva, průmyslu a samospráva skupin povolání.

I když v západoběloruském kraji již existoval velký počet běloruských, polských, ruských a židovských politických stran a organizací, proces tvorby politické sféry ve 20. a 30. letech se nezastavil a podřídil se zákonům nově vzniklého polského státu. Samozřejmě šlo o klasické dělení: levice, střed a pravice. Dalo by se uvažovat o komunistické straně (Komunistyczna Partia Polski – KPP) jako o prvním politickém hnutí v novém Polsku, které sjednocovalo zastánce bolševismu a bylo zakladatelem „komunistické internacionály“, avšak vzhledem k tehdejšímu postojům polské vlády vůči všemu, co bylo spojeno s revolucí a státním převratem v Sovětském svazu, byla strana postavena mimo zákon. Další početnou stranou byla Socialistická strana Polska a národní levicové strany „Piast“ a „Osvobození“ (dostaly velkou podporu v západním Bělorusku). Po parlamentních volbách 1922 se nejpočetnějším stal Křesťanský svaz národní jednoty. Ve 30. letech začaly převládat výhradně provládní strany a organizace, především Blok Wspolpracy z Rzadem Marszalka Pilsudskiego (BBWR) a Obozu Zjednocenia Narodowego (OZN) a také řada různých mládežnických organizací s podporou vlády.

Co se týče politického života národnostních skupin na západoběloruském území, nejpočetnějším bylo židovské politické hnutí: židovská dělnická strana „Bund“ a židovská sociálně-demokratická dělnická strana „Poalej Zion“. Tyto strany hájily především práva dělnické třídy, vystupovaly proti strukturám tradičního židovství a zastávaly evropský způsob života. Zatímco „Bund“ usiloval o budování socialistické společnosti dle vzoru rakouské a československé sociální demokracie, v postoji k národnostním otázkám se rozcházel se sovětskými komunisty a zúčastnil se poslaneckých voleb, „Poalej Zion“ zodpovídal za program přesídlení do Palestiny a otázky týkající se formování dělnické třídy v Palestinských zemích [Tomaszewski 1990: 68–69]. Třetí politickou silou v židovském prostředí tvořila strana "Agudas Isroel", která se soustředila na náboženské a kulturní otázky, projevovala loajalitu směrem k polské vládě a také usilovala o polsko-židovský politický svazek.

Bělorusové také vytvořili vlastní politické strany a organizace, avšak šlo o výrazně méně početná uskupení, než tomu bylo u ostatních národnostních skupin. Běloruské strany se

dělily na pro-polské, pro-sovětské a nacionalistické a i vzhledem ke stranické ideologii převládaly především levicové strany [Gomolka 1997: 63]. Pro-polské strany (například Zelený Dub, Svaz běloruských bezpartijních aktivistů a Dočasná rada Běloruska) byly ze začátku polskými centrálními a krajskými vládami finančně podporovány, usilovaly o zrození federativního polsko-běloruského státu a zlepšení podmínek pro rozvoj kultury a hospodářství západoběloruského kraje, ale během meziválečného období se nedokázaly transformovat v početnou sílu [Gomolka 1997: 65–66]. Pro-sovětskou politickou silou byla ilegální Komunistická strana západního Běloruska (KPZB), která vznikla ihned po Řižské mírové dohodě coby politický odpor vůči Polsku a polské vládě. Až do konce 20. let vedla tato strana za podpory Sovětského svazu aktivní tajný odpor, volala lid k sabotáži polských administrativních a hospodářských institucí, ozbrojenému povstání, komunistické revoluci a sjednocení západoběloruského území se sovětským Běloruskem [Harmatny 2008: 165–169]. Skupinu nacionalistických stran tvořily ve 20. letech nejpočetnější Běloruská rolnicko-dělnická hromada (Białoruska Włościańsko-Robotnicza „Hromada“), která bojovala za autonomizaci západoběloruského kraje a vznik nezávislého Běloruska, a také Běloruská národní strana, která se aktivně účastnila politického života a měla velký počet zástupců v okresních radách a samosprávě obcí. V polovině 30. let zanikly s výjimkou několika malých kulturních organizací všechny legální běloruské politické strany v důsledku nedostatku financí a chybějící podpory ze strany společnosti a také politických represí ze strany polské vlády [Gomolka 1997: 72–73].

Dle ústavy Polska měl každý právo volit a být zvolen, čímž se prohlašovala svoboda slova a přesvědčení. Přímé volby s poměrným systémem probíhaly tajným a bezprostředním hlasováním. Ucházet se o místo v různých orgánech vlády prostřednictvím voleb mohli lidé, jejichž věk byl vyšší než 25 let (30 let do senátu) a kteří bydleli na území nejméně rok před volbami. Ve 20. a 30. letech usilovala polská vláda neustále o decentralizaci státní správy, o čemž vypovídaly ústavy, kde byl důraz kladen na tvorbu samosprávních orgánů vlády na všech úrovních administrativně-teritoriálního dělení, které byly tvořeny prostřednictvím voleb, v nichž se zachovával kuriální systém hlasování, a mohly se podílet na fungování celého státního systému [Brzoza 2006: 82]. Od roku 1933 nová ústava unifikovala systém tvorby

místních vlád všech úrovní – byly zavedeny tajné, rovné, bezprostřední a proporcionální volby, které zaručovaly tvorbu nejen místních rad a samosprávy všech úrovní, ale též jmenování starostů všech úrovní prostřednictvím voleb.

První parlamentní volby se konaly v roce 1922, právo hlasovat obdrželo zhruba 61,5 % z celkového počtu obyvatelstva a o 444 míst ve sněmovně se ucházelo více než 6 000 kandidátů. Převahu získaly polské národní a socialistické strany a bloky. Zatímco dle počtu odevzdaných hlasů bylo zhruba 75 % hlasů na celém západoběloruském území uděleno Bloku národnostních menšin (Blok Mniejszosci Narodowe), na druhém místě se ocitly židovské strany, které získaly 52 míst (17 míst v Bloku národnostních menšin a 35 míst jako nezávislí kandidáti) ve sněmovně a 12 míst v senátu [Brzoza 2006: 265; Tomaszewski 1990: 77–78]. Ihned po volbách proběhly na parlamentní půdě první volby prezidenta Polska. Na pátý pokus byl prezidentem zvolen profesor Gabriel Narutowicz, který získal velkou podporu socialistů a Bloku národnostních menšin, avšak očekávání nestihl splnit, neboť byl po několika měsících zavražděn polským sympatizantem nacionalismu. Po několika týdnech v parlamentu se konaly další volby prezidenta, kde s podporou socialistů a Bloku národnostních menšin byl prezidentem zvolen Stanislaw Wojciechowski, avšak v čele vlády stanul pravicový premiér. V roce 1926 připadla na dobu prvního svolání parlamentu politická krize, pouliční nepokoje a státní převrat v důsledku volby třetího prezidenta Polska, kterým se s podporou socialistické většiny sice stal vědec Ignacy Mościcki, ale v čele vlády Polska stanul Jozef Pilsudski, který se vrátil do politického života v předvečer státního převratu a který následně zahájil politiku sanace (obnovy politického a hospodářského života státu), což vyvolalo odpor u pravice a levice vzhledem ke konsolidaci vlády v rukou Pilsudského a novému systému řízení státem [Brzoza 2006: 283–288].

Další parlamentní volby se konaly začátkem roku 1928 a hlavními soupeřícími stranami se stali příznivci Jozefa Pilsudského (nestranický blok spolupracující s vládou Pilsudského) a jeho odpůrci (PSL „Lewice“, Národně-státní blok práce, Komunistická jednota rolnicko-dělnická a Svaz rolnické levice "Samopomoc"), naopak se příliš nedokázaly zformovat početné pravicové strany (výjimkou byl Blok katolicko-národní) a národnostní menšiny (většina Židů z tohoto bloku přešla na stranu provládního bloku a ostatní menšiny se

angažovaly ve vlastních etnických blocích) [Brzoza 2006: 296–297]. Západoběloruský kraj se stal jediným regionem, v němž volební protesty paralyzovaly volební kampaň. Podle volebních výsledků zvítězil provládní politický blok, na druhém a třetím místě skončila koalice levicových stran a Blok národnostních menšin (Bělorusů, Rusů, Ukrajinců a Židů), na čtvrtém a pátém místě se ocitli rolnická strana a komunisté. Parlament druhého svolání se nedokázal vyrovnat s politickou krizí, bojem o post premiéra uvnitř koalice, rozpočtem a vnitřní a vnější státní politikou a byl v roce 1930 prezidentem republiky rozpuštěn a následně byly vyhlášeny nové volby.

Nové parlamentní volby se nesly v duchu velkých represí proti opoziční koalici. Členové koaličních stran, především nejznámější politici a lidé, kteří byli uznávaní jako občané, kteří se zasloužili o Polskou republiku, byli na základě různých zfalšovaných obvinění z krádeží, podvodu, přivlastnění majetku a zradě státu uvězněni (zhruba 15 % všech poslanců z předchozího parlamentu a kolem 1 000 členů socialistických hnutí západoběloruského a západoukrajinského kraje z celkem 5 000 uvězněných) [Brzoza 2006: 308–309]. Podle volebních výsledků zvítězila provládní koalice, která získala přibližně 50 % všech míst v dolní komoře a 75 % v horní komoře polského parlamentu, naopak levicová koalice ztratila 40 % mandátů a Blok národnostních o více než 60 % mandátů [Ajnenkiel 1989: 329–332]. Během parlamentních jednání týkajících se zvolení nového prezidenta zůstal jediným kandidátem předchozí prezident, který zvítězil většinou hlasů, avšak za ignorace ostatních politických stran a koalicí. Polský parlament zůstal jediným místem, kde bylo možné otevřeně hovořit o problémech západoběloruského kraje, avšak ztratil svou legislativní moc. Parlamentní volby v roce 1935 nepřinesly výrazné změny v koalici, ale v celém západoběloruském kraji se výrazně zvýšil zájem o účast ve volbách a počet představitelů národních menšin v Bloku národnostních menšin výrazně poklesl (1 Bělorus, 3 Židé, 1 Čech, 1 Rus, 19 Ukrajinců) [Brzoza 2006: 336]. Poslední parlamentní volby v roce 1938 proběhly v kontextu celkové obnovy politického života, vzniku nových koalicí, transformací starých a zrození nových politických sil a vzniku velkého počtu mládežnických vlasteneckých a kulturních organizací.

Ústava z roku 1921 garantovala všem obyvatelům Polska svobodu slova a tisku, zakazovala cenzuru a rušila překážky v šíření informací v rámci oblasti a zajišťovala rovnost

všech mediálních prostředků. Hlavním novodobým mediálním prostředkem na západoběloruském území, a to především v městském prostředí, se stal tisk, přičemž v celkové struktuře zpravodajství hrály důležitou roli starodávná hospodářská spojení mezi vesnicí a městem, tj. městské a vesnické trhy a jarmarky, kde si lid navzájem vyměňoval informace. Vzhledem k velké míře analfabetismu nebyl tisk záležitostí většiny obyvatelstva západoběloruského kraje, ale hrál důležitou roli pouze v městském prostředí. V polovině 20. let byl západoběloruský tisk reprezentován velkým počtem různých tiskovin, které sloužily jako prostředky náboženských a politických skupin, profesních sdružení a odborů. Ve městech a městečkách se otevřel velký počet tiskáren a různých nakladatelství, které vykonávaly různé veřejné a soukromé zakázky. V rukou státu byla však Polská telegrafická agentura (PAT), která dodávala informace o všem, co se dělo uvnitř státu i v zahraničí, a v rukou státního monopolu byly též různé společnosti, které disponovaly výhradním právem na prodej tiskovin ve speciálních městských a nádražních prodejních místech [Brzoza 2006: 408].

Ve struktuře západoběloruského tisku byl nejpočetnějším polský tisk a tiskoviny židovské menšiny, které prošly během meziválečného období a vzhledem k různým politickým a ekonomickým změnám výraznými změnami týkajícími se počtu různých vydání a velikosti nákladu. V případě židovského tisku šlo především o vydání ve starohebrejštině, jidiš a polštině pro různé politické strany, místní a světové kulturní a náboženské organizace a pro různé věkové skupiny [Tomaszewski 1990: 103–105].

Pokud jde o polský tisk, šlo o velký počet různých státních vydání, obsahově zahrnujících všechny oblasti každodenního života celého kraje. Ve 20. letech byl tisk v polštině (kolem 40 %) reprezentován především pravicovými stranickými novinami a časopisy a také státními politickými a kulturními tiskovinami, za jejichž pomoci usilovala polská vláda o politickou, ekonomickou a kulturní unifikaci západoběloruského území.

Běloruský tisk představoval malý počet tiskovin pro venkovský lid, především týdeníky a měsíční kulturní a hospodářské časopisy politických a univerzitních studentských skupin, které se vydávaly ve Vilno a Varšavě. Během 20. a 30. let se tisk v běloruštině se snížil z 200 různých tiskovin až na několik viditelných a známých časopisů, které se na půdě různých politických sil tiskly ilegálně. Šlo především o tisk místní komunistické strany (KPZB), která

měla za úkol tvořit masový názor u běloruského lidu vůči politice polské vlády a zastávala názory oficiální propagandy Sovětského svazu, dále tisk národního socialistického hnutí (Białoruska Włociańsko-Robotnicza „Hromada“) na jehož půdě a s finanční podporou různých náboženských a politických organizací se vydávalo mnoho různých intelektuálních a kulturních časopisů (začátkem 30. let byla většina zakázána a zanikla), a také tisk Běloruských křesťanských demokratů, v němž se publikovala kulturní a literární kritika [Mironowicz 1996:72-73].

V druhé polovině 20. let se v důsledku zavedení cenzury a velkých pokut za zveřejnění „nepravdivé“ informace situace tisku výrazně proměnila, což vyvolalo odpor tiskových agentur a novinářů, politické demonstrace a nepokoje v různých místech tehdejšího Polska včetně západoběloruského kraje. Situace se především zhoršila v levicovém a komunistickém stranickém tisku, který by měl být loajální směrem ke všemu, co podnikala vládnoucí strana. I když na konci 30. let padl tisk pod přísnou cenzuru ze strany státních orgánů a měl být podřízen národní ideologii, počet vydání tiskovin různých etnických menšin západoběloruského kraje výrazně vzrostl.

Na konci 30. let se struktura zpravodajství po celém západoběloruském kraji, především v městském prostředí, rozšířila o rozhlasové vysílání, které bylo samozřejmě v rukou státu a počet abonentů byl na začátku zhruba 10–15 lidí na 1000 obyvatel, ale neustále narůstal. Prostřednictvím rozhlasu se vysílaly zprávy ze všech měst Polska, hovořilo se o politickém a kulturním životě v zahraničí, konaly se různá literární čtení a živé koncerty [Brzoza 2006: 419, 424].

3.2.3 Komunitní subsystém.

Západoběloruské území nebylo úplně rychle integrováno do polského právního systému, kde v různých částech (které se dříve nacházely na hranicích dobového Německa, Rakouska-Uherska a carského Ruska), platily po celá 20. léta tři různé právní systémy. I když carské Rusko již neexistovalo, na celém území západoběloruského kraje ještě stále platily některé zásady předchozího právního systému.

Zdrojem veškerého práva a právních institucí byly legislativní orgány jako parlament, ústavní soud a orgány dohledu nad vykonáním právních norem. Ústava z roku 1921 určovala všechna práva a povinnosti všech obyvatel, bez ohledu na původ, pohlaví, náboženství a etnickou příslušnost, a zaručovala ochranu života, majetku, svobodu, rovnost před zákonem, svobodu myšlení a víry, volby místa pobytu a migrace, nedotknutelnost místa bydlení, listovní tajemství, svobodu tisku, svědomí, vědy a vzdělání, shromáždění a protestů, právo na sociální dávky a plné odškodňování znárodnovaných pozemků za účelem přestavby národního hospodářství a také poskytovala legislativní právo orgánům místní samosprávy [Brzoza 2006: 66, 82].

Ke konci 20. let začal platit unifikovaný občanský, trestní a soudní zákoník a nové zákony o bankách a o bankovní a finanční správě. Zavedení volebního zákoníku okamžitě vyvolalo problémy s plněním občanských práv, především co se týkalo zastoupení představitelů etnických menšin ve státních orgánech vlády (problém nespočíval v omezení práv na základě etnické příslušnosti, šlo o právo svobodného a otevřeného rozhodování). Na rozdíl od západní části Polska s převládajícím polským etnikem, kde měla svého zastupitele v různých úřadech a vládních orgánech každá obec nad 70 tisíc obyvatel, v případě východních částí bylo celé území rozparcelováno na velký počet okresů (vzhledem k různorodosti etnických menšin) a jeden zástupce zastupoval zhruba 90 tisíc lidí [Brzoza 2006: 68]. V roce 1933 se konaly první demokratické volby do nejnižších orgánů místní samosprávy a zaznamenána byla vysoká úroveň nového právního systému.

V roce 1932 se v západoběloruském kraji veškeré pracovní vztahy řešily pomocí zákoníku práce. Byl stanoven oficiální 8hodinový pracovní den a 48hodinový pracovní týden, upřesňovaly se podmínky nástupu a opuštění práce, placení mzdy a také zajištění některých druhů pojištění a práva na dovolenou zaměstnavatelem. Do konce 30. let byla završena práce na nových zákonech o školství, advokatuře a o shromážděních. Nejdůležitějším byl Dekret o ochraně některých státních zájmů (1938), který zaváděl trestní sankce za činnost proti obranyschopnosti státu, podlamování důvěry v polskou měnu a hospodářství, stávkovou činnost atd. – všechno bylo možné interpretovat různými způsoby a dělat různé závěry, což občas blokovalo práci soudních institucí [Brzoza 2006: 86]. Jeden z posledních byl zákon o

masových médiích, kde se spolu s regulací práce tiskových a rozhlasových novin zaváděl seznam trestních sankcí vůči novinám, novinářům a zákazu zahraničního rozhlasového vysílání v případě, kdy je ohrožen stát nebo je diskreditována jeho činnost. Úpravy v kárném zákoníku stanovily zodpovědnost za šíření falešných informací o státu a vládě nebo popírání činnosti soudních orgánů.

Strukturu západoběloruských měst tvořilo především malé měšťanstvo z řad řemeslníků a obchodníků (zhruba 55 % městského lidu), majitelé domů a restaurací, zaměstnanci státních úřadů, vojáci a dělnictvo. Málopočetná městská finanční a intelektuální elita byla tvořena představiteli svobodných profesí, lékaři, právníky, vyššími nemanuálními zaměstnanci a představiteli kulturních a politických středisek. Během dvacetiletého období se struktura městského obyvatelstva posunula hlavně ke zvýšení počtu příslušníků dělnické třídy, ale u ostatních se viditelně neměnila. Nicméně jak již bylo naznačeno v předchozích kapitolách, většinu městského prostředí tvořilo židovské etnikum s vlastním způsobem života.

Ve 20. letech nemělo více než 30 % všech malých měst a městeček v západoběloruském kraji elektrické osvětlení, kanalizaci ani vodovod, převládala dřevěná stavba. Průměrný městský byt (vícepatrové domy tvořily pouhých 5 % městského prostředí), kde žila celá rodina a také podnájemníci, se skládal většinou z jednoho nebo dvou pokojů s kamennou pecí zabudovanou do stejného obytného prostoru (více než 72,6 % všech budov). Rodiče docházeli do práce, zatímco děti byly nuceny vykonávat práci v domě a chodit do městských škol.

Na druhou stranu přebýval západoběloruský venkov v předmodernizačních podmínkách, kdy bylo základem života naturální hospodářství a naturální směna. Vzhledem k absenci elektřiny a kanalizace tvořily absolutní většinu venkovského prostředí dřevěné budovy s převážně slaměnou střechou. Chyběly ulice i chodníky. Obytný prostor venkovského domu se skládal z jedné velké místnosti s pecí a hliněnou podlahou, kde přespávala celá rodina (ve studeném období zde přespávala také domácí zvířata a dobytek). Průměrná venkovská rodina se skládala z několika generací a velkého počtu dětí, které se podílely na práci v samotném hospodářství nebo pracovaly jako námezdní pracovníci ve velkých hospodářstvích poblíž vlastní vesnice. Také mohly odcházet za sezonní práci do jiných regionů Polska. Zhruba 40 %

všech hospodářství na vsi tvořila střední hospodářství. Každá vesnice měla vlastní samosprávné orgány. Představitelé těchto orgánů se volili z řad bohatých a úspěšných rolníků a těch, kdo se podíleli na podpoře náboženského, kulturního a hospodářského života vsi. Každodenní život organizoval venkovský lid a různé církevní instituce.

Málopočetnou část obyvatelstva tohoto kraje tvořili také statkáři a přistěhovalci z jiných částí Polska. Statkáři drželi ve vlastnictví velké pozemky, malé podniky a řemeslnické dílny a bydleli ve velkých a středních zámcích a palácích s velkými obytnými prostory a hospodářskými budovami. Většina z nich měla vysokoškolské vzdělání z jedné z evropských univerzit, mluvila několika jazyky, zastávala vysoké pozice v místní administrativě nebo ve státních úřadech. Tato místní aristokracie napomáhala všemi způsoby udržovat politický a společenský klid na západoběloruském území, přispívala finančně na potřeby státu a obyvatel, stavěla nové podniky a podporovala kulturní a sociální život městeček a vsí [Brzoza 2006: 117]. Na druhou stranu přistěhovalci, kteří se zasloužili o polskou státnost a od centrální vlády dostali na západoběloruském území pozemky za účelem vytvoření hospodářství, museli zahájit každodenní život v místních životních podmínkách, které pro většinu z nich nebyly příznivé. Místní obyvatelstvo těmto lidem nedůvěřovalo a stranilo se jich. Samozřejmě se noví přistěhovalci nemohli obejít bez pomoci místních a snažili se zapojit do prostředí, využívali služeb venkovanů a poskytovali pracovní příležitosti ve vedení vlastního hospodářství. Domy osadníků se různily, byly ve většině případů vybudovány za pomoci místního obyvatelstva a občas mohly připomínat domy zámožných lidí, někdy dokonce malé paláce. Obytné prostory tvořily několik pokojů, oddělenou kuchyni a hospodářské prostory. Děti osadníků docházely do nejbližších státních škol a pak se mohly dostat na střední školu do městského prostředí.

Podle statistických údajů z roku 1931 tvořilo městské prostředí kolem 13 % kamenných budov, z nichž 9 % bylo zapojeno do kanalizační sítě a zhruba 11 % k vodovodu. Tato tendence přetrvávala zhruba do konce 30. let, kdy se v městském prostředí výrazně zvyšoval počet kamenných staveb, na ulicích se objevovalo osvětlení, upravovaly se městské cesty a zakládaly se parky a místa k odpočinku. Mezi všemi městy byly zbudovány kamenné a betonové silnice a také upravené cesty na venkově. Během třicátých let se podle evropského vzorce rozjela přestavba měst a městeček. K této přestavbě se využívala převážně inteligence,

obchodníci a dobře placení dělníci (železničáři, pracovníci nakladatelství) a také zaměstnanci státních úřadů a místních administrativ.

3.2.4 Sociokulturní subsystém.

Vzhledem k etnické skladbě a historické minulosti západoběloruského kraje zůstávaly nejrozšířenějšími náboženstvími pravoslaví, katolictví (římské a řecké) a židovství. Náboženská situace na tomto území byla odjakživa spojena s národní identitou, ale někdy byla správná identifikace problematická. Zatímco židovské etnikum bylo reprezentováno pouze judaismem, v případě slovanských etnických skupin měly potíže často politický, sociální a kulturní charakter. V době carského Ruska být katolíkem znamenalo být Polákem, i když na tomto území byl velký počet Poláků, kteří se hlásili k pravoslaví, nebo Bělorusů, kteří se hlásili ke katolictví.

Obecně vzato byla v západoběloruském kraji vysoká úroveň religiozity obyvatelstva.

	Vojevodstvo			
	Bělostocké	Novogrudské	Poleské	Vilenské
Počet obyvatel	1 674 000	1 081 000	1 164 000	1 275 000
Židovství, %	14,7	9	12,6	9,4
Katolíci, %	58,6	39,5	7,8	61,2
Pravoslavní, %	16,1	51,2	79,2	26,8
Ostatní, %	10,6	0,3	0,4	2,6

Tabulka 1. Míra religiozity v západoběloruském kraji ve 30. letech 20. století [Dle, Jarmusik 2002].

Ponecháme-li stranou některé autentické polské oblasti Bělostockého a Vilenského vojvodství, nejrozšířenějším náboženstvím na západoběloruském venkově bylo pravoslaví a vzhledem k tomu, že venkov tvořil více než 80 % celkového počtu obyvatelstva, bylo pravoslaví i největším křesťanským náboženstvím celého západoběloruského kraje. V roce 1921 se celkově změnilo postavení pravoslavné církve, která ztratila ve společnosti své privilegované postavení, které jí zaručovala vláda carského Ruska, a která byla nástrojem rusifikace místního obyvatelstva. Západoběloruské pravoslaví bylo odtrženo od vlivu Moskvy a byla mu udělena autokefalie. Velký počet pravoslavných kostelů a klášterů byl likvidován a

jejich majetek byl zabaven státem nebo katolickou církví. Na místech bývalých ruských vojenských základen a posádek se bořily kostelní budovy, přičemž iniciátorem byla část katolických kněží, kteří usilovali o potlačení náboženské konkurence ze strany pravoslavné církve. Situace s restitucí majetku vůči pravoslavnému kostelu přetrvávala až do roku 1938, kdy se katolická církev dohodla se státem na odškodňování a uznání všech konfiskací majetku pravoslavné církve [Brzoza 2006: 152–153]. Nicméně v letech 1921–1939 se celkový počet pravoslavných věřících v západoběloruském kraji zvýšil více než o 30 %, což bylo dáno demografickým režimem západoběloruského venkova [Ruchniewicz 2004; Horský, Seligová 1999].

Vztahy mezi pravoslavnou církví a státem se řídily v souladu s dokumentem „Dočasné předpisy o vztazích mezi vládou a pravoslavnou církví v Polsku“. Fungování pravoslavné církve a kléru záviselo na krajských a místních administrativách a také orgánech státní bezpečnosti, nicméně po stabilizaci politické situace se vztah k pravoslaví změnil, neboť polská vláda využívala pravoslavnou církev k posílení svého vlivu na běloruské obyvatelstvo [Mironowicz 2005:117-119]. Úředním jazykem v pravoslavném kostele byla polština, bohoslužby probíhaly v ruštině, běloruštině a polštině. Situace se změnila v polovině třicátých let, kdy se polština stala povinnou v kostelních zpěvech, modlitbách a tištěné náboženské literatuře [Mironowicz 2005: 133–134]. Za pomoci vlivu pravoslaví na západoběloruském území využívala polská vláda pravoslavnou církev k posílení vlastenectví vůči polskému státu a k popularizaci národní a státní politiky. I když se katolická církev a někteří polští politici vzpírali podpoře pravoslaví v Polsku, pravoslavná církev dostávala každoročně velké finanční dotace a garance obrany ze strany státních institucí a soudních orgánů.

Katolicismus byl druhým největším náboženstvím v západoběloruském kraji a byl úzce spjat s polskou národní identitou, vlastenectvím a nacionalismem. Katolická církev měla přední postavení v sociálním a politickém životě celého Polska. Vnitřní a vnější vztahy se řídily dle dohody mezi státem a Vatikánem (konkordát z roku 1925). V meziválečném období se výrazně zvýšil počet kostelů, klášterů (mužských i ženských), náboženských mužských a ženských domovů, různých misíí, jejichž úkolem bylo pomáhat vzdělávání negramotných a různé zdravotnické záležitosti. Počet katolíků bez ohledu na jejich národní identitu v letech

1921–1939 výrazně vzrostl, což bylo dáno migrační politikou polské vlády, tj. přesídlením lidí ze západních a centrálních regionů Polska na území západoběloruského kraje, a také tím, jak se šířila katolická víra a jaké perspektivy mohla lidem poskytnout.

Katolická církev dostávala obrovskou finanční podporu od státu, vlastnila velké množství půdy a lesů a podílela se na politickém životě každé územní jednotky účastí ve volbách, armádě a státní ideologii. Dle ústavy z roku 1921 a druhé ústavy z roku 1935 měla katolická církev přední místo a všechny vysoké pozice v místních administrativách, přičemž státní podniky mohly obsazovat jen lidi výhradně katolického vyznání [Jarmusik 2002: 31].

Staroobřadníci tvořili poslední početnou skupinu křesťanského náboženství, které bylo přítomno v západoběloruském kraji. Dětilo se na dva směry: „bezpopovci“ a „filiponi“, přičemž první neměli žádnou hierarchii, obřadním jazykem byla ruština a tvořilo je 52 náboženských obcí s přibližným počtem 30 tisíc věřících, naopak druhý směr byl hierarchizován [Brzoza 2006: 158–159].

Největším nekřesťanským náboženstvím v západoběloruském kraji byl judaismus. Neměl žádnou oficiální náboženskou strukturu a byl záležitostí výhradně židovského etnika. Židé byli autonomním etnikem, všichni nuceně patřili do náboženských obcí ve vlastním městě nebo vesnici a každý platil daně proporční vlastnímu příjmu a majetku, z čehož vyplývaly i určité povinnosti, jako například péče o náboženské potřeby všech členů obce, údržba synagog a hřbitovů, pomoc chudým členům, podpora vzdělávací a kulturní organizace apod. [Brzoza 2006: 159–160].

V celém západoběloruském kraji převládal ortodoxní směr židovství, který měl dva směry – dominující skupina "misnagdím", tj. zastánci tradičního judaismu, a „chasidé“ s mystickou vírou, která pronikala do všech sfér života skupiny. Během 20. let narůstal v celém Polsku konflikt zájmů různých skupin a vrstev uvnitř židovských náboženských obcí, který se následně rozvinul v otevřený politický a sociální konflikt mezi Židy na celospolečenské úrovni, který paralyzoval nejen život a vztahy uvnitř obcí, ale také vztahy s místními a krajskými státními úřady [Tomaszewski 1990: 39–41]. Jednu z důležitých rolí v životě náboženských obcí ve 30. letech na území západoběloruského kraje hrál proces formování

židovské národní identity a následná emigrace židovského etnika do Palestiny nebo do Spojených států.

Podle sčítání lidu v roce 1921 se ukázalo, že ze všech regionů tehdejšího Polska, byl největší počet negramotných v západoběloruském kraji, a to převážně na venkově, v prostředí lidí s absencí kultury vlastní národní identity. Počet lidí, kteří neuměli číst a psát, dosahoval až 71 % v Poleském kraji (s počtem negramotných žen kolem 90 %), avšak během ve 20. a 30. let se počet vzdělávacích středisek a lidí zahrnutých do vzdělávacího procesu dle různých regionů a obcí zvýšil o 30–50 %, v roce 1931 tvořil počet negramotných lidí již zhruba 23 % (z toho kolem 7 % tvořily děti ve věku 10-14 let.) [Brzoza 2006: 373–376].

V roce 1921 byla v celém Polsku zavedena povinná školní docházka pro děti ve věku 7–14 let, bezplatné základní a středoškolské vzdělání, a zajištěna byla svoboda zakládání soukromých škol. Ve všech vzdělávacích zařízeních se vyučovalo převážně v polštině. Přestože byla podle druhé polské ústavy z roku 1924 organizace školství v západoběloruském kraji založena na principu respektu národnostních menšin, otevření veřejných škol s výukou v jazyce etnické menšiny bylo možné jen v případě, kdy menšina v administrativní jednotce tvořila nejméně 25 % všech obyvatel (to byl ovšem problém v těch částech západoběloruského kraje, kde se většina obyvatel nehlásila k žádnému národu, což polské vládě umožňovalo provádět politiku polonizace toho obyvatelstva) [Siemakowicz 2001: 85]. Nedostatek pedagogických odborníků si vyžádal v každé relativně větší administrativní jednotce otevření pětiletých učitelských seminářů, po jejichž ukončení stát zaručoval všem budoucím učitelům všech úrovní školního systému pracovní místo, postavení státního úředníka s relativně vysokým platem a důchodem, prestiží a uznáním [Brzoza 2006: 376–377].

Struktura školství byla na tomto území v letech 1921–1932 reprezentována základními školami (I–III. třída), jejichž úkolem bylo naučit děti psát a číst v polštině a seznámit je se základy společenských věd, dále vyššími gymnázii (IV–VIII. třída), kde se třídy rozlišovaly zaměřením na klasické, humanitní vědy a obor matematiky a přírodních věd. V letech 1932–1939 tvořila strukturu školství již také čtyřletá, šestiletá a sedmiletá gymnázia [Siemakowicz: 126–127]. Nový školní systém se ve 30. letech stal slepou uličkou pro obyvatele západoběloruského venkova, kde absolutní většinu tvořily školy čtyřleté, což následně

neumožňovalo nástup na střední školu a na univerzitu [Brzoza 2006: 375]. Co se týkalo vysokoškolského vzdělání, na celém území západoběloruského kraje neexistovala žádná univerzita nebo jakékoli jiné vysokoškolské zařízení státní úrovně, které by studentům po ukončení střední školy umožňovalo uplatňovat své znalosti. Jedinou možností byl odchod na univerzity do velkých měst, jakými byly Varšava, Krakov, Lvov nebo Vilno.

Kromě struktury školního vzdělání hrály důležitou roli v kulturním a sociálním životě měst a městeček západoběloruského kraje veřejné a církevní knihovny a také soukromé sbírky knih. V každém městě bylo několik nakladatelství, která s podporou polských kulturních a vzdělávacích organizací, organizací etnických menšin a díky vůli některých intelektuálů každoročně vydávala desítky tisíc knih, novin a časopisů. Většinu z nich si však mohlo přečíst jen málo lidí vzhledem k absenci těchto kulturních středisek a knihoven na venkově [Vabiščevič 2008: 267–269].

Běloruské školství v západoběloruském kraji mělo zvláštní ráz vzhledem k tomu, že velká část obyvatelstva měla potíže určit svou národní identitu. Během první světové války byla namísto ruštiny v západoběloruském kraji obsazeném Německem zavedena výuka podle etnické skladby, kde se převládajícími staly běloruské a polské školy. Zatímco před rokem 1921 se v tomto kraji nacházelo 514 státních škol s výukou v běloruštině, v roce 1923 jich zůstávalo zhruba 37, v roce 1926 zbyly pouhé dvě školy a v roce 1930 již nezůstala ani jediná [Jackevich 1998: 71]. Problém běloruského školství spočíval v ústavě Polska, která omezovala šíření výuky etnických menšin ve městech a městečkách a také obcích, kde etnická menšina dosahovala méně než 25 % obyvatel. Problém běloruského školství byl navíc otázkou politickou, která polské vládě a místním administrativám komplikovala asimilaci místního obyvatelstva vzhledem ke skutečnosti, že Polsko mělo hranici se sovětským Běloruskem, kde vláda uplatňovala politiku bělorusizace kulturního a sociálního života obyvatelstva. Problémem byly též běloruské socialistické a komunistické strany a organizace, které se Sovětský svaz snažil na západoběloruském území podpořit [Jackevich 1998: 72; Mironowicz 2005].

Běloruské školství mohlo fungovat jedině ve formě soukromých škol, a to především v těch částech území, kde Bělorusové tvořili početnou skupinu obyvatelstva (v severní části

západoběloruského kraje). Soukromé školy měly ráz státních škol, ale ve 20. letech existovala pouze jedna, kde se vyučovalo v dvojjazyčně, to znamená jak v běloruštině, tak v ruštině. Ve 30. letech už jich více, zejména ve velkých městech v severní části západoběloruského kraje, a to vzhledem ke skutečnosti, že se zvýšil počet seminářů pro učitele, kteří se připravovali v běloruštině. [Siemakowicz 1999: 131–132, 145]. Dalšími místy, kde se vyučovalo v běloruštině, byly dva duchovní semináře, které byly uznávány jako státní střední školy a po jejichž ukončení mohli studenti nastoupit na pravoslavnou teologickou fakultu Varšavské univerzity [Kulažanka 2003: 207–208]. Ke změně situace došlo ve 30. letech, kdy zmizela veškerá vzdělávací střediska pro učitele běloruských základních a středních škol a s nimi následně i vyučování v běloruštině.

Okamžitě po nastolení míru na západoběloruském území na konci roku 1920 se ve všech velkých městech a městečkách objevila místní oddělení židovské organizace CISZO (Centrale Jidisze Szul-Organizacje) a „Szut-Kult“, jejichž hlavním úkolem bylo vytvoření sítě společenských škol pro Židy „bez nacionalismu a klerikalismu“ s výukou v jazyce jidiš (byly však proti sionismu a šířily ideu zrození Palestinského státu) [Vabiščevič 2006:86-87]. Ve státních městských školách, kde převládali Židé, probíhala výuka v polštině, avšak v souladu s ústavou byl pro židovské studenty povinným předmětem judaismus. Některé předměty, jako například dějiny židovského národa a Palestiny nebo židovská demografie a hebrejšтина, se začaly vyučovat od první třídy a pro židovské děti byly povinné [Vabiščevič 2006: 90]. Židovské školství prakticky nemělo podporu ze strany státu a rozvíjelo se za finanční podpory velkého počtu židovských kulturních organizací a politických stran a také projektů městských administrativ [Brzoza 2006: 382].

Kromě židovských škol poskytujících obecné vzdělání existoval v západoběloruském kraji paralelní systém židovského náboženského vzdělání, jehož úkolem bylo šíření znalostí judaismu v židovském prostředí. Většina těchto škol byla soukromá a vyučovalo se zde základům judaismu s následným hloubkovým rozbohem a také společenským vědám dle programu polských škol, avšak existovaly i výjimky, tj. školy, kde se vyučovaly pouze náboženské předměty (příprava na povolání rabína) a studenti museli dodatečně docházet do veřejných polských škol [Vabiščevič 2006: 92–95]. S velkými potížemi, avšak s podporou

židovských politických stran a židovských vzdělávacích organizací zřizovala ve většině měst a městeček židovská menšina knihkupectví, knihovny a čítárny.

V polovině 20. let se do Polska vrátil obrovský počet vědeckých kapacit z různých zemí světa, především z Francie, Německa a Ruska. Dějiny západoběloruského kraje a jeho dobový kontext nelze vnímat bez ohledu na Polsko, ale vývoj vědy, vědecké vynálezy a technologie bylo možné zachytit i na tomto území.

Věda a vědecké instituce v západoběloruském kraji nebyly nijak zvlášť výrazné, neboť nebylo mnoho míst, kde by mohly působit vědecké kapacity. Věda a síť vědeckých institucí a společností byla rozšířena ve městech, kde se nacházely univerzity, průmysl, finanční instituce a kulturní střediska. Především by se dalo uvažovat o velkých centrech, jako byla Varšava, Vilno, Lublin, Lvov, Krakov a Katovice, kde se mohli lidé ze západoběloruského kraje uplatnit.

Dokonce se ve 30. letech objevily kulturní instituce různých etnických skupin, které prováděly rešerše a rozsáhlá bádání v různých oblastech, jako bylo například hloubkové studium každodenního života židovské společnosti v Polsku, jidiš a hebrejská jazyková filologie, dějiny židovství a židovského národa, ekonomicko-statistická studia, pedagogická a psychologická bádání, studium literatury, divadla a hudby [Vabiščevič 2006: 97–101]. Ve stejném období byl otevřen i Běloruský institut hospodářství a kultury, jehož cílem byl rozvoj běloruské kultury, rolnictva, průmyslu, umění, technologického výzkumu v agrárním sektoru a organizace výstav [Gomolka 1997: 91].

KAPITOLA ČTVRTÁ

HLAVNÍ PROCESY SOCIÁLNÍCH ZMĚN V BĚLORUSKU V LETECH 1921–1939.

Dějiny Běloruska v období mezi dvěma velkými lidskými katastrofami, jakými byly v polovině 20. století dvě světové války, jsou jakýmsi „kamenem úrazu“ ve společenskovědním diskursu poslední 60 let. To se týká především hodnocení vývoje společenských struktur v kontextu procesu národního budování. Nicméně tento diskurs nevznikl z pouličních rozhovorů ani obyčejných diskuzí o lidském osudu ve dvou různých částech dobového Běloruska, ale byl tehdy veřejnou zakázkou Komunistické strany Sovětského svazu. Jak se ukázalo, toto téma bylo vypěstováno za pomoci propagandy se zvláštním ideologickým pojmovým aparátem v nejlepších ideologických tradicích sovětské varianty marxismu. Vzhledem k dobovým reáliím, v nichž bylo hlavní úlohou jakékoliv ideologie totalitního státu pokusit se za pomoci vědy a mediálních prostředků cílevědomě a všestranně zapůsobit na myšlení a jednání každého jednotlivce, je obtížné provést řádné hodnocení dobové reality a ponechat přitom stranou všechny dobové aktéry, kteří rovněž pociťovali na vlastní kůži dobovou realitu všech procesů sociálních změn.

Již na začátku tohoto bádání bylo naznačeno, že všechny procesy sociálních změn, bez ohledu na jejich kvalitativní nebo kvantitativní stránku a jejich přímé a nepřímé důsledky, je nutné vnímat jako dlouhodobé trendy sociálních změn, které probíhají nezávisle na času a zároveň ve všech koutech našeho světa a které se ve skutečnosti nikdy ani na okamžik nezastavují. Sám o sobě nemohl žádný ze strukturních prvků dobové společenské struktury, který se nacházel v interdependenčním vztahu ke všem ostatním prvkům nyní stojícím stranou sociálních systémů Polska a Sovětského Ruska, zkamenět a uzavřít se v sobě, aniž by neměl stále ještě přežívající spoje s mateřským územím. Je zřejmé, že všechny procesy sociálních změn zanechaly na tehdejším Bělorusku, rozděleném do dvou částí, nezahladitelné „šrámy“ na všech společenských úrovních a v sociálním vědomí, což je ještě dnes v současném Bělorusku patrné.

4.1 EKONOMICKÝ SUBSYSTÉM.

První světová válka a říjnový státní převrat v Petrohradu definitivně narušily hospodářskou jednotu území tehdejšího Běloruska. Dvě části dobového Běloruska byly zapojeny do politických a hospodářských systémů, které se vyvíjely různými směry a jejichž vývoj pokračoval po celé meziválečné období. Kapitalistické hospodaření v Polsku a socialistické hospodaření v Sovětském svazu určily ráz všech procesů ekonomických změn, které probíhaly na všech úrovních společenského systému a samozřejmě ovlivňovaly jednání a život všech jedinců. Jedním z prvních kroků a pokusů nastolit nový sociální řád v nových státních útvech byla cílená náprava fungování zkolabovaného hospodářského systému pro potřeby státu a společnosti.

Sovětské Bělorusko

První změny v ekonomickém subsystému sovětského Běloruska se týkaly především otázek vlastnictví, měny, bankovních a tržních institucí. Zrušení soukromého vlastnictví, znárodnění a konfiskace všech průmyslových a řemeslných podniků a pozemků sovětskou vládou na konci roku 1917 roznítilo obrovský společenský konflikt všeobecně známý v dějinách Ruska jako občanská válka Bílé a Rudé armády. Sociální a ekonomický dopad tohoto konfliktu si vyžádal dočasné znovuzavedení kapitalistické formy hospodaření v roce 1921, která, jak později uvidíme na přelomu 20. a 30. let, byla sovětskou vládou ničena všemi dostupnými metodami.

O procesu změn v tomto subsystému by se dalo uvažovat jako o celkovém proudu případových a chaotických procesů. Nacionalizace a konfiskace všech druhů majetku u všech společenských vrstev byla doprovázena povzbuzováním obyvatelstva k otevřenému odporu, mobilizací různých sociálních hnutí, prohloubením nenávisti mezi příslušníky různých ekonomických tříd, nepokoji a vzájemným vražděním a v důsledku pak depopulací obyvatelstva, růstem emigrace směrem ven a různými migračními proudy směrem do vnitrozemí. K tomu, aby byla občanská válka zastavena, společenské nepokoje umírněny a ekonomický život znovu oživen, musela si komunistická vláda uvědomit vlastní bezmoc ve

snaze ovládnout motor dlouhodobých sociálních změn a musela se vrátit k předchozím formám hospodaření.^{viii}

Nová ekonomická politika (NEP) se v tomto případě ukázala také jako hybná síla těchto dlouhodobých procesů transformace společnosti od agrárního způsobu výroby ke kapitalistickému průmyslovému. Tato politika byla samozřejmě vyvolána dalšími vnitřními příčinami, ke kterým by se dal zařadit postupný rozpad starého hodnotového systému, pokles morálky, nedostatek potravy a rozšíření různých nemocí a epidemií. Zároveň existovaly vnější příčiny, jako například ekonomický tlak ze strany kapitalistických států, které odmítly obchodovat se sovětským Ruskem a začaly se prudce modernizovat. To vše samozřejmě ohrožovalo existenci státu a sovětské vlády.

Co se týče měny a peněžní politiky sovětského Běloruska, jednalo se o procesy, které probíhaly v globálním měřítku a nemohly se vyhnout ani Sovětskému svazu. Centrální banka se definitivně vzdala toho, aby používala „zlatý standard“, kdy by měna byla zajištěna státními rezervami zlata a peníze tak mohly být směněny za stanovenou hmotnost zlata. Těmito kroky samozřejmě místní měna ztrácela okamžitě důvěru u zahraničních obchodních společností a místního obyvatelstva, což bylo bezesporu evidentním důvodem vzniku inflace a denominace peněz a brzdění hospodářského vývoje po celé meziválečné období.

Nová ekonomická politika probíhala v podmínkách částečného uvolnění obchodu, návratu soukromého vlastnictví, a povolení malého a středního byznysu. Všechny tyto změny byly nutné z hlediska Marxovy utopie, která tvrdila, že přechod k budování beztřídní komunistické společnosti vede skrz krizi kapitalismu. Na svém začátku nebyl Sovětský svaz nijak podobný kapitalistické společnosti s převládající dělnickou třídou, ale byl převážně agrární společností, přičemž venkovský lid tvořil přes 80 % všech obyvatel. NEP byla řízeným, umělým, vzorovým a směřovaným procesem, který nedokázala mít sovětská vláda pod kontrolou a absolutně potlačit vývoj kapitalistického hospodářství na mikroúrovni, neboť jeho časová dimenze sahala až do předchozího období, kdy byly v carském Rusku položeny základy kapitalistické modernizace. Postupná monopolizace obchodu, růst dohledu nad

---

^{viii} Tak například americká socioložka Theda Skocpolová charakterizuje zhroucení hospodářských struktur v Rusku v první po revoluční léta revolučním jednáním rolnické třídy [Skocpol 1976: 192].

svobodným obchodováním, tlak na rolníky za účelem donucení ke vstupu do kolektivních forem hospodaření, likvidace bankovních institucí a delegalizace směny různých valut – to vše hovoří o tom, že se v rukou obyvatelstva začal soustřeďovat prvotní kapitál a výrobní prostředky, čímž probíhal proces formování třídy obchodníků, řemeslníků a rolníků, nicméně stále chyběla dělnická třída. Ovšem zde by též bylo možné uvažovat o NEP jako o hospodářské politice, která měla pro sovětskou vládu neočekávané důsledky. Zprv šlo o dílčí morfogenetický proces, kdy ve společnosti začaly vznikat nové sociální skupiny, sociální hnutí, nový životní styl a zvětšoval se sociální konsensus (tento konsensus šel v rozporu s představami dobových sovětských komunistů), ovšem na druhou stranu se jednalo také o pouhou rozšířenou reprodukci, tj. kvantitativní růst bez významných kvalitativních změn, jako byl například demografický nárůst obyvatelstva sovětského Běloruska, privatizace obchodu a nárůst kapitálu. Některé procesy měly ráz progresivních unilineárních procesů vzhledem k tomu, že se zvyšovala životní úroveň, prodlužovala délka života a mizely epidemie a nemoci. Nelze opominout také kvalitativní stránku těchto sociálních změn, kdy začala být modifikace hospodářského života pocíťována v sociální realitě prostřednictvím nárůstu byrokratizace státního aparátu a společenských institucí a prohlubováním sociálních nerovností.

Zastavení NEP na konci 20. let velmi přispělo k dočasné ekonomické krizi (inflace a pokles obchodu), ale také položilo základy nových sociálních změn. Tyto změny byly důsledkem plánovaných směřovaných procesů částečné modernizace ekonomického potenciálu státu podle západního vzoru, jakými mohla být industrializace (stavba těžkého průmyslu, šíření nových technologií a mechanizace a elektrifikace procesu výroby) a technologická modernizace některých odvětví národního hospodářství. Příčinou otáčení všech procesů jiným směrem byl především politický a ideologický aspekt jako nutnost zrychlit budování komunistické společnosti a nárůst vojenského potenciálu pro budoucí válku s „imperialistickým světem“ a také umělé vypěstování dělnické třídy.

Vzhledem k tomu, že na území sovětského Běloruska neměla industrializace stejný rozsah jako v jiných částech Sovětského svazu, nemůžeme hovořit o zřejmých a viditelných změnách na celospolečenské úrovni, které by se následně daly spatřit ve 30. letech. Uvažujeme nicméně o těchto procesech jako o dlouhodobých trendech, jejichž důsledky budou viditelné v

následujících obdobích. Částečná industrializace hospodářství BSSR způsobila dočasnou expanzi některých měst sovětského Běloruska, otevření nových vzdělávacích zařízení, vědeckých institucí a výzkumných laboratoří, částečnou technologickou obnovu různých průmyslových odvětví, založení nových odvětví výroby (strojírenství, lehkého a těžkého průmyslu) a počáteční technologizaci agrárního sektoru. Na druhou stranu ve 30. letech politika „kolektivizace“ (systém státního kolektivního hospodaření), jejímž účelem bylo pomáhat extenzivnímu rozvoji industrializace za pomoci administrativního tlaku a donucení, zcela zničila různé formy individuálního a kooperačního hospodaření, vyvolala masové nepokoje v prostředí venkovského lidu a povstání proti vládě, deportaci obyvatelstva do vzdálených regionů Sovětského svazu, represe a hladomor a také položila začátky ekologické katastrofy coby skrytého důsledku meliorace zavlažovaných pozemků v jižní části sovětského Běloruska. Nicméně těchto změn využili chudí a nezaměstnaní z městského a venkovského prostředí, kteří souhlasili se státní politikou podřízení agrárního sektoru potřebám sovětské vlády a získávali zde stálou práci pro celou rodinu, aby neumřeli hlady. Ovšem to nezachránilo obyvatele venkova, kteří se všemi způsoby vzpírali přijímat změny a vstupovat do „kolchozů“ a kteří ničili vlastní a popřípadě státní majetek a v důsledku procesu transformace agrárního sektoru vědomě uvolněného zpod kontroly vlády umírali na nedostatek potravy („uměly hladomor“) [Sorokin 2003 (1921)].^{ix}

Všechny proměny ve způsobech hospodaření, kdy stát monopolizoval průmyslový a agrární sektor, mohly být vnímány jako součást velkého makroprocesu (zde by se dalo uvažovat o jedinečném druhu toho procesu ve své době, který v dějinách lidstva neměl žádné obdoby), který definitivně pozměnil sociální život většiny obyvatelstva a celkově uniformoval venkovskou kulturu a život na vsi na několik desetiletí.

---

^{ix} Tak například Pitirim Sorokin ve svém díle „*Hlad jako faktor: Vliv hladu na chování lidí, sociální strukturu a společenský život*“ dochází k závěrům, že „extrémní nedostatek vůle řešit vlastní osud i společenská pasivita většiny obyvatel Ruska mohla být spojena s tím, že jídelníček tamějšího jedince byl tvořen výrobky převážně rostlinného původu“. [Sorokin 1921, 2003: 110–111].

Západní Bělorusko

Jakmile provedlo meziválečné Polsko v roce 1921 demarkaci státních hranic společných se Sovětským svazem, hospodářské vztahy západního Běloruska se sovětským Běloruskem se začaly pomalu hroutit a toto území začalo být integrováno do rodícího se systému polského hospodářství. Ze začátku zde nebyly hospodářské změny příliš patrné, a to z důvodu politické nestability a ekonomické krize prvních poválečných let. Uvažujeme o celkovém průběhu tohoto procesu, který byl na západoběloruském území spuštěn ještě na přelomu 19. a 20. století. Zaprvé, proces změn zde byl pokračováním ekonomické politiky carského Ruska směrem ke kapitalistické modernizaci podle vzoru vyspělých průmyslových a agrárních států Evropy a Severní Ameriky. Zadruhé, změny se dotkly procesu administrace hospodářství ze strany státních institucí, tj. částečného zvýšení státní kontroly nad bankovním sektorem a kontrolované expanzivní fiskální a měnové politiky. To byl důsledek zhoršující se finanční situace a roztroušenosti měnového systému v letech 1921–1924 (v oběhu se současně nacházel velký počet peněžní masy dokonce i jiných měnových systémů), kdy většina bankovních institucí padla do rukou státu, což samozřejmě občas brzdilo hospodářský vývoj.

Na druhou stranu se jako důsledek kontroly polské vlády nad bankovní sférou a expanzivní měnové politiky čas od času v ekonomice objevovaly negativní jevy jako například inflace, která občas dosahovala rozměrů hyperinflace a vyžadovala neustálou a mnohočetnou denominaci vlastní měny. Ovšemže zde nelze uvažovat o inflaci a denominaci jako o ekonomických jevech, které by měly na ekonomický a sociální život západoběloruské společnosti pouze negativní dopad. Ve skutečnosti měly tyto jevy různé následky. Především šlo o všeobecně známé dopady tohoto jevu, jako například vznik „černého trhu cizích měn“, návrat k naturální směně, migrace do zahraničí nebo odchod do jiných hospodářských regionů Polska a také zbídačení některých společenských vrstev. Zvláště v západoběloruském kraji byla inflace pro polskou vládu zcela pozitivním jevem s manifestními a latentními důsledky, jakou byla například privatizace některých průmyslových odvětví (tabákový a lesní průmysl a racionální využití místních přírodních zdrojů) zahraničním kapitálem, což řešilo problémy s financemi, nezaměstnaností a mělo za následek snížení dovozu cizích produktů, naopak skrytými důsledky bylo, že se objevily tržní regulační mechanismy jako „neviditelná ruka

trhu“. Bylo patrné, jak krizového stavu využili obchodníci, řemeslníci a rolníci, kteří se podíleli na vývozu levných polských výrobků do blízkého zahraničí a dováželi zpět zlato nebo jiné poměrně stabilní valuty. Nicméně nejzřetelnějším celkovým negativním důsledkem tohoto procesu byl pokles dovozu průmyslových produktů první spotřeby do západoběloruských měst a vesnic, což se projevilo v rozšíření domácího způsobu výroby některých z těchto komodit a brzdilo adaptaci většiny obyvatel na inovativní prvky.

Po celé meziválečné období zůstával v západoběloruském kraji nedotknutelným institut soukromého vlastnictví, rozvoj tržních institucí a svobodný obchod. Z toho všeho vyplývalo, že celkový proces sociálních změn v hospodářství, který se rodil na půdě převážně soukromého hospodářství, měl podobu lineárního procesu, neboť šlo o postupný a pozvolný vývoj kapitalistického způsobu hospodaření. Toto se především projevilo v postupném nárůstu soukromého kapitálu, zvyšování hospodářské efektivity, odstoupení státu od přímého zásahu do hospodářského života, zlepšení životních podmínek obyvatelstva, růst měst a vesnic apod.

Jestliže uvažujeme o kauzálním vztahu mezi některými těmito důsledky sociálních změn a místem jejich vzniku, můžeme hovořit o spíše exogenních procesech jdoucích zevnitř západoběloruské společnosti, která za pomoci vlastních vnitřních samoregulačních hospodářských sil dokázala zlepšit vlastní životní podmínky. Na druhou stranu, jedná se o endogenitu těchto procesů, protože v polovině 20. let měl tento východní region Polska, jehož součástí byl západoběloruský kraj, vysoký revoluční zápal uvnitř společnosti. S některými z požadavků společenských vrstev a politických sil musela polská vláda souhlasit a na rozdíl od předchozích vlád carského Ruska přestala administrativními metodami zasahovat do hospodářského života jednotlivých hospodářství a soukromých podniků. Také prostřednictvím bankovních institucí a státních a regionálních programů hospodářského rozvoje začala být aktivně poskytována finanční pomoc sedlákům na reorganizaci a modernizaci vlastních hospodářství, což bylo samozřejmě palivem pro akceleraci procesů rozvoje tržní ekonomie.

Proces změn ve struktuře západoběloruského hospodářství měl ve druhé polovině 20. let až do začátku druhé světové války podobu souhrnu dlouhodobých lineárních a krátkodobých nelineárních procesů a byl spojen především s etapami ekonomického cyklu expanze, recese a stagnace. V letech ekonomické stability – před světovou krizí na přelomu

20. a 30. let i po ní – byly hlavními důsledky demografický růst, růst počtu malých a středních průmyslových a řemeslných podniků, zvětšování plochy obdělávané půdy a použití nových agrárních technologií, růst zaměstnanosti a mzdy. Naopak v letech recese a stagnace – světová krize byla pocíťována na území Polska až do podzimu roku 1934 – rostla nezaměstnanost a zvětšovala se cenová hladina, šířil se černý trh a rostla kriminalita, vznikaly proudy pracovní migrace místního obyvatelstva do průmyslových nebo vyspělých agrárních oblastí Severní a Jižní Ameriky a také blízkého východu až do Palestiny. Nelze ponechat stranou dopad těchto procesů na celkový běh procesů v sociálním vědomí západoběloruského kraje. Různé vrstvy obyvatelstva většinou pozitivně přivítaly změny v hospodářském životě svých regionů, neboť to se odráželo na kvalitě života jedince a jeho rodiny, poměrně politické stabilitě a vnitřním společenském konsenzu.

4.2 POLITICKÝ SUBSYSTÉM.

Sovětské Bělorusko

Proces institucionalizace vládních struktur nebo jinak řečeno státních institucí je dlouhodobým lineárním procesem, který nikdy nedokáže zastavit žádná ideologie. Stejně tomu tak bylo na troskách carského Ruska, které se částečně obnovilo v nový státní celek a v němž dál pokračoval proces institucionalizace. Na druhou stranu, jak se pak na konci tohoto období ukázalo, lze uvažovat o částečně regresivním lineárním procesu. Všechny změny se odehrávaly především na úrovni státních institucí a na společenských úrovních.

Veškeré procesy změn měly v systému státních institucí podobu transformačních procesů s elementy pouhé reprodukce, tj. došlo zde k viditelným strukturním změnám. Nicméně šlo o celkový výsledek procesů budování nového systému společenského rozhodování zahájených komunistickou vládou s tím, že na práci v tomto systému se ve srovnání s předchozím obdobím podílel větší počet obyvatel. Na místě předchozího systému, v němž se spodní část společnosti nepodílela na rozhodování na celospolečenské úrovni a horní část společnosti měla výjimečné právo rozhodovat o životě všech ostatních společenských vrstev, byl vytvořen nový systém vlády a proces rozhodování zdola nahoru. Na druhou stranu,

jak se později ukázalo, začal se v sovětském Bělorusku politický režim měnit na autokracii a následně směřovat k totalitarismu, což bylo důsledkem politiky práva jedné třídy, kdy byla významná část obyvatelstva (obchodníci, řemeslníci, měšťané, neproletářská inteligence apod.) zbavena práva podílet se na řízení vlastní společnosti a nemohla tak samozřejmě legálním způsobem působit na formování státních institucí. Skryté důsledky tohoto procesu se projeví ve 30. letech, kdy zvětšující se všestranná kontrola společenského života ze strany státních institucí vedla k tomu, že všechny státní instituce a orgány byly zbaveny práva na svobodné rozhodování, což napomohlo návratu ke všem změnám předchozího období, kde kult osobnosti Josefa Džugašviliho připomínal dřívější postavení ruského cara, který měl posvátnou a neomezenou moc. Dalo by se zde také uvažovat o kolísavém procesu změn, jako například znovuoživení vůdcovství a hierarchizace a ideologizace společenské mobility (dětská a pionýrská organizace Komsomol, komunistická strana).

Veškerý proces změn v politickém životě sovětského Běloruska vycházel z podstaty vnějších a vnitřních příčin. Za vnější příčinu lze pokládat leninistickou variantu komunistické ideologie, která vyhlášovala totální vládu pouze jedné společenské třídy (proletariátu) a upírala dalším politickým silám jakékoliv právo na existenci. Na druhou stranu bylo vnitřní příčinou kulturní pozadí většiny obyvatelstva (konzervativní pravoslavný venkov a město mluvící převážně rusky nebo ruštině příbuznými jazyky a dialekty apod.), které umožňovalo vládám sovětského Běloruska provést pouhou výměnu kulturních hodnot. Tato výměna spočívala v umělé sekularizaci každodenního života (odstranění jednotlivých náboženství ze všech sfér společenského života) a ve zpětném procesu „desekularizace“, tj. zaplnění vyvražděného fyzického a kulturního prostoru náboženství prvky komunistické ideologie. Zde by se dalo dokonce uvažovat o novém druhu „sekularizovaného náboženství“.

V důsledku uzurpace politického života komunistickou stranou – především uvažujeme o svobodě slova, svobodě shromáždění a právu volit a být zvolen – byl tento začínající proces vzniku občanské společnosti v carském Rusku zastaven. Absence otevřeného a svobodného volebního procesu vedla k poklesu politického života a k uzurpaci vlády malou skupinou lidí.

Západní Bělorusko

O celkovém proudu procesu změn v politickém subsystému západoběloruského kraje uvažujeme v kontextu celkové transformace změn na makroúrovni, tj. na úrovni státu a jednotlivých regionů a také za účasti jednotlivých etnických skupin v tomto procesu. Vzhledem k dobovým reáliím měl zde proces změn podobu dlouhodobého progresivního lineárního procesu, protože všechny následující změny byly důsledkem stále pokračujícího procesu transformace politického systému a vládních institucí, který začal ještě za časů carského Ruska a který přispíval k demokratizaci a postupnému vzniku občanské společnosti.

Příčiny všech procesů změn v politickém subsystému měly vnitřní imanentní původ – šlo o pokus o právní unifikaci státních institucí a oživení a uspořádání politického života. Samozřejmě zde šlo spíše o morfogenetickou změnu, která vedla ke vzniku nových společenských vztahů a zároveň proměně sociálního vědomí, což samozřejmě mělo všechny očividné manifestní a latentní důsledky. Zaprvé, k manifestním důsledkům těchto změn by mohla patřit výstavba demokratické unifikované společnosti a zlepšení politického života, což by napomohlo k legalizaci všech politických hnutí a sil a mohlo by přispět k udržení společenské stability. Na druhou stranu by k latentním důsledkům bylo možné přiřadit proces formování národních hnutí a národního vědomí u etnických menšin (Židé, Bělorusové). K dalším latentním důsledkům tohoto procesu patřilo také neustále narůstající společenské napětí a politická nestabilita s dočasným návratem k „vůdcovství“ a hierarchizaci vlády jedinou politickou silou coby výsledku politiky zvýšení kontroly nad jednáním jedinců a různých sociálních a politických skupin.

Zejména zavedení ústavy a rozšíření občanských práv zaručovalo všem obyvatelům západoběloruského kraje bez výjimky rovnost plnění občanských práv a svobod. Jak se později ukázalo, tato inovace pozměnila ráz společenského života na všech úrovních sociální reality. Zaprvé, demokratizace v politickém subsystému západoběloruského kraje by se dala vnímat jako opožděný proces změn v kontextu dlouhodobého procesu národního budování a globálního procesu politické modernizace, tj. sekularizace politického života, demokratizace politického systému a položení základu pro vývoj občanské společnosti. Zadruhé, proces změn ovlivnil život různých společenských vrstev městského a venkovského prostředí (svoboda

slova, shromáždění, tisku a rozhlasu), společenských skupin a politických organizací (aktivní a zvětšující se účast všech obyvatel západoběloruského kraje na všech volebních kampaních meziválečného období) a také prudký rozvoj různých sociálních a kulturních hnutí (dělnické, rolnické, vzdělávací a etnické). Zatřetí, proces změn působil na proměnu městského každodenního života a částečně života na venkově, když například svobodné šíření informace, svoboda slova a shromáždění apod. přispívaly ve 30. letech ke zvýšení sociální kontroly a rostoucímu konsensu skupinových hodnot (etnických, kulturních, politických a sociálních).

Samozřejmě zde nelze podceňovat a nechávat stranou fakt, že progresivní proces změn v politickém subsystému ovlivnil také vývoj celkové struktury informací v západoběloruském kraji. Hlavním důsledkem byl pak především svobodný rozvoj tisku a rozhlasového vysílání, což přispívalo k většímu propojení zvětšujícího se počtu gramotných lidí a k jejich následné účasti na společenském životě. Strukturu zpravodajství tvořil velký počet tiskovin státní, regionální a místní úrovně, které se lišily především úrovní státního orgánu, politickým táborem, etnickou kulturou většiny místního obyvatelstva a sociálními požadavky. Na druhou stranu byla vedlejším skrytým důsledkem změny zvětšující se kontrola ze strany státu a vlády nad životem obyvatel, která vedla ve 30. letech k výraznější monopolizaci rozhlasového vysílání, vzniku cenzurních úřadů pro jednotlivé tiskoviny a nakladatelství a snížení počtu různých tiskovin politických oponentů.

4.3 KOMUNITNÍ SUBSYSTÉM.

Sovětské Bělorusko

Únorová revoluce a následující statní převrat v říjnu roku 1917 určily ráz vývoje práva a právních institucí na celém území budoucího Sovětského svazu, jehož součástí se v roce 1922 oficiálně stalo sovětské Bělorusko. Celkový proces změn v tomto subsystému v období od posledních let carského Ruska až do začátku druhé světové války by se dal vnímat jako lineární proces, který nabýval podoby spirálového regresivního procesu vzhledem ke známým důsledkům neustále se zhoršující právní situace v celém Sovětském svazu.

Veškerý vývoj právního systému v sovětském Bělorusku vycházel z absolutního podřízení života běloruské společnosti potřebám místních vlád a místnímu oddělení komunistické strany, které šířily ideály budování komunistické společnosti dle marxisticko-leninistického plánu na všechny aspekty každodenního života u všech společenských vrstev. Pokud bychom uvažovali o kauzálním vztahu mezi původem (proměna politického režimu a růst totality ze strany jedné politické síly a absence nezávislosti soudních orgánů) a důsledkem všech těchto procesů (prohlubování právního kolapsu), šlo o exogenní procesy, které probíhaly uvnitř struktury společnosti sovětského Běloruska a ovlivňovaly život jedince i naopak.

V polovině 20. let byly zaznamenány některé viditelné pozitivní změny jako důsledek dočasné a částečné demokratizace práva. Především se to týkalo zrychlení vývoje struktury státních legislativních orgánů, orgánů plnění práva a právního dohledu. Byly zavedeny občanské, trestní a pracovní zákoníky, které napomáhaly k uspořádání hospodářských a sociálních vztahů ve dvou souběžně se rozvíjejících diametrálně protilehlých principech vytváření sociální struktury (kapitalistické a komunistické). Důsledkem toho začala být v sovětském Bělorusku v polovině 20. let zaznamenávaná společenská stabilita. Na druhou stranu byl marxisticko-leninistický princip uplatnění třídního práva, tj. právo rozhodovat, volit a být zvolen a právo na chybu, pouze na straně třídy proletariátu (dělníků a rolníků), zatímco všichni ostatní, kteří nezapadali do této třídy (v potaz se také bral původ a životní dráha), byli všech těchto práv zbaveni, což samozřejmě znemožňovalo uplatnění principu rovnosti a svobody mezi jednotlivci a sociálními skupinami.

Rostoucí politická totalita a podřízení všech společenských struktur potřebám komunistické strany otočily na konci 20. let celý proces změn v právním systému směrem k nárůstu napětí mezi jednotlivými společenskými vrstvami, k prohlubování sociální nestability (nepokoje, povstání proti komunistické vládě) a k postupnému mizení společenského konsensu. Zprvce, jednalo se o zavedení osobní trestní odpovědnosti všech jedinců bez výjimky za výsledky hospodářské činnosti podle státních hospodářských plánů, což následně vyvolalo hospodářskou stagnaci (falšovaná nadvýroba, inflace a záměrné ničení majetku), neboť se jednalo o právní způsoby řízení procesu výroby. Zde by se dalo hovořit o latentních důsledcích tohoto procesu, kdy očekávání ekonomického růstu vyvolalo celkový pokles

životní úrovně obyvatelstva, především dělnictva a rolnictva (hladomor na venkově je možno považovat za kritický bod řízení hospodského života právními způsoby). Zadruhé, zavedením vedoucí úlohy komunistické strany v občanském a trestním zákoníku a pojetí třídního „nepřítele“ okamžitě postavilo mimo zákon všechna ostatní politická a sociální hnutí, jejichž ideologie nebo vnitřní mise byla v rozporu s komunistickou ideologií. Hlavním důsledkem této změny byl zánik politického a svobodného hospodářského života, masové represe (pronásledování, cenzura, veřejné soudy a popravy), deportace místního obyvatelstva na trvalý pobyt do vzdálených, hospodářsky nevyvinutých regionů sovětského Ruska nebo do pracovních koncentračních táborů na Sibiři.

Jestliže měly všechny změny v právním systému podobu vzorových procesů s manifestními důsledky dílčích makroprocesů (většina států Evropy se v tomto období začala transformovat v totalitní společnosti), dalo by se také hovořit o negativních skrytých latentních důsledcích, které navíc nikdo ve své době nepředvídal a nevnímal jako zřejmý regres. Zaprvé, šlo o destrukci právního systému a pojetí spravedlivého a nestranného soudu. Zadruhé, hledání třídního nepřítele vyvolalo na mezzourovni (u všech společenských vrstev) procesu těchto změn masovou psychózu vzájemné nenávisti a strachu, důsledkem čehož se nikdo neodvážil nahlas nesouhlasit s masovými popravami, deportací bez soudu a soudního vyšetřování a pokles společenské morálky (přežití a společenská prosperita pomocí vzájemného udávání a osobního a veřejného prokázání loajality komunistické straně a osobně Josefovi Džugašvilimu). Zatřetí, můžeme uvažovat také o vědomém a kontrolovaném procesu moderního „zotročení“ obyvatelstva, který přispíval k prudkému růstu počtu koncentračních pracovních táborů a využití bezplatné práce vězňů pro potřeby státních plánů, s neočekávanými důsledky, jakými byly demografický kolaps v důsledku poklesu vitality obyvatelstva, šířící se „propastí“^x mezi kulturními hodnotami komunistické vlády a místního obyvatelstva a militarizace všech sfér společenského života.

Proces sociálních změn se nevyhnul ani převážně tradiční rodině. Nicméně zde nelze tvrdit, že by proměny v tomto sledovaném období mohly být nějak viditelnými. Samozřejmě

---

^x Zřejmým důsledkem tohoto jevu by mohla být vysoká míra spolupráce a kolaborace obyvatelstva Běloruska s německou vládou v prvních letech války mezi nacistickým Německem a Sovětským svazem.

zde uvažujeme jen o některých proměnách, jejichž příčinou byl neexistující vzorec procesu změny v politickém, hospodářském a právním subsystému sovětského Běloruska, ale které nicméně přispívaly k dovršení přechodu od tradičního k modernímu způsobu rodinného života.

Hospodářská přestavba druhé poloviny 20. let způsobila nepatrný rozvoj většiny měst sovětského Běloruska. Začala mizet převážně dřevěná jednopatrová stavení a na jejich místě vznikaly kamenné vícepatrové domy se zvláštním systémem obytných prostorů (komunalki). Většina obyvatel měst sovětského Běloruska bydlela na malém prostoru, vzhledem k politice „uplotnenie“, tj. zvýšení počtu bydlících na 1 m², což mělo za následek mizení soukromého prostoru pro rodinu nebo jedinců bez rodin. Připojením značné části městské stavby k centrálnímu vodovodu a systému kanalizace a elektřině pozměnilo úhrn soukromých a rodinných výdajů. V každodenním životě se objevily úplně nové věci každodenního použití. Vzhledem k ekonomickým potížím způsobeným politikou sovětských vlád vůči svobodnému obchodu a řemeslným podnikům trpělo městské prostředí nedostatkem různých řemeslných komodit pro každodenní použití v měnícím se prostoru.

Podle konečných výsledků se každodenní život městské rodiny výrazně proměnil. Zaprvé, všechny změny měly charakter zřejmých kvalitativních změn vzhledem k politice sovětské vlády cílené na přestavbu rodinného života podle vzoru pravé komunistické rodiny, která by měla přispívat k obecnému blahu celé společnosti. Samozřejmě se jednalo o zvýšení úlohy různých dětských a školských zařízení v procesu vychovávání dětí, které napomáhaly rodičům vychovávat děti a pracovat mimo domov. Zadruhé, změny v právním systému, zvláště co se týče vztahů uvnitř rodiny, přivedly fungování rodiny k novým principům (rovnost v právním a majetkovém vztahu mezi manželem a manželkou a dětmi). Zatřetí se jednalo o proces zvýšení kontroly ze strany různých státních orgánů nad volným časem a společenským životem, což mělo za následek všestrannou kontrolu vztahů uvnitř rodiny všemi účastníky sociální skupiny nebo celým společenstvím. Začtvrté, poskytnutí státní finanční podpory pro mladé rodiny a také zavedení systému distribuce sociálních dávek a úlev napomohlo k nárůstu městského obyvatelstva, k udržení křehké nukleární rodiny pohromadě a k všestrannému rozvoji dětí.

Venkov sovětského Běloruska se jen málo lišil od venkova v carském Rusku. Převážně dřevěná neuspořádaná zástavba, absence elektřiny, vodovodu a kanalizace. Takový stav životního prostředí byl důsledkem procesu sociálních změn, který představoval pouhou reprodukci předchozího stavu. Zaprvé k tomu přispělo zhroucení hospodářských vztahů mezi městem a venkovem, což ještě více vzdálilo a odcizilo venkov od všech hospodářských (většina půdy stále zůstávala v rukou státu a státních kolektivních hospodářství) a sociálních (venkovní lid měl stále omezená práva) změn. Zadruhé, chyběla státní finanční podpora, která by napomohla modernizaci vsi a každodenního života rolníků. Na druhou stranu se kvalitativní změny především projevily v sekularizaci každodenního společenského a soukromého života. Na mikroúrovni sociálního života se změny vyskytly v důsledku zásahu státních reforem do rodinného života, jako například zavedení povinné školní docházky, která odtrhla děti od práce v domácnosti a přenesla úlohu vzdělání a vychovávání na státní školská zařízení, nebo povinná gramotnost dospělého obyvatelstva a rozvoj tisku a rozhlasu.

Západní Bělorusko

Vedle celkového globálního procesu vývoje práva a právních institucí se západoběloruský kraj začal postupně integrovat do rodícího se polského právního systému. Tyto dva paralelní makroprocesy byly součástí dílčích lineárních procesů vývoje polského právního systému, který byl tvořen čtyřmi různými předchozími právními systémy. Proces unifikace právního systému probíhal s ohledem na všechny ostatní, ale dvacetileté období nestačilo na to, aby byl tento proces skutečně dovršen.

Avšak jak se ukázalo, první výsledky procesu změn se objevily na úrovni kauzálních vztahů vzniku veškerých následujících změn. Šlo o přesunutí legislativního centra ze vzdáleného Petrohradu coby centra ruského impéria do Varšavy, centra nové republiky blízkého západoběloruskému kraji. Byly to samozřejmě procesy sociálních změn jdoucích shora a zároveň zdola. Shora (legislativními orgány zvolenými zdola) proběhlo zavedení nového právního principu rovnosti všech lidí bez ohledu na biologické, sociální a kulturní rozdíly před zákonem, což okamžitě narušilo podstatu starého právního systému založeného na principu nerovnosti představitelů různých sociálních vrstev a na základě genderových rozdílů.

Samozřejmě by se zde dalo uvažovat nikoli o úpravě právních vztahů uvnitř společnosti, ale o procesu celkové transformace společenské struktury a proměně sociálního života vycházející z proměn v právním subsystému.

Demokratizace práva v Polsku způsobila celou řadu různorodých viditelných změn v sociální struktuře západoběloruského kraje. Zaprvé šlo o proces změn ve společenské struktuře (dekriminalizace některých druhů hospodářské činnosti, sociální konsensus prostřednictvím aktivizace politického života, emancipace etnických skupin a kulturního života, dětí a ženského obyvatelstva). Zadruhé se jednalo o změny ve funkcích (přechod k delegování práva vládních orgánů na legislativní činnost na místní obyvatelstvo svědčí o přechodu k určování pravidel každodenního sociálního života zdola). Zatřetí se jednalo o proces změn v reprodukci společenských hodnot a norem chování a jednání (vztahy objektů a subjektů výchovy – rodičů a dětí, učitelů a žáků – a také přesvědčení – právní vztahy, pozice a role uvnitř skupin vychovatelů a vychovávaných).

Obyvatelstvo západoběloruského území bylo všestranně informováno o všech změnách právního systému. Většina procesů změn nabývala charakteru manifestních změn, tj. byla skutečně rozpoznána většinou obyvatelstva. Například legalizace otevřeného politického života zničila ilegální odpor podřízených etnických skupin a politických hnutí, která nesouhlasila s připojením západoběloruského území k Polsku nebo žádala o podíl na vládě. Dalším příkladem by mohlo být zavedení pracovního a obchodního zákoníku, což napomohlo upravení pracovních vztahů mezi zaměstnavateli a zaměstnanci, a zároveň propojení hospodářských vztahů mezi jednotlivými podniky a průmyslovými odvětvími. V důsledku těchto úprav byla odstraněna nespravedlnost na pracovišti a privatizovány byly zejména malovýroba a maloobchod, na druhou stranu překážel tento proces ve vývoji svobodného obchodu (úpravě vztahů pomocí neviditelné ruky trhu). Naopak vzájemné ovlivňování některých procesů tlaku shora a zdola vedlo k neočekávaným a skrytým důsledkům, jako bylo zanechání použití regulačních právních norem pro řešení ekonomických a hospodářských otázek, což přispívalo k nárůstu korupce a černého trhu a bylo doprovázeno vysokou mírou inflace.

Proces sociálních změn na západoběloruském venkově se okrajově dotknul proměny struktury rodiny a každodenního rodinného života, avšak viditelné důsledky těchto změn byly převážně na půdě městského prostředí. Ve dvou případech lze hovořit o celkovém procesu sociálních změn v kontextu globálního procesu přechodu od tradičního k modernímu způsobu rodinného života.

Ve většině případů byl hlavní příčinou všech změn v městském prostředí sám městský lid, který se snažil využít procesu změn v ekonomických a politických oblastech. Další příčinou byla vládní politika směrem k modernizaci západoběloruských měst z důvodu jejich zaostalosti ve srovnání s městským prostředím centrálního a západního Polska. Zaprvé, zbohatnutí městského lidu způsobilo přeměnu městské hospodářské struktury. Namísto dřevěné jednopatrové zástavby se začaly objevovat kamenné vícepatrové domy s mnohými obytnými prostory, jejichž údržba vyžadovala výrazně menší náklady na provoz na rozdíl od dřeva, které v nepříznivém studeném a vlhkém počasí západoběloruského kraje neustále chátralo. Připojením části městské zástavby k elektrickým, kanalizačním a vodovodním sítím pozměnilo ráz každodenního rodinného života městského prostředí. Úhrn rodinných výdajů byl celkově pozměněn. V domácnostech se objevily nové předměty osobní hygieny, nové průmyslové zboží domácí potřeby a nové domácí nářadí. Použití elektřiny pozměnilo ráz každodenního života rodiny – jednalo se o prodloužení denního osobního (samostudium, čtení tiskovin, poslouchání rozhlasových stanic) a společenského života jednotlivých členů (restaurace, kasina, divadla a další veřejná místa k setkání a odpočinku). Zadruhé se jednalo o postupnou proměnu každodenního života jednotlivých členů domácnosti. Povinná docházka dětí do bezplatných veřejných škol a gymnázií a skutečnost, že zde trávily většinu dne, zbavila rodiče neustálého dohledu nad dětmi, což jim následně umožňovalo pracovat většinu dne mimo domácí prostředí. Dospělé obyvatelstvo začalo věnovat více času veřejným místům k setkávání a odpočinku.

Venkovské prostředí zůstávalo ve 20. a 30. letech převážně nepozměněno, pokud šlo o strukturu rodinného a každodenního života jedince. Samozřejmě lze za příčinu absence viditelných změn na venkově pokládat způsob hospodářského a kulturního života většiny obyvatelstva, tj. převážně agrární způsob výroby a konzervativní kulturní život založený na

hlubokých tradicích a všestranném vlivu náboženství, což samozřejmě mohlo být vnímáno jako odpor celého venkova vůči cizím zásahům a prvkům měnícího se vnějšího světa. Většina procesů změn měla charakter jednoduché reprodukce, která venkovskému prostředí umožnila přizpůsobit se vnější realitě (nová vláda, politický režim, hospodářské cykly a ekonomické politika, hospodářské reformy apod.) a udržovat sociální konsensus a společenskou rovnováhu. Na druhou stranu nabývaly procesy změn charakteru rozšířené reprodukce, především co se týče zbohatnutí vesničanů, rozšíření hospodářství, pokles dětské úmrtnosti, demografický růst, rozšíření vesnic a růst počtu gramotných.

Samozřejmě se to neobešlo bez alespoň malých kvalitativních změn v každodenním životě venkovského lidu, který – byť nakažený procesem změn v městském prostředí – neochotně přijímal některé novinky do života vlastního prostředí. Další příčinou změn na venkově byla státní migrační politika uvnitř státu, v níž se jednalo o přestěhování lidu z vyspělých západních částí Polska na západoběloruský venkov – noví lidé z jiných kulturních prostředí hráli v zahájení procesu změn v každodennosti venkova stejnou úlohu jako městské prostředí.

Určitě by se také dalo předpokládat, že některé z těchto změn byly aspoň částečně zapříčiněné migranty z rodin místních sedláků žijícími v té době v jiných státech Evropy a Ameriky, kteří v rodinné korespondenci poukazovali na způsob každodenního života a hospodaření v jiných částech světa.^{xi} Jinak by se původ všech změn v tomto období dal vysvětlit několika body: zaprvé, pronikání různého průmyslového zboží a tiskovin a také prvků městského kulturního života na venkov začalo měnit každodenní život venkovského prostředí. Zadruhé, rodina už byla zbavená vzdělávací funkce, což následně odtrhlo děti od práce v domácnosti a vyžadovalo přeuspořádání fungování domácnosti a zavádění většího počtu různých technologických vynálezů a průmyslového nářadí pro opracovávání půdy. Nakonec ještě připomenu, že kvalitativní změny venkovského každodenního života měly

---

^{xi} Sociologové Florian Znaniecki a William Thomas ve svém společném díle *Polský sedlák v Evropě a Americe* analyzovali rodinnou korespondenci polského sedláka v Evropě a Americe, z níž usoudili, že informace o životě v jiných částech světa se mohly stát katalyzátorem reálného procesu změn ve společenském a hospodářském životě původního prostředí rodin migrantů [Thomas, Znaniecki 1918].

latentní charakter některých neuvědomovaných důsledků, jako například rozklad tradiční rodiny, zvýšení věku žen při porodu a snížení počtu dětí.

4.4 SOCIOKULTURNÍ SUBSYSTÉM.

Sovětské Bělorusko.

Podle marxisticko-leninistické ideologie měl vývoj sovětské společnosti procházet prudkou přestavbou společnosti na novou kolej budování komunismu, což by umožnilo akcelarovat přestavbu celého sociokulturního systému. Týkalo se to především náboženství a vzdělávacího systému. V případě náboženství, které bylo ihned po státním říjnovém převratu v roce 1917 sovětskou vládou zbaveno politické a kulturní moci a také práva být jen vzdělávací institucí, se jednalo o předem naplánovaný endogenní proces sociálních změn. Uvažujeme tedy o procesu řízené a zrychlené sekularizace společnosti sovětského Běloruska, tj. o procesech probíhajících na různých společenských úrovních. Oddělení církve od státu bylo tedy v kontextu globálního makroprocesu sekularizace opožděným procesem, který již měl nicméně obdobu v dějinách Evropy na přelomu 18. a 19. století ve Francii. Na druhou stranu přispěla zrychlená sekularizace společnosti a odpor některých společenských vrstev proti tomuto procesu ke vzniku velkého počtu různorodých a pro tento region nových politických a sociálních hnutí, tj. šlo o zmasovění politického života běloruské společnosti v polovině 20. let. Zatřetí nelze opominout změny na mikroúrovni, které se projevovaly v sekularizaci každodennosti, tj. v měnícím se vztahu k náboženství a k náboženskému životu a také ve vzdělávacím procesu osvobozeném od pout církve a v opouštění hodnotového systému předchozí doby.

Podle výsledků sociálních změn na celospolečenské úrovni a v sociálním vědomí, nabýval proces sekularizace společnosti rázu plnohodnotné transformace sociální struktury, což se týkalo především devastace systému starých společenských hodnot a norem chování a jednání a okamžitého procesu zaplnění všech míst předchozího hodnotového systému novými hodnotami a normami. Odsunutí církví do pozadí společenského života a odstranění náboženských symbolů ze soukromých a veřejných míst otevřelo cestu k vytvoření

„posvátných míst“ a nových kulturních symbolů, které byly spojeny s komunistickou ideologií a které byly někdy umístovány na bývalá náboženská posvátná místa. Místa odstraněných náboženských obrazů v každém domě a ve státních úřadech zaplnily obrázky komunistických vůdců a také komunistická hesla. Jednající začali uvažovat nad životním úspěchem přímo souvisejícím s vírou v nové ideály a nad otevřenou oddaností komunistické straně. Každodenní mše a modlitby byly nahrazeny různými setkáními s komunistickými vůdci, každodenními demonstracemi projevu vůle sovětské společnosti anebo společným čtením komunistické literatury a zpíváním komunistických hymnů. Lze také poukázat na fakt, že proces rozkladu starých náboženských hodnot, který probíhal současně s umělým procesem zavádění nových komunistických hodnot, přispíval k totální ztrátě sociálního konsenzu a společenské rovnováhy, což vedlo k nárůstu mašinerie totální kontroly a dohledu a hledání společného nepřítele pro posílení společenské identity. Jak se ukázalo, experiment s tvorbou nového komunistického člověka přerostl ve zvýšení společenského napětí mezi jednotlivými vrstvami a ztrátu kontroly státních institucí nad mašinerií pronásledování a represí, což následně přerostlo v „genocidu“ vlastního národa.

Uvažujeme zde o latentních důsledcích procesu sekularizace a rozkladu hodnotového systému, jehož úprava měla podle komunistické utopie přispívat k unifikaci společnosti, ale přesto přispívala pouze k dočasné stabilitě na státní úrovni (doba NEP) a k destabilizaci společenské soudružnosti. Následně se ukázalo, že ke zvýšení soudružnosti mezi všemi společenskými vrstvami přispěje částečný návrat ke starému hodnotovému systému^{xii}.

System vzdělávání se v moderní době stal jakýmsi nástrojem pro udržení politické a sociální stability a posilování státní moci. Tak tomu však nebylo v případě carského Ruska, kde stále valná většina lidí zůstávala negramotná a kde byl počet vzdělaného obyvatelstva velmi nízký, což samozřejmě neposkytovalo žádnou šanci jakémukoli dalšímu progresivnímu vývoji. Proto bylo jedním z prvních kroků vlády sovětského Běloruska zavedení všeobecného povinného vzdělání, povinné školní docházky a zbavení církevních institucí funkce jediného možného vzdělávacího střediska pro převážně venkovský lid. Zde můžeme uvažovat o

---

^{xii} Zde je řeč o roce 1941, kdy na začátku války mezi fašistickým Německem a Sovětským svazem vyzval Josef Džugašvili svým projevem lid, aby povstal proti zásahu nepřítele, a oznámil návrat k náboženskému životu.

dlouhodobém a nezvratném lineárním sociálním procesu všeobecného vzdělávání, kterým prošla a stále prochází většina společností moderního světa. Ve většině případů je tento proces vnímán jako progresivní proces, který vede k radikální transformaci sociálního vědomí a společenské struktury.

Hlavní příčinou těchto radikálních změn byl vnitřní a vnější tlak na sovětskou vládu, která se pokusila o přestavbu společnosti. Zaprvé, šlo o nucenou sekularizaci vzdělání, podřízení školy potřebám hospodářského života a rodící se komunistické politické kultuře, které by mohly porozumět všechny společenské vrstvy bez ohledu na kulturní a sociální rozdíly. Zadruhé, vnitřní příčinou byla rychlá proměna způsobů každodenního sociálního života, což samozřejmě napomohlo zastavení ekonomické a technologické zaostalosti sovětského Ruska ve srovnání s prudce se rozvíjejícími státy kapitalistického světa.

Výsledek všech procesů sociálních změn, které byly spojeny s procesem změny systému vzdělání, by se dal vnímat jako pokračování krátkodobých transformačních procesů, které přispívaly ke zvýšení vzdělanostní úrovně sovětské společnosti, „empirizaci“ sociálního vědomí, technologizaci výroby a ke zvýšení sociální kontroly. Na druhou stranu by se o těchto procesech dalo uvažovat jako o dílčích morfogenetických procesech, které přispívaly k viditelným kvalitativním změnám, jako bylo například odstranění úlohy církve a rodiny coby zprostředkovatele vzdělávání, institucionalizace vzdělávacího procesu (víceúrovňové vzdělání) a komplikace vzdělávacího programu coby důsledek proměn vnímání přírodní a sociální reality jedincem. Nelze ponechat stranou negativní důsledky těchto transformací, které přispívaly k militarizaci společnosti, podřízení života jedince účelům státu a také rozpadu společenského konsenzu v důsledku ideologizace vědy a vzdělávacího procesu.

Změny ve vzdělávacím systému sovětského Běloruska ve 20. a 30. letech byly zaznamenány na všech úrovních tehdejší sociální reality. Zaprvé, vzdělávací skok jako makroproces spustil národní výstavbu běloruského národa (politika bělorusizace ve 20. letech, rozvoj literatury, umění a divadla), formování gramatiky a pravopisu jednotlivých státních jazyků (běloruštiny, jidiš) a všestranný rozvoj různých etnických skupin, vědy a technologie. Na mezzourovni se změny týkaly především formování státní byrokracie, vzniku nových společenských skupin a hnutí, zvýšení úrovně technologie, medicíny a šíření zdravotních

institucí. Mikroproces sociálních změn se dotkl především městského způsobu každodenního života, spustil rozvoj tisku a rádia a kultury odpočinku a také vznik různých profesních sdružení, skupin atd.

Západní Bělorusko

Podobně jako v případě hospodářského života západoběloruského kraje, zvláště co se týče náboženského života, zde neproběhly žádné viditelné posuny směrem k proměně společenského života. Tento kraj se ocitl pod nadvládou společnosti, kde náboženský život určoval ráz všech sociálních a politických změn. Převážně ortodoxní křesťanský venkov a židovské městské prostředí se ocitlo pod vlivem politické katolické menšiny. I když první ústava nezávislého Polska zaručovala rovnost všech náboženství, přední místo získalo katolictví. Je zde vidět, že se jednalo o pouhý přesun vlivu od pravoslavného náboženství ke katolickému a o modifikaci a úpravu vnitřních společenských vztahů mezi státem a místním společenstvím.

Na rozdíl od předchozího období, kdy byla nadvláda pravoslaví zcela závislá na státní podpoře, začaly nyní politickou a finanční podporu dostávat všechny institucionalizované náboženské organizace, neboť polské vládě šlo o udržení společenské stability vzhledem k zesílení politiky sekularizace v sovětském Bělorusku. Nicméně na mezzóúrovni hrálo náboženství nadále vedoucí úlohu ve společenské a genderové socializaci dětí, prvotního vzdělávání, vydávání knih a různých tiskovin a také řešení negativních společenských jevů (podpora chudých a bezdomovců, léčení nemocných, postižených a závislých na alkoholu). Vzhledem k procesům na úrovni sociálního vědomí západoběloruského lidu šlo zřejmě o „proces-bumerang“, tj. kdy se polská vláda snažila finančně a legislativně podporovat pravoslavnou církev za účelem posílení státní moci a patriotismu ke všemu polskému a nalákat na svou stranu převážně pravoslavný a nepolský venkov, nicméně vedlo to k posílení národní a náboženské identity některých etnických menšin, které se místní vláda snažila potlačit, naopak přístup k lidem bez národní identity (Tutějších) se výrazně lišil.

Západoběloruský kraj se stal součástí Polska bez nároku na jakoukoli formu autonomie a vzhledem k tomu, že na tomto území převládalo nepolsky mluvící obyvatelstvo, byly veškeré změny ve struktuře vzdělávání toho kraje součástí procesu změn celostátní úrovně. Stejně jako

v případě změn na území sovětského Běloruska lze poukázat na pouhou linearitu a nezvratný charakter těchto změn v západoběloruském kraji.

Stát převzal veškerou kontrolu nad systémem vzdělávání, byla zavedena povinná školní docházka a vytvořen byl systém státního a soukromého vzdělávání. Samozřejmě že šlo o všem známý vzorový proces všestranné modernizační transformace převážně zaostalého agrárního venkova. Zároveň by se o tomto procesu dalo uvažovat jako o pokračování zesílení procesu národního budování polského národa v těch částech Polska, kde polština a polská kultura neměla dominantní postavení. Důsledky těchto dvou procesů měly dvojitý ráz: zaprvé šlo o celkový pozitivní proces kontroly socializace jedince pomocí státních vzdělávacích institucí a obecného zvýšení gramotnosti venkovského obyvatelstva, které se pak mohlo snadno zapojit do všech hospodářských a kulturních projektů státních reforem a stát se katalyzátorem všech dalších změn. Vedlejším důsledkem této změny bylo přímo-proporční zvýšení počtu odběratelů všech druhů tiskovin v různých jazycích a také narůst politické angažovanosti různých společenských vrstev. Existence menšinového práva zakládat soukromé školy státní úrovně napomohla etnickým menšinám zachránit svou vlastní kulturu a udržet si nepozměněný vlastní systém hodnot a norem pod zvětšujícím se tlakem polské kultury. Zadruhé, tento proces byl doprovázen některými negativními důsledky, jako bylo například výraznější uzavírání se všech etnických skupin (Bělorusové, Poláci, Rusové, Židé) nebo asimilace neetnické skupiny „Tutejších“ a také etnické skupiny Bělorusů polskou většinou. Nelze ponechat stranou ani další fakta, jako například to, že šířící se proces vzdělávání přispíval k prohlubování stratifikační propasti mezi jednotlivými společenskými vrstvami (dobře placená inteligence a administrativní zaměstnanci a špatně placené dělnictvo a rolnictvo).

Všechny tyto změny probíhaly v kontextu poměrně nízké míry informovanosti na společenské úrovni, tj. obyvatelé venkova si nemohli udělat celkovou představu o tom, jaké hypotetické možnosti pro ně otevírá vzdělání, ale v absolutní většině případů jim stačilo ukončení povinné základní školy, neboť zde chyběl stejný počet středoškolských zařízení pro zvýšení kvalifikace. Na druhou stranu začalo být základní školní vzdělání a umění číst a psát v několika jazycích celkově vnímáno jako získávání kulturního kapitálu jedincem a jeho

rodinou. S jeho pomocí mohl venkovan najít zaměstnání v městečkách nebo v jiných částech Polska nebo i v jiných koutech světa.

Lze ještě zmínit jednotlivé úrovně těchto procesů změn. Všechny oficiální změny byly v tomto případě součástí globálního dlouhodobého historického makroprocesu nárůstu úlohy vzdělání v každodenním životě jedince a společnosti. Především bylo vidět, jak se v politickém subsystému odehrával proces vzniku širokého spektra různých politických stran a organizací a sociálních hnutí a participace ve volebních kampaních a rozvoj tisku. Také nelze opomíjet fakt, že posun ve vzdělání na půdě převážně polských škol přispíval k formování běloruského a židovského národního hnutí. Nicméně tyto procesy vedly ke vzniku velkého počtu kulturních středisek a sociálních sdružení a posílily místní byrokracii. Na mikroúrovni otevřelo umění číst a psát a možnost svobodně získávat vzdělání založené na všestranném rozvoji osobnosti obyvatelům západoběloruského území cestu ke světu oboustranného recipročního pronikání různých kultur do každodenního života jedince a skupin a také cestu k pochopení a vyjádření vlastního individuálního „Já“ a skupinového „My“ a přizpůsobení se integrujícímu světu západních technologií a kultur.

ZÁVĚR

Období mezi dvěma světovými válkami se možná může zdát jako příliš krátký časový úsek v nekonečném proudu lidských dějin, než aby v něm mohl být zaznamenán jakýkoliv souhrnný výsledek všech sociálních procesů v určitém časovém bodu. Ve skutečnosti zde šlo především o pokus vylíčit hlavní procesy sociálních změn, poukázat na jejich příčiny, směry, jakými se ubíraly, a také ukázat jejich skutečné důsledky, tedy vylíčit to, co všechno mohl tehdejší obyvatel běloruského území vidět, pociťovat a posuzovat, přičemž ne všechno si ne vždy a všude jasně uvědomoval. Samozřejmě uvažujeme-li o procesu sociální změny, musíme si uvědomit, že je nekonečný a celkově nepředvídatelný a že poznání jeho časoprostorového původu v minulosti a dokončení v nedosažitelné budoucnosti je pro badatele stále za hranicí jejich vlastního vědomí. Skutečnost nás tlačí k tomu, abychom si uvědomovali skutečné rozdíly mezi charakterem a důsledkem každého procesu změny, například jak tomu je v Braudelovu časování dějin – důsledky v „courte dureé“ se budou vždy lišit od důsledků v „long dureé“ [Braudel 1972: 191]. Je tedy obtížné toto posuzovat a dělat nyní přesné závěry o důsledcích jednotlivých procesů sociálních změn, neboť nejsme tehdejšími aktéry, kteří byli touto realitou pohlceni a kteří odlišně než lidé dnešní doby posuzovali to, co bylo a co by mohlo být pro ně lepší.

Rozdělení území tehdejšího Běloruska mezi Polsko a sovětské Rusko v důsledku mírové dohody v Rize (Lotyšsko) z roku 1921 se stalo pro tehdejšího obyvatele výzvou k přizpůsobení se novým životním podmínkám a novému životnímu dění, jehož nástupu se nemohl vyhnout. Přestože se tyto dvě části tehdejšího Běloruska během tohoto období vyvíjely různými směry, existuje možnost, že na různých společenských úrovních dospívaly ke stejným důsledkům, jako byla například modernizace hospodářství, školství, právních vztahů, náboženství apod., anebo jak tomu bylo na makroúrovni, kde šlo o takzvané „osvobození“ jednotlivce od pout tradičního hodnotového systému. Sociální změny se dotkly všech sfér sociálního života a neponechaly žádnému jedinci šanci stát mimo tyto procesy. Nicméně v západoběloruském kraji a v sovětském Bělorusku měly všechny sociální změny své shody a rozdíly.

Všechny sociální změny v západoběloruském kraji pod nadvládou Polska byly především pokračováním dílčího lineárního procesu přechodu od tradiční společenské struktury k moderní kapitalistické společnosti, založené především na euro-americkém vzoru udržování rovnováhy mezi všemi subsystémy sociální struktury, což samozřejmě umožňovalo postupnou transformaci všech elementů společenského systému bez jakýchkoliv zřejmých negativních důsledků pro obyvatele tohoto území. Na druhou stranu by o procesu změn v sovětském Bělorusku bylo možné uvažovat stejně jako o pokračování dílčích lineárních procesů, nicméně v tomto případě uvažujeme o jakémsi vybočení od euro-amerického vzoru i o cestě neustálého kolísání a regrese. Jestliže by se v prvním případě dalo mluvit o přirozeném procesu, v případě sovětského Běloruska lze mluvit o jakési sociální „zkumavce“, kde se marxisticko-leninistická utopie budování komunistické proletářské společnosti mísila s přirozenými procesy pohybu k budování kapitalistické občanské společnosti.

Hybnou silou všech procesů změn v západním Bělorusku byla kombinace tlaku shora a zdola, tj. tlaku vládnoucích společenských vrstev – polské a židovské elity – a také přirozeným demografickým růstem místního obyvatelstva. Zde se jednalo o narůstající redistribuci všech ekonomických prostředků uvnitř různých sociálních jednotek jako například východoslovanských a židovských rodin, které byly založeny na pokrevních, citových, právních a dalších vztazích vycházejících z jejich kulturních a sociálních předpokladů, které byly určeny příslušností k jednotlivým náboženstvím a hájením různých politických a sociálních požadavků. Nicméně v případě sovětského Běloruska šlo o tlak zcela mimo vrstvy (i když po říjnovém převratu v roce 1917 obsadily nižší vrstvy všechna nejvyšší místa ve vládě) založený na ideologii komunistické strany, která se snažila o podřízení všech aspektů života jedince a společnosti výstavbě světového komunismu.

Všechny změny v ekonomickém subsystému západního Běloruska byly důsledkem postupného dílčího procesu hospodářské transformace ke kapitalistické společnosti, který byl doprovázen kratšími cyklickými a kolísavými procesy změny uvnitř jednotlivých elementů hospodářské struktury. Proces změn byl viditelný především na proměně venkovského způsobu hospodaření, v němž se zvýšil počet soukromých hospodářství, rozšířily se plochy obdělávané půdy a byly použity nové technologické vynálezy. Co se týče celkové struktury

průmyslu, nedošlo zde k nijakým zřejmým změnám, neboť místní průmysl zůstal závislý na místních zdrojích a nepotřeboval jejich dovoz z jiných krajů. Změny se nicméně dotkly vnitřní struktury různých průmyslových odvětví, protože většina podniků byla privatizována soukromým kapitálem velkých mezinárodních společností, které poskytovaly velké investice pro technologickou obnovu výrobních prostředků a také rozšíření výroby, což samozřejmě přispělo k růstu měst a městeček, poklesu nezaměstnanosti a celkovému zbohatnutí místního obyvatelstva.

Proces změn v ekonomickém subsystému sovětského Běloruska nabýval rázu kolísavého lineárního procesu v kombinaci s pozitivními a negativními důsledky a týkal se především proměny všech hospodářských vztahů mezi jedincem a státem. Na jednu stranu bylo opuštění „zlatého standardu“, stavba nových průmyslových podniků, rozšíření počtu obdělávané půdy a použití nových technologií jakýmsi kvalitativním výsledkem v celkovém proudu dílčích procesů změn v hospodářství, na druhou stranu byla pak Nová ekonomická politika, industrializace a kolektivizace spolu se zrušením soukromého vlastnictví výrobních prostředků a pozemkového vlastnictví a zákaz použití námezdní práce jen dočasnými plánovanými opatřeními před neustále se prohlubujícím stavem hospodářské regrese, který dlouhodobě brzdil vývoj sovětské společnosti. Ani plánování výroby v sovětském Bělorusku nešlo dohromady s většinovými představami o tom, jak by se mělo vyrábět a obchodovat, a naráželo se na problémy, které se následně projevovaly ve společenském napětí, lidových povstáních a hladomoru.

Intenzivnější byly změny v politickém subsystému, které byly důsledkem dílčích lineárních procesů demokratizace a tvorby základů občanské společnosti. Nové bylo na území západoběloruského kraje oficiální zrušení jakýchkoli rozdílů mezi všemi obyvateli bez ohledu na sociální, kulturní, politickou a genderovou příslušnost, zejména pokud se týkalo veškerých svobodných rozhodování o vlastním nebo kolektivním jednání podle předpisů jednotlivých zákonů. To především přispívalo k aktivizaci politického života, podílu všech obyvatel na tvorbě samosprávních a státních orgánů vlády a upravování všech společenských vztahů mezi všemi subsystémy sociální struktury, vzniku velkého počtu sociálních a politických hnutí apod. Hlavním důsledkem těchto změn byla na makroúrovni měnící se realita západoběloruské

každodennosti a na mikroúrovni systém soužití, kdy šlo především o posílení národní identity u běloruské a polské etnické skupiny a proměnu právních vztahů mezi jednotlivci v rodině (rodinné právo), ve společenských skupinách a v jednání se státními orgány vlády a v občanském řízení. To vše obecně přispívalo ke zvýšení společenské stability a sociálního konsensu.

Nebylo tomu tak u všech procesů změn v politickém subsystému sovětského Běloruska, kde ihned na začátku uzurpovala komunistická strana politický život a nepřipouštěla existenci jakýchkoli dalších politických sil nebo šíření jiných politických názorů. Přestože byla na začátku vyhlášena emancipace všech společenských vrstev bez výjimky a zároveň byla zahájena výstavba „rovnostářské“ beztřídní moderní společnosti, vše, co se týkalo především volebního procesu, bylo doprovázeno vznikem politické nerovnosti, kdy právo účastnit se politického života bylo po celé meziválečné období vyhrazeno pouze třídě proletariátu (dělnicko-rolnické třídě), zatímco všem ostatním třídám byl přístup k podílu na fungování vlastní společnosti odepřen. Proces formování státních orgánů vlády byl v rukou komunistické strany a aparátu propagandy komunistické ideologie, která se prostřednictvím různých administrativních opatření a monopolizace tisku a rozhlasu pokusila o vliv na všechny stránky každodenního života všech jedinců bez výjimky. Dalo by se zde uvažovat o celkovém úpadku všech procesů demokratizace společnosti a budování občanské společnosti, které měly místo v předchozím období.

Všechny sociální změny v právním subsystému bezprostředně navazovaly na výsledky změn v politickém subsystému, kde docházelo k předávání procesu řízení státu většímu počtu lidí ze všech společenských vrstev a všech etnických skupin. Svoboda pohybu, svoboda slova a tisku a svoboda shromáždění poskytla lidem impuls k formulování vlastních požadavků na úpravu reality každodenního života a také umožnila vytvořit reciproční vztahy mezi různými politickými silami a kulturními skupinami uvnitř západoběloruské společnosti. Do každodenního života západoběloruských měst a vesnic také přispívalo pronikání kulturního světa jiných zemí (především americké a evropské reality). Další důležitou změnou byl demokratický princip formování struktury soudobých soudních a dalších právních institucí, což bylo samozřejmě doprovázeno prudkým rozrůstáním byrokratického aparátu, nicméně

přispívalo to i k posílení jednoty právního systému západoběloruského kraje s dalšími kraji Polska. Za negativní by se dala považovat komercializace umění a školství. V právním subsystému sovětského Běloruska měl tento celkový proces změn dvojitý ráz: směrem k modernizaci hospodářských a společenských vztahů (emancipace žen a dětí, modernizace měst apod.), sekularizaci právního vědomí týkajícího se všech aspektů soužití různých společenských vrstev a etnických skupin a směrem k proměně každodenního života ve městě (modernizace městské infrastruktury). Na druhou stranu se jednalo o regresivní procesy (postupná uzurpace vlády jednou politickou silou, kult osobnosti, mizení sociálního konsenzu mezi jednotlivými vrstvami, upírání lidských práv, represe a masová psychóza a hysterie). Právní státní systém byl paralyzován působením komunistické strany a komunistické ideologie, což vedlo ke zbavení obyvatelstva občanských práv pro potřeby komunismu a ke vzniku koncentračních táborů.

V sociokulturním subsystému západoběloruského kraje neměl proces sociálních změn celkově významné kvalitativní výsledky, nicméně zde se jednalo spíše o kvantitativní reprodukce všech elementů, avšak s narůstajícími krátkodobými kvalitativními výsledky. Zprv šlo o to, že byla náboženským institucím ponechána vedoucí role v socializaci lidí a dohledu nad společenským životem jedince uvnitř jednotlivých komunit, především pokud šlo o venkovské prostředí. Na druhou stranu však už jen v podobě vedoucí role katolické církve nad převážně ortodoxní většinou, křesťanství i tak zůstávalo jediným zdrojem norem a hodnot pro formování a působení všech druhů společenských institucí, určovalo ráz státní politiky a ovlivňovalo každodennost a systém soužití. Zadruhé, spolu s nárůstem počtu gramotných lidí a rozrůstáním sítě různých státních a soukromých škol, povinnou školní docházkou a bezplatným vzděláním začíná být ve všech koutech západoběloruského kraje pomalu viditelná proměna kulturního a sociálního života, což se především projevovalo v otevírání knihoven a čítáren, v literárním a divadelním prostředí, v rozmanitosti tiskovin v jazycích různých etnických menšin, v šíření rozhlasového vysílání a růstu politizace každodennosti obyvatel měst a vesnic. Velký dopad to mělo též na hospodářský život.

Jinak tomu bylo v sociokulturním subsystému sovětského Běloruska, kde měl veškerý proces sociálních změn shora charakter společenské transformace, v níž šlo o pokus o

všestrannou modernizaci a přestavbu společnosti pro potřeby komunistické ideologie. Zaprvé, v sovětském Bělorusku proběhla náhlá sekularizace všech sfér sociálního života. Církev byla zbavena vedoucí role socializace člověka a vzdělávací funkce, přestala být zdrojem norem a hodnot a bylo jí zabaveno právo dohledu nad každodenním životem. Nicméně struktura náboženství nezmizela a byla využita pro potřeby komunistické ideologie, když byla všechna sakrální místa všech předchozích náboženských prvků nahrazena novými prvky komunistické ideologie coby vírou v novou spásu v komunistické budoucnosti (připomíná to situaci v raném středověku, kdy proces intenzivní christianizace pohanského světa následně přerostl v otevřený boj). Zadruhé, transformace se dotkla školství a vědy. To bylo důsledkem zavedení povinné školní docházky, bezplatného vzdělání pro všechny a otevření velkého počtu středoškolských a vysokoškolských zařízení s různou profilací (přírodní, lékařské, technické, humanitní a sociální vědy) pro potřeby místního hospodářství a následnou transformaci společenského vědomí.

LITERATURA

- Antokolskaya, M. V. [2002]. *Semejnoje pravo*. Moskva: Jurist.
- Ajnenkiel, Andrzej. [1989]. *Historia sejmu polskiego*. Tom 2. Warszawa: PWN.
- Braudel, Fernand. [1972]. "Geschichte und Sozialwissenschaften - Die „Jongue durée“". Pp. 189 – 215 In: *Geschichte und Soziologie*. Hrsg.: Wehler, H. U, Koln: Kiepenheuer Witsch.
- Belazarovič, Viktor. [2006]. *Historyjagrafia historyi Bielarusi*. Grodna: GRDU.
- Bělovský, Petr. [2009]. Rodinné právo. Pp. 463–477. In Bobek, M., Molek P., Šimiček, V. (eds.) *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita.
- Bergman, Alexandra. [1984]. *Sprawy białoruskie w II Rzeczypospolitej*. Warszawa.
- Bez-Kornilovič, Mikhail. [1855]. *Svedenija o dostopimečatelnych mestach v Belorussii s prisovokuplenijem i drugih svedenij k něj že odnosjasčichsia*. St.Peterburg: III Otd. Sobst. E. I. V. Kancelarii.
- Borisevich, Nikolaj. [2001]. *Nauka Bělorusi v XX stoletii*. Minsk: Bělorusskaja nauka.
- Broza, Czesław, Sowa Andrzej. [2006]. *Historia Polski 1918–1945*. Krakov: Wydawnictwo literackie.
- Chodzin, Siargej. [2001]. *Historyja kultury Bělarusi v 1920–1930*. Minsk.
- Ciesielski, Stanisław. [2004]. *Przemiany narodowościowe na kresach wschodnich II Rzeczypospolitej 1931–1948*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Danilov A. N. [2001]. „Sociologie". Pp. 190–202 in Nikolaj Borisevich. *Nauka Bělorusi v XX stoletii*. Minsk: Bělorusskaja nauka.
- Dnevnik (Tagebuch) na 1914 god. S.-Peterburg: Otto Kirchner. 304 pp.
- Filimonov, Andrej. [1968]. *Ukrepnenie soyuza rabočego klasa i trud'aščegosia krest'janstva v period razvjornutogo stroitelstva socializma (1929–1936) v BSSR*. Minsk.
- Galubovič. [1996]. *Ekanamičnaja historyja Bělarusi*. Minsk, Mn.
- Głogowska, Helena. [1998]. „Stan badań nad historią Białoru si XX w. w Polsce.“ *Białoruskie Zeszyty Historyczne* 1 (5): 96–107.

Gomółka, Krystyna. [1997]. „Białoruskie instytucje życia gospodarczego w II Rzeczypospolitej“. *Białoruskie Zeszyty Historyczne* 8: 90–98.

Grabski, Andrzej. [2000]. *Zarys historii historiografii polskiej*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.

Harmatny, Vital. [2008]. Pravidzěnně kamasacyji u Paleskim vajavodstve II Rzeczypaspalitaj (1921–1939). *Białoruskie Zeszyty Historyczne* 30: 162–171.

Hessler, Julie. [2004]. *A social history of soviet trade: trade policy, detail practices and consumption, 1917–1953*. Princeton and Oxford: Princeton university press.

Horský, Jan, Seligová Markéta. [1999]. *Rodina našich předků*. Praha: Lidové noviny.

Hroch, Miroslav, a kol. [1985]. *Úvod do studia dějepisu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Iggers, Georgie. [2002]. *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivity k postmoderní výzvě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Jarmusik, E. S. [2002]. *Katoličeskij kostiol v Bělarusi v gody vtoroj mirovoj vojny 1939–1945*. Grodno: GrGU.

Jackevich, Siargej. [1998]. „Adukcija nacyjanalnych menšasciau na Belarusi u 1920–1990 gg.“. *Białoruskie Zeszyty Historyczne* 10: 68–81.

Kasciuk, Mikhail. [1979]. *Idejno-politicheskoje vospitanije krest’janstva v BSSR 1926–1937*. Minsk.

Kasciuk, Mikhail. [2000]. *Balšaviskaja systema ulady na Bělarusi*. Minsk.

Karňal’uk, Vital’. [1999]. „Histaryčnaja demagrafija pěršaj susvėtnaj vajny: bėženstva z záchodních gubėrnijau Rasijskaj imperii (1914–1917 gg).“ *Białoruskie Zeszyty Historyczne* 12: 22–44.

Kišťymov, Andrej. [2002]. „Voprosy ekonomičeskogo razvitija Bělarusi i bėlaruskaja nacionalnaja ideja v načale 20 vėka.“ *Białoruskie Zeszyty Historyczne* 17: 88–118.

Krutalevič, V. A., Jucho I. A. [2000]. *Historyja dziaržavy i prava Bělarusi (1917–1945)*. Minsk: Bělaruskaja navuka.

Kulažanka, Lidzia. [2003]. "Pravaslaunaja bahaslouskaja adukacyja u mižvajennaj Polščy". *Białoruskie Zeszyty Historyczne* 20: 203–208.

Ladyseu, U. F., Bryhadzin, P. I. [2003]. *Pamiž Zapadam i Uschodam: Stanauleŭne belaruskaj dziaŭžaunasci i terytaryjalnaj celastnasci / 1917–1939 /*. Minsk: BDU.

Landau, Zbigniew, Jerzy Tomaszewski. [1977]. *Druga Rzeczpospolita: Gospodarka-Społeczeństwo-Miejsce w świecie*. Warszawa: Książka i Wiedza.

Landau, Zbigniew, Jerzy Tomaszewski. [1978]. *Trudna niepodległość. Rozważania o gospodarce Polski 1918–1939*. Warszawa: Książka i Wiedza.

Latyševa V., [2009]. „Perepisi naselenija 1897 i 1926 gg.: priznaki nacionalnogo samoopredelnija bělorusov.“ Pp. 134–142 in Latyševa V., Sidarcou U., Chodzin S. (eds.). *Krynicaznaustva i specyjalnyja histaryčnyja dyscypliny*. Minsk: BGU.

Lewis, Robert, Rowland Richard. [1969]. “Urbanization in Russia and the USSR: 1897–1966.” *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 59, No. 4 (Dec., 1969): 776–796.

Lyč L. [1987]. *Likvidacija ekonomiceskogo i socio-kultornogo neravenstva sojuzných respublik: na priměrě BSSR (1917-1941)*. Minsk: AN BSSR, Institut istorii, Nauka i technika.

Lyč, L., Navicki. [1996]. *Historyja kultury Bělarusi*. Minsk: Ekaperspektyva.

Molotov, Vjačeslav. [1939]. „Istoričeskoje rešenje.“ *Pravda* č. 260 (7945): 1.

Merton, Robert K. [1968]. *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press.

Mironowicz, Eugeniusz. [1996]. „Prasa białoruska pod okiem rosyjskiej i polskiej cenzury”. *Białoruskie Zeszyty Historyczne* 5: 69–74.

Mironowicz, Eugeniusz. [2005]. „Białorusini w polityce piłsudczyków w latach dwudziestych” *Białoruskie Zeszyty Historyczne* 23: 34–57.

Mironowicz, Eugeniusz. [2005]. “Polityczne uwarunkowania funkcjonowania Kościoła prawosławnego w Polsce w latach 1920–1939”. *Białoruskie Zeszyty Historyczne* 24: 117–152.

Münch, Richard. [1987]. *Theory of action: towards a new synthesis going beyond Parsons*. New York: Routledge & Kegan Paul.

Německý, Marek. [2006]. „Pojetí sociální komunity u Parsonse.“ Pp. 175–198 in Jiří Šubr (ed.). *Parsons a jeho přínos soudobé sociologické teorii*. Praha: Karolinum.

Novik J., Marcul' G. [1998]. *Historia Bělarusi. Ad staražytnych časou pa l'uty 1917 g.* Minsk: Universiteckaje.

Novik J. [2006]. *Vučebny dapamožnik pa kursu historia Belarusi.* Minsk.

Ovsepijan, R. P. [1996]. *Istoria novejšej otečestvennoj žurnalistiky.* Moskva: MGU.

Parsons, Talcott. [1960]. *Structure and Process. Modern Societies.* Illinois: The free pres sof Glencoe.

Parsonse, Talcott. [1971]. *Společnosti: vývojové a srovnávací hodnocení.* Praha: Nakladatelství Svoboda.

Platonov, R. [2001]. *Belarus v mežvojennoje vremena. Stranicy političeskoj istorii v světě archivnych istocnikov.* Minsk.

Poluyan I. B. [1991]. *Zapadnaja Bělorussija v period ekonomičeskogo krizisa 1929–1933.* Minsk: Navuka i technika.

Puryshava, N. M. [2004]. *Kulturnaja politika i kultura Bělarusi (1918 kaněc 1920ch gg.).* Magileu: MGUiK.

Ramanava I. M. [2010]. "Transformacyja sacyjalnaj struktury garadzkoğa naselnictva u BSSR 1920–1930." Pp. 82–89 in I. P. Kreň, I. V. Sorkina (eds.). *Pracesy urbanizacyi Bělarusi: XIX-pačatak XX st.* Grodno: GrDU im. Janki Kupaly.

Raťkovski, I., Chod'akov M. [2001]. *Istoria Sovětskoj Rossii.* Spb: Izdatelstvo Laň.

Rozenplat, Evgenija, Elenskaya Irina. [2002]. "Dynamika čislenosti i rasselenija beloruskich evreev v 20 věkě." *Diaspory* 4 (4): 27–52.

Ruchniewicz, Malgorzata. [2004]. "Stosunki narodowościowe w latach 1939–1948 na obsyarye tzw. Zachodniej Białorusi". Pp. 241–322. in Stanisław Ciesielski (ed.). *Przemiany narodowościowe na kresach wschodnich II Rzeczypospolitej 1931–1948.* Toruń: Adam Marszałek.

Siemakowicz, Marian. [1999]. „Organizacja białoruskich gimnazjów i seminariów nauczycielskich w II Rzeczypospolitej“. In *Białoruskie Zeszyty Historyczne* 11: 126–146.

Siemakowicz, Marian. [2001]. „Polityka polska wobec szkolnictwa białoruskiego w okresie odbudowy państwowości polskiej“. In *Białoruskie Zeszyty Historyczne* 15: 82–106.

- Skocpol, Theda. 1976. A Structural Analysis of Social Revolutions. *Comparative Studies in Society and History* 18 (2): 175–210.
- Smalianchuk, Ales. [2000]. „Věraseň 1939 godu u savěckaj i bělaruskaj historyjagrafii“. In *Historyčny al'manach* 1 (3): 77–89.
- Sarokin, A. M., [1999]. *Na rostanjach ajčynnaj historyi: Bělaruskaja vioska ad dekreta da kodeksa ab ziamli 1917–1990*. Minsk, Mn.
- Sorokin, Pitirim. [2003 (1921)]. *Golod kak faktor. Vlijanie goloda na povedenije ljudej, social'nuju organizaciju i obščestvennuju žizň*. Moskva: Academia.
- Skok, N. V. [2009]. *Ekonomičeskoje i kulturnoje razvitije Bělarusi v 20 i v načale 21 věka*. Mogiliov: Bělorusko-Rossijskij universitet.
- Srebrakowski, Aleksander. [2004]. „Struktura norodowościowa Kresów Północno-Wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1931–1939.“ Pp. 127–148 in Stanisław Ciesielski (ed.). *Przemiany norodowościowe na kresach wschodnich II Rzeczypospolitej 1931–1948*. Toruń: Adam Marszałek.
- Šubrt, Jiří. [2001]. *Postavy a problémy soudobé teoretické sociologie. Sociologické teorie druhé poloviny 20. století*. Praha: ISV nakladatelství.
- Šubrt, Jiří. [2006]. *Parsons a jeho přínos soudobé sociologické teorii*. Praha: Karolinum.
- Šubrt, Jiří (ed.). [2007]. *Historická sociologie. Teorie dlouhodobých vývojových procesů*. Plzeň: Aleš Čeněk.
- Šubrt, Jiří. [2011]. *Aktér, jednání a struktura v mikro a makrodimenzi sociální reality. Příspěvek k teoretickým diskusím v soudobé sociologii*. Praha: Březen.
- Šymukovič, S. F. [2001]. *Ekanamičnaja historyja Bělarusi*. Minsk.
- Sztompka, Piotr. [1994]. *The sociology of social change*. Oxfordshire: Blackwell publishers.
- Szybieka, Z. V. [2002]. *Historia Białorusi*. Lublin: Wschód.
- Thomas, W, Znaniecki, F. [1918]. *The Polish peasant in Europe and America. Monograph of an immigrant group*. Boston: The Gorham Press, U. S.
- Tomaszewski, Jerzy. [1963]. *Z dziejów Polesia 1921–1939. Zarys stosunków społeczno-ekonomicznych*. Warszawa.

- Tomaszewski, Jerzy. [1985]. *Rzeczpospolita wielu narodów*. Czytelnik. Warszawa.
- Tomaszewski, Jerzy. [1990]. *Zarys dziejów Żydów w Polsce w latach 1918–1939*. Warszawa: wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Trafimczyk, Anatol. [2008]. „Da problemy dziaŕzaunasci razpalavinenaj Belarusi u mizvajenny peryjad: palityka Kramlia.“ *Białoruskie Zeszyty Historyczne* 29: 115–129.
- Tresčenko, J. I. [2006]. *Istorija Bělarusi u dvuch častjach*. Mogilev: MGU imeni Kulešova.
- Vabiščević, Aliaksandr. [2006]. „Kulturna-asvetnickaja dziejnas'c evrejev-litvakou u 20–30-ja gg. XX st. (na prykladžě zachodniabėlaruskaga regijona).“ *Białoruskie Zeszyty Historyczne* 25: 84–101.
- Vabiščević, Aliaksandr. [2008]. „Hramadska-kulturnae i asvētnickaje žycio polskaj supolnasci u sachodnia-bėlaruskich zėmliach u 20–30. hady“. Ukrajina: kulturna spadsčina, nacionalna svidomist, deržavnist' 17/2008: 266–274.
- Winnicki, Zdzisław. [2010]. „Antypolonizm w białoruskiej szkole" *Nasz Dziennik* [online] 249 (3875) [cit. 29. 02. 2012]. Dostępne z:
<http://www.naszdziennik.pl/index.php?dat=20101023&typ=my&id=my81.txt>
- Zhyromskaya, V. B., Kiselev I. N., Polokov J. A. [1996]. *Pol věka pod grifom sekretno. Vsesojuznaja pŕepis naselenija 1937 goda*. Moskva: Nauka.

APPENDIX

I. Administrativní dělení území bývalého Velkého knížectví litevského v carském Rusku až do roku 1921.

Zdroj: Szybieka, Z. V. 2002. Historia Białorusi. Lublin: Wschód.

II. Mapa sovětského Běloruska (BSSR) v letech 1921–1939 (*upravená mapa*).

- BSSR od 15 března 1921
- Území připojené k BSSR od 3 března 1924
- Území připojené k BSSR od 6 prosince 1926

Zdroj: <http://www.jivebelarus.net/files/Image/atlas/map-07/map-07-sm.jpg>

III. Dobové hranice západního Běloruska na etnické mapě II Rzeczypospolitej v roce 1931 (upravená mapa).

Zdroj: Broza, Czesław, Sowa Andrzej. 2006. Historia Polski 1918–1945. Krakow: Wydawnictwo literackie.